

U spomen Dubravki Sesar

(Split, 28. VI. 1947. – Brezovica, 26. VIII. 2023.)

U zagrebačkom prigradskom naselju Brezovici preminula je 26. kolovoza 2023. velika hrvatska slavistica čakavskoga srca, profesorica emerita Dubravka Sesar.

O sedamdesetoj obljetnici njezina života kolege slavisti i kroatisti te suradnici s Filozofskoga fakulteta u Zagrebu priredili su 2017. zbornik radova izabравši mu za naslov stih Jána Kollára iz djela *Kći slave* u Dubravkinu prijevodu: *Život mora biti djelo duha*. Zbornik sadržava životopis i prikaz znanstvenoga, stručnoga i pedagoškoga rada profesorice Sesar iz pera polonistice Nede Pintarić (str. 13. – 24.) te iscrpnu Bibliografiju (str. 25. – 41.). Uredile su ga slavistice Zrinka Kovačević i Ivana Vidović Bolt, uvrstivši u nj radove hrvatskih i inozemnih slavista na hrvatskom, češkom, poljskom, slovačkom i ukrajinskom jeziku. U njem se Profesorčin opsežni i raznoliki strukovni prinos ocjenjuje »impozantnim i dojmljivim«, pedagoški rad i zauzetost »besprijekornima i ustrajnim«, a ljudski kontakti sa studentima i kolegama »plemenitima, samozatajnim, susretljivima i nezaboravnima«.

1. Životopis¹

Dubravka Sesar rođena je u Splitu 28. lipnja 1947. godine u učiteljskoj obitelji. Njezin otac, Tomislav Dorotić, Dubrovčanin viškoga podrijetla, hrvatski je književnik, mati Bračanka. Odrasla je u Bolu na Braču, okružena bračkom čakavštinom; otac je pisao pjesme na standardnom hrvatskom i pražničkoj čakavštini, govoru njezine majke. Dubravka je od mladosti višejezična, istančana sluha, svirala je gitaru, uz talijanski i njemački izvrsno je poznavala čakavske govore, kajkavštinu upoznaje kasnijim preseljenjem obitelji u Zagorje. Jezike nosi i osluškuje uvezane u ritam i rime, pa govoreći o svom prevoditeljstvu kaže:

Ja npr. moram »ući u glavu« autoru pa čitam izvorni tekst dok ga ne usvojim i jezično i sadržajno. Ne radim tzv. filološki prijevod, to bi mi oduzelo uzbuđljivost skoka u jednu drugu stvarnost, a moja bi mašta spala na po-tragu za sinonimima i prekopavanje rječnika. *A prepjev je avantura, ne možeš*

¹ Zahvaljujem obitelji Sesar i kolegici Nedi Pintarić na ustupljenoj dokumentaciji te prikupljenim i dopunjenim životopisnim i strukovnim podatcima.

u nju krenuti opskrbljen stvarima koje inače nosiš na put. Ne trebaju ti. Ne treba ti ništa, ni rimarij, ni pisači stol, čak ni tišina. Kad to radiš, sve ostalo radiš usput. To mirno možeš raditi i u tramvaju, u nekoj čekaonici, na putu do kuće, gdje god si nasamo s tim stihovima. Dok mehanički radim neki ženski posao, ja u glavi premećem stihove jedne ili dviju strofa, povezujem ih, brišem ruke, zapisujem, križam i opet zapisujem – odmah u konačnom obliku. U glavi mi je uvijek cjelina i ništa mi ne može prekinuti nit. Ne dam se prekinuti. Zato prevodim malo i vrlo sam izbirljiva.²

Njezin pristup književnomu tekstu kao umjetnini nedjeljiva sadržajno-obličnoga jedinstva vodio ju je k jednostavnu zaključku koji je znanstveno elaborirala pobijajući zablude hrvatskoga jezikoslovlja: književnina visoke umjetničke vrijednosti ne može biti napisana nacionalno marginalnim i standardizacijski nevažnim jezikom.

S nesigurne egzistencije i poratnoga progona zbog očeva sudionništva u hrvatskoj vojsci i preživljavanja Bleiburga, obitelj se često selila, a Dubravka joj je »osigurala kruh« maturom 1966. u Tehničkoj školi kemijskoga smjera u Bedekovčini, gdje joj je profesor Ranko Gradečak »pretvorio matematiku u poetiku beskonačnoga«.³ Započeti studij na Medicinskom fakultetu u Zagrebu prekida, boravi u Švicarskoj i Njemačkoj, gdje sluša slavističke seminare. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu upisuje 1967. rusistiku, polonistiku i bohemistiku, diplomira 1974., magistrira 1984. (*Formiranje češkog i poljskog standardnog jezika u usporedbi s ruskim*), doktorira 1988. (*Analiza kategorije modalnosti u suvremenom češkom i hrvatskom jeziku*).

Iste joj godine – 1988., u časopisu *Jezik*, u kojem su mnogi hrvatski jezikoslovci objavili svoje prve radove, izlazi članak u kojem metodom matematičke raščlambe, karakteristične za egzaktne znanosti, utvrđuje neusklađenost i nedorečenost jezičnih priručnika namijenjenih osnovnoj školi na temelju kojih se sastavljaju pitanja za testnu provjeru znanja osmoškolaca te zaključuje:

Obrada norme – i kad je namijenjena osnovnim školama – mora biti egzaktna i znanstveno potvrđena, popis i opis jezičnih situacija teorijski jasan i praktički primjenjiv. Našim se udžbenicima za osnovne škole može prigovoriti nedovoljna preglednost u sistematizaciji građe, a što se tiče jezične strukture, najlošije je obrađena sintaksa i tvorba. Vidjeli smo iz pojedinih primjera da su mnoga sintaktička pitanja još otvorena ili se mogu smatrati problematičnima zbog neujednačene primjene različitih kriterija u analizi, prije svega gramatičkog i logičkog. Takva obrada ne može biti primjerena normativistici, pogotovo namijenjenoj osnovnoj školi. Naime, »gramatika

² Prevoditeljski portret – Dubravka Dorotić Sesar; <http://www.dhkp.hr/aktivnosti/portreti>.

³ Bijela škola u mojim očima. *Školske novine*, 2016., br. 16.

kad se ispomaže pojmovima koji se ističu kao negramatički, dakle se unutar gramatike ne daju odrediti, jasno obznanjuje svoju nemoć« – kaže naš poznati jezični autoritet komentirajući primjenu logičkih kriterija u školskoj gramatici [R. Katičić, *Jezikoslovni ogledi*, Zagreb, 1971., str. 101.]. Ako ijedna gramatika ne smije pokazati svoju nemoć, onda je to upravo školska gramatika, jer su posljedice njezine neodređenosti i nesustavnosti dalekosežne; ona je naime najodgovornija za odnos naših najmlađih đaka prema jeziku, normi i jezičnoj kulturi uopće.⁴

Od 1976. zaposlena je pri fakultetskom Odsjeku za slavenske jezike i književnosti (danas Odsjek za zapadnoslavenske jezike i književnosti), prvo kao asistentica za češki jezik na studiju bohemistike, potom od 2001. redovita, a od 2006. profesorica u trajnom zvanju. Profesorica emerita je od 2019.

Profesionalno i životno ostala je vezana uz zagrebački Filozofski fakultet do posljednjega dana. Prema navodu N. Pintarić,⁵ na kadrovski manjkavoj bohemističkoj katedri preuzela je 1976. nastavu iz gotovo svih jezikoslovnih kolegija, osigurala joj opstanak te omogućila razvitak najprije razmjenom slovačkih i hrvatskih lektora (od 1994.) i pokretanjem studija slovačkoga jezika i književnosti (ak. god. 1997./1998.), jednoga od malobrojnih cjelovitih studija slovakistike izvan matičnoga slovačkoga područja. Kao predstojnica Katedre za češki jezik i književnost (2003. – 2013.) te Katedre za slovački jezik i književnost (2009. – 2013.) izradila je razvojne studijske programe za oba studija, pa se danas zagrebačka bohemistika drži najbolje organiziranim studijem češkoga jezika i književnosti izvan matične sveučilišne sredine.

U središtu su njezina znanstvenoga zanimanja međuslavenski jezični dodiri u usporedbi s hrvatskim te rasvjetljivanje uzroka nerazumijevanja hrvatskoga jezičnoga »slučaja« u povijesnoj i suvremenoj kroatistici i slavistici. Istraživanja započeta u magistarskom i doktorskom radu proširila je i produbila tijekom voditeljstva triju znanstvenoistraživačkih projekata Ministarstva znanosti obrazovanja i športa – *Istraživanje zapadnoslavenskih jezika*, *Zapadnoslavenski jezici u usporedbi s hrvatskim* i *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim* – u okviru kojih je uredila tri zbornika pod naslovom *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim, I., II. i III.* (Zagreb, 2009., 2011., 2013.) s prinosima suradnika na projektima i njezinim izabranim radovima.

⁴ O primjerenosti normativne obrade jezika i provjeri poznavanja norme. *Jezik*, 1988., br. 5, str. 154–155.

⁵ N. Pintarić: Život i stvaralaštvo prof. dr. sc. Dubravke Sesar. *Život mora biti djelo duha. Zbornik posvećen prof. dr. sc. Dubravki Sesar*, Zagreb, 2017., str. 21

Uspostavila je mnogobrojne slavističke kontakte u svijetu, 1996. – 2000. predsjedala Hrvatskim slavističkim komitetom Hrvatskoga filološkoga društva. U suradnji s Međunarodnim slavističkim komitetom i časopisom *Croatica* pripremila je i organizirala sudjelovanje hrvatskih znanstvenika na VII. međunarodnom slavističkom kongresu u Krakovu (1998.), a u časopisu *Croatica* objavila referate hrvatskih sudionika. Ujedno je predsjednicom Organizacijskoga odbora Drugoga hrvatskoga slavističkoga kongresa (Osijek, 1999.), za što je primila Godišnju nagradu Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, i urednicom njegova dvosvežačnoga *Zbornika radova* (Zagreb, 2001.).

Bila je članicom uredništva *Suvremene lingvistike* i *Stranih jezika* te članicom međunarodnoga uredničkoga kolegija časopisa *Slavia* (Prag).

Članica je Hrvatsko-češkoga društva i Društva hrvatsko-slovačkoga prijateljstva te strukovnih udruga Hrvatskoga filološkoga društva, Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku, Društva hrvatskih književnih prevodilaca. Članica je i suradnica Matice hrvatske, a 2014. izabrana je članicom suradnicom Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.

U sažetoj ocjeni sveukupnoga znanstvenoga prinosa Dubravke Sesar N. Pintarić piše da je u svom radu posvećenu

komparativno-slavističkim pitanjima, odnosno pogledu na druge slavenske jezike iz hrvatske perspektive, što znanstvenicu stavlja na mjesto pronositelja hrvatskoga jezika i kulture u drugim slavenskim jezikoslovnim zajednicama, ali i obrnuto, ona osvjetljavala češku, slovačku, rusku, ukrajinsku, poljsku, lužičku kulturu i povijest. Poseban prinos dala je na području jezične standardizacije hrvatskoga jezika u odnosu na ostale slavenske jezike, čime je uvela nove poglede na periodizaciju književnih jezika i naglasila trodijalektalnost koja je do danas preživjela u hrvatskom jeziku i učinila ga prepoznatljivim i drukčijim od ostalih srodnih jezika. Opis sintaksa slavenskih jezika u usporedbi s hrvatskom sintaksom prilog je nedovoljno istraženom dijelu usporedbene gramatike. Hrvatska je [filologija] uglavnom ostajala na fonetici i fonologiji, nešto se malo doticala morfološkog i morfoloških paradigma, a nikako se nije bavila rječotvorjem, dok joj je sintaksa bila nedostižna. Istraživanja modalnosti i sintaktičkih funkcija sinsemantičkih riječi (čestica, priloga), o čemu se u hrvatskoj sintaksi malo govori, a sintakse češkoga, poljskoga i ruskog jezika upravo su Dubravki Sesar bile dobra podloga za usporedbu i rješenja do kojih se ne može doći prijeti pogledima unutar jednoga (hrvatskoga) jezika.⁶

Za zasluge u popularizaciji češke kulture u Hrvatskoj primila je 2004. priznanje *Gratias agit* češkoga Ministarstva vanjskih poslova i nagradu

⁶ *Život mora biti djelo duha. Zbornik posvećen Dubravki Sesar, Zagreb, 2017., str. 23.*

Artis bohemicae amicis češkoga Ministarstva kulture. Dobitnica je godišnje nagrade Društva hrvatskih književnih prevodilaca (2004.) i »Nagrade Predrag Jirsak« Hrvatsko-češkoga društva (2012.). Godine 2017. odlikovana je Redom Danice hrvatske s likom Ruđera Boškovića za osobite zasluge za znanost i promociju hrvatske slavistike u Hrvatskoj i svijetu.

2. Znanstveno-strukovni rad⁷

2.1. Povijest slavenskih književnih i standardnih jezika i hrvatsko jezično pitanje

Knjiga *Putovima slavenskih književnih jezika. Pregled standardizacije češkoga i drugih slavenskih jezika* (Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996.) uvod je u veliki temat Dubravke Sesar.⁸ Novina je u njezinu pristupu jezičnim standardizacijskim procesima vrijednosno usklađivanje jezične s književnom sastavnicom te prevrjednovanje odnosa tzv. književnoga standarda i regionalnoga jezika. Ocjenjujući ulogu književnosti u procesu jezične standardizacije s dijakronijskoga i sinkronijskoga gledišta, utvrđuje kako povijesti slavenskih jezika upućuju na zaključak da je kontinuitet civilizacijskoga i kulturnoga identiteta jedne književnosti, bila ona i "regionalna", nadređen razvojnomu kontinuitetu jezika, odnosno idioma kojim je pisana. Kad to ne bi bilo tako, zaključuje, jezici poremećenoga ili narušenoga kontinuiteta, pogotovo oni koji su u novu razvojnu fazu ušli na drugačijoj organskoj osnovici, izgubili bi vezu sa starijom književnom baštinom. Češki i slovenski slučaj potvrđuju da se u novim okolnostima događa suprotno: i uz cijenu jezične regresije i arhizacije suvremena se književnost i jezično povezuje sa starijom.

Kategorija "regionalnih" književnosti očito se, unatoč njihovu općekulturnomu ili općenacionalnomu značenju, vezuje samo uz "male" jezike, posebice uz početke njihove standardizacije, odnosno uvođenje tzv. narodnoga jezika u književnost. Iako su sve književnosti pisane narodnim

⁷ Naglasak je u ovom prikazu na hrvatskoj sastavnici.

⁸ Slijedile su rasprave: Recepcija slovačke filologije i slovačke književnosti u hrvatskome tisku 19. stoljeća. *Hrvatska/Slovačka. Povijesne i kulturne veze – Chorvátsko/Slovensko. Historické a kultúrne vzťahy*, Most / The Bridge, Zagreb, 1998. Slavenski jezici u 18. stoljeću: hrvatska književna i jezična baština u slavističkoj magli. *Fluminensia*, 2004. br. 1–2. Zlatno doba slavenskih književnih jezika (sa I. Vidović Bolt). *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, II., Zagreb, 2011. Teorijski temelji književnojezične periodizacije u slavistici (sa B. Tafrom). 'A tko to ide? A hto tam idze?'. Hrvatski prilozi XV. međunarodnom slavističkom kongresu, Zagreb, 2013. Hrvatski i europski jezici u 19. stoljeću. Povijest hrvatskoga jezika, 4. 19. stoljeće, Zagreb, 2016.; Slavistika i kroatistika ili: Koliko se međusobno poznajemo. *Riječki filološki dani*, 10, Rijeka, 2016.

jezikom u početku manje ili više (inter)dijalektalne, ne smatraju se zbog toga i "regionalnima" poput starije hrvatske književnosti. Kao otac hrvatske književnosti Marulić bi po logici stvari morao biti i otac hrvatskoga književnoga jezika. Kako on sigurno nije regionalni pisac, ni njegova čakavština nije samo jedan regionalni govor, nego bitna sastavnica hrvatske književnojezične baštine. Prema Havráneku,⁹ povijesno iskustvo potvrđuje da mehaničko povezivanje različitih tipova jezičnoga regionalizma s pojmom regionalizma u književnosti često pretvara znanost u sredstvo neke druge regionalizacije. U istom je kontekstu i rasprostranjenost književnoga jezika, posebno u prednacionalnim razdobljima, opći problem, također manji u politički stabilnim vremenima i sredinama.

S ulogom književnosti izravno je povezano i pitanje je li kao osnova za jezično normiranje poslužio kulturni ili folklorni (inter)dijalekt. Gledajući općenito, zapadnoslavenski su jezici, vezani uz tradicije vlastitih umjetničkih književnosti, uglavnom formirani na vlastitim kulturnim (inter)dijalektima, dok je većina istočnoslavenskih jezika, zbog književnosti na crkvenoslavenskom jeziku, normirana folklornom stilizacijom organske osnove. Kako se književna tradicija stvarala na civilizacijskoj osnovi, civilizacijsku razdjelnicu koja slavenski svijet dijeli na zapadni (*Slavia Latina*) i istočni (*Slavia Orthodoxa*) valja protegnuti i na južnoslavenski prostor, odnosno na njegove zapadne i istočne kulture. Standardološki su posebno zanimljivi jezici koji su nastajali na razmeđu tih dviju civilizacija (izuzmu li se azijski utjecaji), poput bjeloruskoga, ukrajinskoga i hrvatskoga.

Hrvatski je primjer višestruko atipičan: logičan proces normiranja na osnovici koju je kultivirala jedna obrazovana, urbana mediteranska sredina, *oslanjajući se na renesansnu književnost kakvu nema ni jedna slavenska kultura* (isticanje N. B.), hrvatski su preporodni standardotvorci nastojali povezati s postupkom folklorne stilizacije nekultiviranoga, ruralnoga istočnohercegovačkoga govora. U neprirodnom spajanju tih dviju nespojivih kategorija lingvistika je isticala genetsku vezu između književnoga i folklornoga idioma i intervenirala u njihovu tipološkom približavanju. Svojedobno je Kopitar, dajući prednost folklornoj književnosti pred dubrovačkom utjecao i na Oca slavistike – Dobrovskoga. Odatle dobrim dijelom potječe i današnji odnos slavistike prema hrvatskom jezičnom pitanju.¹⁰

Hrvatska sociolingvistička situacija u 18. stoljeću, kao prijelomnica u standardizacijskom procesu, na kojoj ustrajava Brozović, nije usporediva, piše Sesar, s istočnim slavenskim jezicima, jer je hrvatski riješio crkveno-

⁹ B. Havránek: *Studie o spisovném jazyce*, Praha 1963., str. 254–255.

¹⁰ Slavenski jezici u 18. stoljeću: hrvatska književna i jezična baština u slavističkoj magli. *Fluminensia*, 2004, br.1-2, str. 67–68.

slavensko pitanje krajem 15. stoljeća, kad uz glagoljašku baštinu već postoji i književnost na hrvatskim organskim idiomima – čakavskom i štokavskom. Kratka usporedba sa stanjem zapadnih slavenskih jezika navodi na nekoliko zaključaka: 1) hrvatski se standardizirao pretežno posredstvom književnosti pa je i njegova književna dijakronija standardološko pitanje; 2) s obzirom na razvojni kontinuitet književnosti od renesanse do 18. stoljeća, hrvatski je najusporediviji s poljskim, to više što je hrvatska renesansna književnost jedinstvena pojava u slavenskom svijetu; 3) hrvatski je s poljskim usporediv i s obzirom na heterogenost tzv. hibridnoga idioma (Belostenec, Ritter Vitezović), na kojemu se djelomice bazira i jezik hrvatske barokne književnosti; 4) u boljoj situaciji od hrvatskoga u 18. je stoljeću, dakle, bio samo poljski (češki se suočavao s posljedicama gotovo dvostoljetne stagnacije i dezintegracije, slovački se tek oslobađao utjecaja češke "bibličtine", na slovenskim je prostorima vladala velika dijalektalna šarolikost).¹¹

Iako su »literarni kriteriji drugačiji ...« teško se složiti s mišljenjem, piše Sesar, »da je gdjekad kakav književno bogat period sa sociolingvističkoga stanovišta manje sretan ili bar manje važan od kojega drugoga što bi dobio mnogo slabiju literarnu ocjenu«¹². Naime, teško je naći primjer (a među slavenskim ga jezicima nema) književno bogatoga perioda koji je istodobno slab ili manje važan u sociolingvističkom smislu. Izvan književnopovijesnoga konteksta jezični se razvitak jednostavno ne može procijeniti objektivno.

Istina je da književnost nastoji prije svega udovoljiti estetskim zahtjevima pojedinih književnih formacija i da nosi njihova stilska obilježja, ali ona istodobno sadržava sve jezične pojave relevantne za određeno razdoblje i nudi jezične podatke koji nisu samo literarni u užem smislu (to su uz ostalo podatci o naravi općeprihvaćenoga komunikacijskoga diskursa na vjerskoj, liturgijskoj, pravnoj i dr. razinama). Kao umjetnost riječi književnost najpotpunije svjedoči o naravi i kulturnoj pripadnosti idioma kojim se služi i koji sama na poseban način oblikuje. A sporovi oko nacionalne pripadnosti neke (redovito starije) književnosti proizlaze iz nerazumijevanja (ili neprihvatanja) činjenice da je sa standardološkoga gledišta važnije *kojim* je idiomom pisana nego *kakav* je on s genetskoga ili tipološkoga aspekta.

¹¹ Isto, str. 73–74.

¹² D. Brozović: Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti. *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, 1978., str. 23.

Problem književnoga stvaralaštva na *nestandardnim* hrvatskim idiomima (u koje se često ne ubraja štokavština – kao da je ona sama po sebi standardna), piše Sesar, koji nemaju ni status ni prestiž službenih jezika, jezikoslovlje je *riješilo* danas vrlo popularnom odrednicom regionalizma, koja se rabi prilično neoprezno. Kako kriteriji regionalnosti ni u jeziku, a pogotovo u književnosti nisu precizno određeni, pojedine ih filologije tradicionalno shvaćaju i tumače različito. Tako u slavenskoj filologiji nema primjera dijakronijskoga povezivanja jezičnoga regionalizma s regionalizmom u književnosti kakav postoji u hrvatskoj filologiji. Drugim riječima, prostorna ograničenost jednoga idioma u određenom povijesnom razdoblju nigdje, koliko je poznato, ne znači i trajnu prostornu ograničenost književnosti koja je tim idiomom pisana. Proces jezične standardizacije podrazumijeva dugotrajnu diferencijaciju manje ili više kultiviranih organskih idioma na potencijalno standardne i nestandardne, a na početak toga procesa upućuje povezanost suvremenoga jezika s jezičnom baštinom prethodnih razdoblja. U hrvatskom slučaju te su kulturne poveznice jasno određene i nema sumnje da početak procesa hrvatske jezične standardizacije na *štokavskoj* osnovici ugrubo seže do 16. stoljeća (kao kod većine europskih *narodnih* jezika zapadnoga kruga), ili preciznije do dubrovačke renesansne književnosti. Zato je pomalo kontradiktorna Brozovićeva teza da jezik Ranjinina zbornika nije standardan zbog pokrajinske naravi tadašnje dubrovačke književnosti, iako »za standardnost jednoga idioma nije bitna samo gramatička i rječnička fizionomija nekoga teksta« i iako jezik Ranjinina zbornika »zaista nije od današnjega hrvatskog standardnoga jezika različitiji nego jezik onodobnih rijetkih europskih standardnih jezika od njihovih današnjih oblika«. ¹³ O stupnju *standardnosti* jezika hrvatskih renesansnih čakavaca nitko i ne govori, iako je »pokrajinsko« Marulićevo stvaralaštvo zavičaj cijele hrvatske književnosti.

Zaključno:

Kad bi pokrajinski, regionalni (zapravo dijalektni) jezični elementi u djelima klasika uistinu bili čimbenik koji ograničava pripadnost tih djela sveukupnoj književnoj i jezičnoj baštini, odnosno kulturi jednoga naroda, taj bi narod jednostavno izgubio identitet. Osim toga, teško je vjerovati da bi neka stara *pokrajinska* književnost, koliko god bila umjetnički vrijedna, nadživjela tolika stoljeća da nema trajnoga uporišta u jeziku, bio on s današnjega gledišta i u današnje vrijeme standardan (književni) ili nestandardan (dijalekt). ¹⁴

¹³ D. Brozović: O početku hrvatskoga jezičnog standarda. *Jezik*, 2005., br. 5, str. 187–188.

¹⁴ O pjesničkoj čakavštini ili obo pisniciman dalmatinskin. *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, III., Zagreb, 2013., str. 260.

U hrvatskom slučaju nije sporno da je i Marulićev i Habelićev jezik hrvatski, a ne neki drugi jezik. To jasno potvrđuje suvremena čakavska i kajkavska književnost koja nije samo čuvar hrvatske jezične povijesti i spona sa starijom književnom baštinom, nego i živa sociolingvistička činjenica. Isključivost u sociolingvističkom određenju hrvatskih neštokavskih idioma kao narječja hrvatskoga jezika očito nije pomogla u opisu procesa standardizacije, kao ni u osvjetljivanju atipičnosti hrvatskoga slučaja (mi još uvijek nemamo ni hrvatsku historijsku gramatiku). Naprotiv. Djela književnih klasika koji su pisali i standardnom novoštokavštinom i svojim dijalektima (spomenimo samo Krležu i Ivaniševića), kao i prijevodi svjetskih klasika, npr. Goldonija na čakavštinu ili Shakespearea na kajkavštinu, potvrđuju umjetničkoestetsku funkcionalnost neštokavskih idioma.

Hrvatski jezični regionalizam u eri modernih komunikacija nije nestao nego se u zonama kulturnih središta još učvrstio jer su očito i regionalni idiomi, doživjevši svoju civilizacijsku nadgradnju, postigli određeni stupanj autonomije, a nije sporna ni njihova elastična stabilnost. Standardna im novoštokavština najoštrije konkurrira na razini funkcionalne polivalentnosti. Zbog toga i drugih ograničenja čakavština (u pojedinim područjima štokavizirana), a pogotovo kajkavština (zahvaljujući utjecaju Zagreba), danas funkcioniraju i u svojevrsnom substandardnom obliku. Propuštajući regionalne supstancijalne elemente, standardni jezik postupno poništava njihovu nestandardnost, a istodobno njihovu djelovanju izlaže i svoju strukturu. Taj očiti proces spontanoga prožimanja nasilno odijeljenih hrvatskih narječja sugerira da je riječ o problemu koji formiranjem novoštokavskoga standarda nije riješen. Ni danas kao ni u 18. stoljeću.

Genezu fenomena do danas sačuvane povijesne trojednosti hrvatskoga jezika, koja obilježava cjelovitost hrvatskoga kulturnoga prostora od pojave književnosti na narodnom jeziku, očito ne treba tražiti u 18., nego u 16. stoljeću. A odgovor na pitanje koji je to jezik daje usporedba s drugim slavenskim jezicima zapadnoga kruga: to je isti onaj jezik *kojim* (ne i *kakvim*) je pisana hrvatska renesansna književnost i kojim je započeo proces jezične standardizacije.¹⁵

¹⁵ Slavenski jezici u 18. stoljeću: hrvatska književna i jezična baština u slavističkoj magli. *Fluminensia*, 2004, br. 1-2, str. 74.

2.2. Hrvatska književnojezična trojednost s posebnim obzirom na čakavštinu¹⁶

Sesar prihvaća Brozovićevu ocjenu da su nazivi hrvatskih narječja prema upitnim zamjenicama stare, loše i neprecizne »terminske etikete«¹⁷ te drži da bi ih s njih trebalo poskidati i nazvati te idiome imenima sa zemljopisnim odrednicama, kakvima se inače služi suvremena dijalektologija.¹⁸ Naime, prihvativši ih, slavistika i kroatistika su zamaglile povijest hrvatskoga jezika i s genetskohistorijskoga i sa sociolingvističkoga gledišta, dobro uočava Sesar. Ostajući pak sama pri njima, zacijelo je zadatak preimenovanja preputila budućemu naraštaju hrvatskih jezikoslovaca.

Čakavskomu odsječku u hrvatskoj književnosti pristupa dakle kao sastavnomu i neodvojivu dijelu hrvatske književne kajkavsko-čakavsko-štokavske trojstvenosti, u svem ravnopravne standardnoj štokavštini. U kratkom pregledu čakavskoga pjesništva onih hrvatskih pjesnika kojih je pjesnički standardnojezični prinos afirmiran i priznat iznimno vrijednim, protegnula je čakavski luk od Tina Ujevića do suvremenika.¹⁹

Samo su dvije čakavske pjesme – *Petar Zoranić* i *Oproštaj* – osigurale Tinu Ujeviću, *bašćincu jazika* i *versa harvatskoga*, piše Sesar, trajno mjesto u antologijama hrvatske čakavske poezije. Taj naš *Europejac* matoševskoga formata upravo je marulićevskim jezikom poetski htio iskazati svoj patriotski kredo. Po majci čakavac, Bračanin, intimno je govor *malenih mjesta srca svo-ga*, mogao povezati s Marulovim, iako spomenute dvije pjesme ne govore običnom čakavštinom njegove matere. Da je poruka izrečena književnom

¹⁶ Zanimanje D. Sesar za čakavštinu potvrđuju mnogobrojni radovi: Zadi san samo obo kamen ... O čakavskome prepjevu Jesenjina. *Suvremena lingvistika*, 1997., br. 43/44; Poetičeskaja i jazykovaja osobennost' odnogo horvatskogo perevoda Esenina. II. *Slavističeskie čtenija pamjati profesora P. A. Dmitrieva i profesora G. I. Safronova*, Sankt-Peterburg, Katedra slavjanskih jazykov, 2000.; 2001.); O hrvatskoj dijalektološkoj slici iz slavističke perspektive. *Panonski ljetopis / Pannonisches Jahrbuch / Pannon Eokönyv*, Pinkovac-Güttenbach, 2001.; Kukučín i Brač – jedro i sidro. *Brački zbornik*, 2007., br. 22; Kukučínovi brački 'diškorši'. *Kukučín v interpretáciach*, Bratislava, 2010.; Vrime od škoja – vrijeme koje traje. (Mali traktat o čakavštini). *Peti hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova*, Filozofski fakultet, Rijeka, 2012.; O pjesničkoj čakavštini ili obo pisniciman dalmatinskin. *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, III.; Život je škatula tabaka... Neobičnost običnoga u stihovima Zlatana Jakšića. *Zadarski filološki dani*, 2015, br. 5.

¹⁷ D. Brozović: Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti. *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, Zagreb, 1978., str. 12.

¹⁸ O pjesničkoj čakavštini ili obo pisniciman dalmatinskin. *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, III., Zagreb, 2013., str. 258.

¹⁹ Vrime od škoja – vrijeme koje traje (mali traktat o čakavštini). *Peti hrvatski slavistički kongres*, Zbornik radova, sv. 1, Rijeka 2012., str. 349–356.

štokavštinom, ona joj ne bi dala onaj pečat baštine i onu poetsku težinu kakvu joj je dala čakavština.

Ujevićeva rečenica »Gremo mi puntari« iz *Oproštaja* odzvanja u naslovu pjesme Drage Ivaniševića. Pisana slobodnim stihom u živoj splitskoj čakavštini nema puntarskoga naboja, naprotiv, nostalgичnim tonom budi sjećanja na izgubljeno doba i *mladost propetu*. O Ivaniševićевой čakavskoj zbirci *Jubav* (1960.) Tonko Maroević kaže: »Malo kad je dijalekt u tolikoj mjeri stekao dostojanstvo književnog idioma, rijetko koji je pjesnik umio tako dobro iskoristiti staru jezičnu rudaču da iz nje izvuče živu, zvučnu i sjajnu poetsku kovinu.«²⁰

Hvaranin, Vrbanjanin Pere Ljubić svojom je zbirkom *Bodulskih pisama* (1927.) označio zamah modernoga hrvatskoga pjesništva na čakavskom dijalektu. Nakon Ljubića čakavština je ušla u hrvatsko pjesništvo na velika vrata, a stihovi u kojima je finim akvarelističkim potezima oslikao *naše škoje* pokrenuli su novi val *dalmatinske pisme*. Njegova se izvorna poetika napaja na drugačijim, tradicionalnim vrelima. Specifičnoj melodiji, koju čini čakavski naglasni sustav, metrička ujednačenost, rime i ritam valja dodati pjesnikov savršeni sluh i oko, osjećaj za jezik i lakoću s kojom oblikuje skladnu kompoziciju.

Institucionalizaciju hrvatske književnojezične trojednosti uspostavio je 1991. hrvatski književnik, liječnik i diplomat Drago Štambuk utemeljenjem pjesničke manifestacije *Croatia rediviva ča-kaj-što*. U pogovoru njegove pjesničke zbirke *Kad su miši balàli molfrînu* Sesar je napisala:

Štambuk je »organski« vezan uz podneblje iz kojega je proćedio. Svjestan da je čakavština zavičaj hrvatske književnosti, svoj jezični kod gradio je na trojstvu hrvatske jezične baštine. Tomu je trojstvu posvećena i poznata pjesnička manifestacija *Croatia rediviva ča-kaj-što*, koju je utemeljio i koja se od 1991 u Selcima održava svake godine. (...) Ideju »koineizacije« triju hrvatskih narječja Štambuk nastoji provesti i u svojoj poeziji povezujući štokavštinu s čakavštinom, a pomalo i s kajkavštinom. Kod njega to nisu samo tri povijesne inačice hrvatskoga jezika, nije ni umjetna mješavina triju živih organskih idioma, a nije ni neki jezični hibrid ili amalgam, nego je od svega toga ponešto u njegovoj vlastitoj poetskoj kreaciji, osebujan poetski znak po kojemu je prepoznatljiv. Zato izmiče dijalektološkim mjerilima i teško ga je opisati standardnim dijalektološkim instrumentima.²¹

Modernu, versifikacijski slobodniju i tematski raznovrsniju čakavsku liriku piše filolog Zlatan Jakšić, Bračanin, Selčanin, zadarski sveučilišni

²⁰ Iz pogovora zbirke: Drago Ivanišević, *Izabrane pjesme*, Zagreb 2007., str. 189–190.

²¹ Štambukova topoglotofilija. Drago Štambuk, *Kad su miši balàli molfrînu*, Zagreb, 2017., str. 225.

profesor. U njegovim čakavskim zbirkama *Zavitri i spjaže* (1958.), *Snig na Braču* (1977.), *Vrime od škoja* (1988.) i *Pivac na humaru* (2002.) Dubravka Sesar nalazi antologijske stihove. Izvornost njegova pjesništva krije se u interpretaciji ideje, a to nije interpretacija sadržaja opjevanoga motiva, nego njegove slike, stanja, postojanja. U toj interpretaciji prevladava situacijski humor ispunjen metaforičnošću i ludističkim usporedbama. Jakšićeva moć zapažanja sama je po sebi iznimna, kao i dar pronicanja u dubinu slike koja uvijek sadržava više od onoga što iskazuje.

Jakšićev antologijski *Ćulak* poetski je opis važne otočke »građevine« – međaša – koji nije ni strašilo ni čovjek, ali ima (kao i gomila) ozbiljnu životnu ulogu, a po njoj i svoju narav. Pjesma je uglavnom pisana u dvostisima u kojima se pravilno izmjenjuje uzlazna i silazna intonacija (protaza i apodoza), a sintaktički su to većinom pogodbene rečenice s izrazitom kadencom u drugom stihu. Cikličko ponavljanje (kiklos) istih rimovanih riječi s kraja prvoga dvostiha na početku idućega dvostiha (*izventali, uspijentali, piturali, fali ...*) pojačava ekspresivnost i duhovito naglašava tobožnju logičku, ponegdje i silogističnu, uvjetovanost (pogodbenost) postojanja i uloge ćulka. Igra riječi u posljednjoj strofi – KAMEN (AMEN) – izravno asocira na završetak Očenaša, dodajući vječnomu kamenu (ćulku) i ontološku dimenziju.²²

Ćulak

Da ni od njega potriba / i da ni fali, / ne bidu ga izventali. // A da ga nisu izventali, / ne bidu ga uspijentali. // A da ga nisu uspijentali, / ne bidu ga ni piturali. // A da ga nisu piturali, / niki vrag bi mu fali. // A da mu ča fali, / ne bi moga bit na gomili. // A da ni na gomili, / ne bi se vidi. // A da se ne vidi, / ne bi bi ćulak. A da ni ćulak, / sličič bi na strašilo. // A da ni strašilo, / pari bi čovik. // A da je čovik, / ne bi bi ćulak. // A kad je ćulak, / onda ni slika ni prilika / od čovika – // tako i sada / i vazda / i u vike vika. / KAMEN. (AMEN.)

S pravom kritizira rad sastavljača hrvatskih pjesničkih antologija zbog neutemeljena isključivanja stoljećima žive čakavštine iz cjeline hrvatske književnojezične matice: »Onaj tko vidi, čuje i osjeća Jakšićevu poetiku ne može se ne upitati zašto za *Ćulak* nema mjesta u svakoj antologiji hrvatskoga pjesništva.«²³

Isti se pogriješan pristup i antologičarâ i prevoditeljâ, koji, polazeći od književnoga, odnosno standardnoga jezika, ne raspoznaju ili ne priznaju dijalektalnu slojevitost ili heterogenost hrvatskoga jezika vidi i kad je riječ

²² Život je škatula tabaka ... Neobičnost običnoga u stihovima Zlatana Jakšića. *Zadarski filološki dani*, 5, Zadar 2015., str. 243–244.

²³ O pjesničkoj čakavštini ili obo pisniciman dalmatinskin. *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, III., str. 263.

o Krležinim kajkavskim *Baladama Petrice Kerempuha*. Zbog svojih lokalnih obilježja, idiomatskih i kulturoloških, u antologijama se one uglavnom ni ne spominju, a s umjetničkoga je gledišta pitanje funkcije takvoga uvrštenja suvišno.

Čakavsku književnu vitalnost potvrđuje i njezina suvremena prijevodna sastavnica, a za primjer »obratnoga« prijevoda profesorica Sesar navodi Jakšićeve prepjeve Jesenjinove poezije s ruskoga na čakavski. Usporedbom Jakšićeva čakavskoga prepjeva glasovite Jesenjinove *Pjesme o kuji* s dvama prepjevima na hrvatski književni jezik (D. Cesarića i G. Krkleca) otkriva jezične, ponajprije leksičke i frazeološke posebnosti bračkoga, odnosno selačkoga, čakavskoga govora, koje u Jakšićevu stilskom postupku dobivaju i posebnu poetsku funkciju. Jakšićev prijevod drži kongenijalnim te kulturološki dvosmjerno važnim u afirmaciji čakavštine u ruskoj slavistici kao idioma koji po jezičnim i književnoestetskim odlikama može ravnopravno konkurirati standardnomu hrvatskomu jeziku.²⁴

Kùška

Jùtros u jednõn mìrini / Di se čũva rãž od fićih / Jednã je kùška izlẽgla / Lìpìh sèdan mãlìćih. //

Svè dõ noći onã je lizãla / I glãdila žẽnske i mũške, / A snìg se je krãvì nãčẽt / Pod tẽplin trbũhon kùške.//

A vèčeron kad su se kòkoše / Stivãle na šcapìću, / Dõša je gospodãr jìdan / I mãlìće uvãlì u vrìću. //

Uz nãšip je prũgãla kùška / Prispìvãjuć za nìjn trkãt... / A vodã se tãda na mìstu / Zgrišpãla i stãla drčãt.//

A kad se je od mũke spofìla, // I vrnũla se dõma prìc / Prikãzã jon se mũsec iznad kũće /

Ka jedãn nježìn pasìć. //

U nẽbo je lãjala mũklo / I plãč ju je gõrki ćapã, / A mũsec je nãprid hodì / I ondã za glavìću zapã. //

*I òći ka zvìzdẽ zlãtne / Istočila je bìdna u snìg, / Ka pìjãk kad jon bãcu jũdi / Za porugãnje òli kaštìg. //*²⁵

I čakavski Jakšićev prepjev Jesenjinove pjesme *Pismo majci*, uspoređen s izvornikom i s prepjevom D. Cesarića na književni jezik,²⁶ otkriva da je Jakšić, navodi Sesar, uspješno i poetski uvjerljivo uveo Jesenjina u čakavsko

²⁴ Zadi san samo obo kamen ... Jesenjin na čakavštini. *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, II., str. 333–337.

²⁵ Naglasci prema radu u *Suvremenoj lingvistici*, 1997., br. 43/44, str. 285.

²⁶ O čakavskoj inačici jednoga čuvenoga ruskoga pisma. *Stručak riječima ispunjen. Zbornik radova posvećen Antici Menac o njezinu 90. rođendanu*, Zagreb, 2012., str. 97–109.

pjesništvo, otvarajući pitanje položaja dijalektalnih (»okalnih«) prijevoda klasičnih (»svjetskih«) tekstova u kontekstu bilo koje ili čije prijevodne književnosti, a posebno hrvatske. Njegovi su prepjevi doživjeli znanstvenu recepciju u Hrvatskoj i u Rusiji, gdje su i objavljeni u knjizi koja mu je posvećena, a tiskana je nedugo nakon njegove smrti (*Dialog slavjanskih pojetov*, Ufa, 2007.).²⁷

Ako je, prema Jakobsonu, piše Sesar, poezija sama po sebi vrsta jezika, hrvatska poezija na čakavskom narječju govori dvama *obilježenim* jezicima. Ni jedan nije standardan u značenju uobičajen, tipičan, općeprihvaćen, mjerodavan, normiran, neutralan. Dapače, oba se suprotstavljaju verbalnom standardu – i u komunikacijskom i u jezikoslovnom smislu. Oba imaju dugu povijest i bogatu tradiciju koja ih čini jedinstvenom dijalektno-poetskom pojavom. *Prkoseći nepriznatoj trojednosti hrvatskoga književnoga jezika na najrafiniraniji način – svojom poetskom ekspresivnošću, čakavsko pjesništvo podjednako obogaćuje i hrvatski jezik i hrvatsku književnost* (istaknula N. B.). Treba se nadati da će to bogatstvo nadživjeti sva osporavanja i da će čakavsko pjesništvo dočekati svoju afirmaciju u okviru hrvatske književnosti.²⁸

2.3. Leksikološki i leksikografski rad

Leksikološko-leksikografski rad Dubravke Sesar motiviran je izradom priručnika namijenjenih studentima slavistike te rješavanjem otvorenih strukovnih pitanja vezanih uz nju.

Udžbenik *Češki u 30 lekcija. Književni tekstovi. Gramatika. Konverzacija. Češko-hrvatski rječnik*. (Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, 2001.), prvi je hrvatski sveučilišni udžbenik te vrste. Po ocjeni N. Pintarić njime je znatno unaprijeđen proces poučavanja i usvajanja češkoga jezika ne samo u okviru jezičnih vježbi na studiju bohemistike nego i izvan sveučilišnoga nastavnoga programa, a vrijednost mu potvrđuje činjenica da za njim posežu i jezikoslovci koji proučavaju češki jezik kao jedan od važnih slavenskih jezika, posebno u hrvatskim i češkim kontrastivnim analizama.

Autorica je dvaju dvojezičnih općih rječnika: *Češko hrvatski i hrvatsko-češki rječnik s gramatikom* (Zagreb, 2002.), *Slovačko-hrvatski i hrvatsko-slovački rječnik s gramatikom* (s Mariom Kursar, Zagreb, 2005.) – u slovačkoj inačici *Chorvatsko-český slovník / Česko-chorvatský slovník* (Nástin dějin spisovné chorvatštiny. Přehled chorvatské mluvnice), (Ostrava – Mariánské Hory 2004.).

²⁷ Isto, str. 99.

²⁸ O pjesničkoj čakavštini ... *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, III., str. 265–266.

U suautorstvu s Anticom Menac i Renatom Kuchar napisala je tri frazeološka rječnika: *Hrvatskosrpsko-češko-slovački frazeološki rječnik* (Zagreb, 1986.), *Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik s indeksom čeških i slovačkih frazema* (2. prošireno i dopunjeno izdanje, Zagreb, 1998.) i *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* (Željka Fink-Arsovski i suautori, Zagreb, 2006., gdje je izradila češke primjere sa Slavomirom Ribarovom). Ti su rječnici, namijenjeni studentima, nastali u okviru leksikografskoga niza Mali frazeološki rječnici, pokrenutoga 1985. u Zavodu za lingvistiku Filozofskoga fakulteta.

Uz rad na rječnicima objavila je više leksikološko-leksikografskih rasprava o naravi i načinu obradbe pojedinih gramatičkih i semantičkih kategorija u rječnicima. Rasprava *Gramatička obrada glagolskih natuknica u dvojezičnicima*²⁹ vezana je uz izrazitu flektivnost slavenskih jezika pa odabir gramatičkih odrednica ne ovisi samo o opsegu rječnika nego i o strukturnim odnosima među jezicima sastavnicama predmetnih rječnika. Kad je riječ o glagolskim natuknicama u hrvatsko-češkom rječniku u obzir se uzimaju 1) glagolski vid, koji obuhvaća više značenja pa ih je neophodno navesti: iterativnost, determiniranost i distributivnost, pazeći pri tom na paronime, tj. lažne istovrjednice; 2) prezentska osnova izvedena iz trećega lica jednine, koja je distinktivna u svim slavenskim jezicima, pa tako i u hrvatskom i češkom, za tvorbu glagolskih oblika, s tim da je u hrvatskom paradigmatički sustav jednostavniji, u češkom složeniji kao posljedica revitalizacije starije jezične norme u 19. stoljeću i njezine stalne izloženosti pritisku supstandarda; 3) povratni i nepovratni glagolski parnjaci, koji se moraju obraditi odvojeno jer se u češkom povratni oblici ne mogu izvoditi automatski iz nepovratnih i obratno, 4) glagolska rekcija u većini se slavenskih jezika poklapa pa je potrebno navesti samo one slučajeve u kojima su rekcije različite i 5) sintaktički germanizmi koji su zapravo leksikalizirane sintagme njemačkoga podrijetla sastavljene od imenica *glad*, *žed*, *nada*, *običaj*, *strah* i dr. te glagolâ *dobiti* (*dostat*, prema *bekommen*) i *imati* (*mít*, prema *haben*), primjerice: *dostat hlad* = *ogladnjeti*, *dostat strach* = *prestrašiti se*, *mít strach* = *bojati se*, *mít ve zvyku* = *običavati*, *mít v úmyslu* = *namjeravati* i dr.

U suautorstvu s Marijom Turk objavila je radove *Kalkovi njemačkoga podrijetla u hrvatskome i nekim drugim slavenskim jezicima*³⁰ i *Kalkovi – jedan oblik jezičnoga posuđivanja u hrvatskom i drugim slavenskim jezicima*.³¹ Autorice temeljem pripadnosti kulturno-civilizacijskom krugu pojedinih zemalja, pa tako i u odnosu na jezično posuđivanje općenito, uključujući

²⁹ *Filologija*, 2002., br. 38/39.

³⁰ *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 2003., br. 29.

³¹ *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, I., Zagreb, 2009.

kalkiranje prema klasičnim jezicima, odnosno kalkiranje europeizama, slavenske dijele u dvije skupine, istočnu i zapadnu:

Istočnoslavenski jezici, uključujući i južne koji pripadaju istoj povijesnojezičnoj i civilizacijskoj grupaciji, općenito su u procesu normiranja bili slobodniji od purističkih tendencija, "protočniji", otvoreniji prema posuđenicama. (...) Slavenski jezici koji pripadaju zapadnom civilizacijskom krugu, uključujući slovenski, hrvatski i dijelom bosanski prostor, pokazuju različit odnos prema kalkiranju europeizama koji je, ovisno o društvenim prilikama, povezan i s purističkim zahvatima. (...) Purističkih obilježja nije lišen ni jedan jezik ove skupine, s tim što su ona najizraženija u češkom, dok su purističke tendencije u poljskom i hrvatskom izrazitije samo u pojedinim fazama standardizacije.³²

U prvom se radu raščlanjuju kalkovi u hrvatskom, slovenskom, češkom, poljskom i ruskom jeziku nastali na predlošku njemačkoga jezika kao neposrednoga davatelja ili prijenosnika. Sličnosti i razlike u tvorbi doslovnih i djelomičnih kalkova te polukalkova uvjetovani su tvorbenim razlikama između jezika davatelja i jezika primatelja. Ruski, češki i slovački, a donekle i poljski jezik, imaju više polukalkova od hrvatskoga i slovenskoga jezika.

Puristički su zahvati najznatniji u češkom i slovenskom, a u poljskom i hrvatskom pretežu u pojedinim standardizacijskim fazama. Zbog višestoljetne političke povezanosti s habsburškom državom pretežno se prevodi s njemačkoga te dijelom iz klasičnih jezika. U hrvatskom slučaju prodor njemačkoga je povećan premještanjem kulturnih središta na sjever, pa su i romanizmi od 19. st. primani preko njemačkoga posrednika.

Jezici koji kalkiraju stvaraju novi izraz sukladno vlastitim tvorbenim zakonitostima, pa se složenice tipične za njemački jezik prenose u slavenske jezike kao izvedenice ili višečlani izrazi. Kalkovima su se jezici oboгатili na leksičkoj i semantičkoj razini i »pritom očuvali samosvojnost te uključili u latentnu europsku jezičnu konvergenciju«. ³³ Prema mišljenju Vesne Muhvić-Dimanovski, koju autorice citiraju, purizam nije samo odgovor na inojezične utjecaje i puko prevođenje, već pokreće unutarnje tvorbeno mogućnosti i nužan je preduvjet za stvaranje prevedenica.

Inače se uz kalkiranje u literaturi navode purističke nakane te se na nj gleda kao na negativnu jezičnu pojavu, što autorice odbacuju nalazeći u svim jezicima takve tvorbe, a vezuju ih uz inojezične dodire: kad su bili presnažni, onda se posezalo za prevođenjem – kalkiranjem namjesto posuđivanjem i fonološkim prilagodbama. Zamjećuju da se na purizam

³² Isto, str. 12.

³³ *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 2003., br. 29, str. 337.

redovito gleda negativno kad je riječ o malim narodima, a u velikih se to ni ne zamjećuje.

U Hrvatskoj su kalkovi teritorijalno obilježeni: u Banskoj Hrvatskoj i Vojnoj krajini jak je njemački utjecaj, u Slavoniji njemački i mađarski, uz obalu talijanski. Osmanska su osvajanja ostavila velik broj nepotrebnih turcizama kojima je zamijenjen i potisnut stari hrvatski leksik; u pojedinih su se govorima zadržali u većem opsegu (hrvatski govori u BiH), a u standardnom jeziku zadržani manje, ponajviše u nazivima predmeta iz svakodnevnice (alati, dijelovi odjeće i obuće, hrana).

Rad na kontrastivnim frazeološkim rječnicima omogućio joj je dublje sagledavanje lingvističke i kulturološke sastavnice frazeologiziranja, što se odrazilo u njezinim leksikološkim člancima i u prikazima hrvatskih frazeoloških rječnika drugih autora. Tako u povodu drugoga izdanja Hrvatskoga frazeološkoga rječnika iz 2014. piše prikaz pod naslovom *Punim jedrima ...*,³⁴ stilski karakterističnoga uvoda s primijenjenim frazemima, kao što je i sam naslov, koji otkriva pripadnicu zagrebačke frazeološke škole koja u brušenju zanata zajedno s kolegama traga za sve novim i novim znanstvenim otkrićima:

Krajem prošle godine izišao je drugi Hrvatski frazeološki rječnik Antice Menac, Željke Fink Arsovske i Radomira Venturina, ovoga puta s pečatom Sveučilišta u Zagrebu (u nizu *Manualia universitatis studiorum Zagrabienensis*), pozamašna knjiga plavih korica koje asociraju na more, brod, jedra i plovidbu. Naime, na naslovnici joj dominira jedrenjak oblikovan skladno ispisanim frazemima. Sudeći po slici i rubu velikoga jedra, *brod plovi punim jedrima*, malo jedro s velikim *dijeli dobro i zlo*, žuti jarbol podsjeća da treba *presjeći gordijski čvor* i krenuti, a žuti je trup *na istoj valnoj duljini* pa i on *dobiva vjetar u leđa*. Plave morske valove čine frazemi *dignuti sidro*, *biti na dobrom putu* i druge *morske ideje*, a jedan bijeli galeb kaže da leti *slobodan kao ptica*. Na stražnjoj je korici licitarsko srce, simbolički otvoreno kao *srce na dlanu*, ispisano i ispunjeno šarenim, svima poznatim frazemima. Iako vrlo sadržajne, ove likovno decentne korice privlače igrom frazema koji čine cijelu priču. Već na prvi pogled govore o bogatstvu frazeološke riznice hrvatskoga jezika i kulture koja je povezana s morem, a to znači i sa svijetom. (str. 51.)

Za razliku od leksika koji je otvoreniji i protočniji, frazeološki su sklopovi – i oni baštinjeni i oni novotvoreni – trajniji i pouzdaniji pokazatelji kulturne širine jezika kojemu pripadaju. Stoga vrijednost frazeoloških rječnika nadraستا jezikoslovlje u užemu smislu i ulazi u širok prostor duhovne i umne kreativnosti koja određenu kulturu obilježava. Obradba frazema zbog njihove kompleksnosti zahtijeva rješavanje niza drugih jezičnih

³⁴ *Suvremena lingvistika*, 2015., br. 1(79), str. 51–57.

pitanja, ne samo leksikoloških nego i gramatičkih, pravopisnih, semantičkih, odnosno otvara mnoštvo pitanja na koja hrvatsko jezikoslovlje još mora odgovoriti. Iako je rječnik na mnoga već odgovorio, treba ga shvatiti i kao poticaj za nova istraživanja hrvatskoga jezika i obradbu njegove norme na svim razinama. Kao ogledni primjer znanstveno utemeljene, domišljene, dosljedne i sustavne primjene suvremenih jezikoslovnih spoznaja i leksikografskih iskustava on nije samo fundamentalno djelo hrvatske frazeografije nego i suvremenoga hrvatskoga jezikoslovlja uopće.

Rječnik »između redaka« govori i o svojim autorima: akademkinji Antici Menac, prvakinji hrvatske frazeologije i utemeljiteljici zagrebačke škole, koja se frazeologiji posvetila 60-ih godina prošloga stoljeća, kad je to područje u našoj jezikoslovnoj znanosti bilo novo i neistraženo, koja je pokrenula i vodila niz velikih i plodonosnih projekata koji su u to područje privukli brojne mlade istraživače, redom njezine učenike poput Željke Fink-Arsovski, koji su potom odgojili mlade, svoje učenike. Većina su hrvatskih frazeologa rusisti ili slavisti, a mnogi su ujedno i kroatisti, kao i sama Antica Menac. Zahvaljujući njima, hrvatska frazeologija zauzima značajno mjesto u slavistici i ima međunarodni ugled.

Autorica je radova O mjestu i ulozi krilatica u frazeološkim rječnicima³⁵ i Krilatice kao leksikografski izazov.³⁶ Riječ je o ustaljenim idiomatskim sklopovima koji se odnose na poznate povijesne, političke, kulture i druge događaje, a obuhvaćaju poslovice, sentencije, aforizme i ulomke tekstova, znamenite usmene izreke, citate glasovitih autora, poznate naslove pojedinih djela, popularnih pjesama i filmova, slogane i tekstove reklama, ukratko – popularne, "vječne" i aktualne citate iz poznatih izvora, koji u komunikaciji djeluju živo, brzo, jednostavno i slikovito.

U samom je nazivu istaknuta brzina širenja kao temeljna odlika oblika, kojim se bavi književnoteorijska disciplina *krilatologija* ili *eptologija*. Otvoren je, ističe profesorica Sesar, niz složenih pitanja, a tek je djelomice na njih odgovoreno. Posebno je teško pitanje utvrđivanja vremena nastanka pojedine krilatice, jer se uz istu vezuje više izvora nastanka. Ruska se krilatologija i leksikografija priklonila navođenju samo jednoga – najstarijega – izvora u rječnicima krilatica, a to su uglavnom klasični grčki i rimski izvori, odnosno biblijski navodi.

Činjenica je da su krilatice kao ustaljeni, formalno zadani i semantički samostalni, jezični izrazi--citati kondenziranoga sadržaja i izrazite dinamičnosti ujedno i književna kategorija, barem po svojim osnovnim obilježjima

³⁵ *Filologija*, 1998., br. 30/31.

³⁶ *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, III., 2013.

metaforičnosti, aforističnosti, gnomičnosti i nadasve citatnosti. Iako su u dosadašnjim znanstvenim istraživanjima i leksikografskoj obradi krilatica više participirali jezikoslovci, posebno frazeolozi, veći udio znanosti o književnosti bio bi na tom području iznimno dragocjen. Iako su se mnoge frazeologizirale i ušle u frazeološke rječnike, najveći je dio ostao izvan njih, a nije našao mjesto ni u leksikonima književnih minijatura – poslovice, sentencija, aforizama i sl. Iz postojećih rječnika krilatica jasno se iščitava njihova možda najveća vrijednost – njihov kulturološki značaj i značenje. Činjenica je da su latinske sentencije preživjele stoljeća, da su biblijske prisposdobe ušle u usmenu predaju i postale izrazom pučke mudrosti, da izreke, likovi i naslovi djela književnih klasika žive i u našim vremenima. Zanimljivo je pitanje koji će se citati naših vremena eptonimizirati i ući u neke buduće rječnike krilatica.

Hrvatska leksikografija raspolaže mnoštvom zbirki i leksikona mudrih izreka, misli, poslovice, aforizama, ukratko – citata iz hrvatskih i stranih izvora, te zavidnim brojem frazeoloških rječnika poniklih iz rusističke frazeološke škole A. Menac, ali do sada se, napominje Sesar, nije pojavio ni jedan rječnik krilatica. Sudeći po iskustvima i rezultatima istraživanja stranih eptologa, takav bi rječnik i hrvatskoj leksikografiji otvorio novu mogućnost i donio značajnu novinu – na jednom bi mjestu okupio krilatice iz hrvatskih izvora, ponajprije književnih. Istraženi izvori krilatica koje pripadaju zajedničkoj europskoj kulturnoj baštini uvelike bi olakšali obradu velikoga dijela korpusa, a izbor građe pokazao bi ukorijenjenost određenoga dijela u hrvatsku kulturu, odnosno prepoznatljivost i popularnost takvih krilatica u hrvatskoj sredini.

2.4. Sintaktičke rasprave

U klasičnoj strukturalno-funkcionalnoj sintaksi u slavističkoj se literaturi upućuje na osnovna obilježja funkcionalne sintakse – na načela i metode koje je utemeljila Praška lingvistička škola ili točnije – koje je 1930-ih i 1940-ih godina u sklopu Praškoga lingvističkoga kruga zastupao V. Mathesius. Navezujući se na tradicionalnu sintaksu, klasični se funkcionalni pristup usredotočuje na pojam zavisnosti i razvija u tzv. gramatiku zavisnosti. Na pojedinim njezinim postavkama nastale su novije funkcionalne teorije koje teže cjelovitijemu sintaktičkom opisu. Uvodeći u sintaktičku analizu razdvoju između *rečenice* i *iskaza* (utemeljenu na desau-sureovskoj distinkciji *langue : parole*), nova se funkcionalna sintaksa usredotočuje na semantička obilježja rečenice/iskaza i definira nove, semantičke kriterije sintaktičkoga opisa.

Polazeći od razdvoje da rečenica kao tipizirana apstraktna shema pripada jeziku, a iskaz, kao konkretna, dinamična realizacija rečeničnoga sadržaja, govoru, Sesar rečeničnu strukturu (ili iskaz – u pragmatično-komunikacijskom, odnosno obavijesnom smislu), raščlanjuje na četirima osnovnim razinama: leksičkoj, gramatičkoj, modalnoj i funkcionalnoj. Odgovor na pojedina sintaktička pitanja valja najprije potražiti na temeljnim sintaktičkim razinama – gramatičkoj i modalnoj. Prva otkriva narav i način oblikovanja sintaktičkih odnosa (subordinacijskih, koordinacijskih) među dijelovima rečenice (ili rečeničnim članovima), ostvarenje predikacije, narav i tipologiju osnovnih rečeničnih vrsta i sl., a druga (modalna) utvrđuje odnos između kazivača, sadržaja iskaza i zbilje, koji se sintaktički oblikuje različitim kombinacijama glagolskih načina i modalno distinktivne konkluzivne (završne) intonacije, eventualno i pomoćnim, modalno fakultativnim jezičnim sredstvima (modalnim glagolima, modalnim predikativima i partikulama).

2.4.1. Rasprave o kategoriji modalnosti

U središtu je usporedbenoga sintaktičkoga proučavanja zapadnoslavenskih književnih i standardnih jezika te hrvatskoga profesorice Sesar kategorija modalnosti kojom se vrjednuju iskazi.³⁷ Usporedbom hrvatskih modalnih obrazaca sa češkima, poljskima i ruskima u sintaksama aktualnih gramatičkih priručnika, Sesar redefinira osnovne modalne modele u hrvatskom jezikoslovlju. Tradicionalni hrvatski pristup zapostavlja naime strukturalna, gramatičko-leksička i intonacijska razlikovna obilježja osnovnih modalnih obrazaca, a transformacijsko-generativni model – izvodeći različite preoblike iz temeljnih struktura (npr. upitne ili niječne iz neupitnih i neniječnih), a ne obratno, sugerira »amodalnost« tih temeljnih struktura, redovito indikativnih i afirmativnih.

Modalnost se u širem smislu definira kao trostruk odnos – između kazivača (njegove nakane), sadržaja iskaza (iskaz kao jedinica govora na jezičnom planu odgovara rečenici) i zbilje (obuhvaćene sadržajem iskaza). Značenje iskaza utvrđuje se s obzirom na odnos između njegove tematske i rematske sastavnice, koji se, uz ostalo, očituje redom riječi i konvencionalnim izborom modalnih sredstava u pojedinim tipovima iskaza. Riječ je o sintaktičko-semantičkoj kategoriji s formalnim (strukturnim) razlikovnim obilježjima, karakterističnim za pojedine jezike. Ta su razlikovna

³⁷ Primjerice: O kategorizaciji modalnosti u normativnim sintaksama. *Jezik* 1989, br. 2. O modalnim predikativima (na češkim i hrvatskim primjerima). *Primijenjena lingvistika danas, Zbornik HDPL-a*, Zagreb, 1994. Modalni modeli u hrvatskom i drugim slavenskim jezicima. *Suvremena lingvistika*, 2001., br. 51–52. [Istonaslovljena dopunje na inačica], *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, I, Zagreb, 2009.

obilježja ujedno kriteriji za utvrđivanje polifunkcionalnosti, a time i moguće višeznačnosti pojedinih oblika i struktura (npr. uzlazna se intonacija, kao razlikovno obilježje tzv. totalnih upitnih iskaza, u funkciji retoričkoga pitanja mijenja u silaznu).

Budući da je modalnost svojstvo svake rečenice, pri usporedbi su uzeti iskazi koji su u sintagmatsko-predikacijskom smislu rečenice (u komunikacijsko-pragmatičkom smislu svaki iskaz nije i ne mora biti rečenica). Pri tom se, uz različite kombinacije, razlikuju tri tipa modalnosti: osnovna ili intencijska, modalnost vjerodostojnosti i voluntativna modalnost.

U slavističkoj se literaturi modalnost kao sintaktičko-semantička kategorija razlikuje od emocionalnosti koja se, kao psihološka kategorija, može (ali ne mora) izraziti i jezičnim sredstvima, odnosno njihovom situacijskom, kontekstualnom aktualizacijom (subjektivizacijom). Tako se i željne (deziderativne i optativne) rečenice kao podvrsta zahtjevnih (uz zapovjedne) kategorijski razlikuju od uskličnih i zajedno s izjavnim i upitnim rečenicama kvalificiraju i klasificiraju kao poseban modalni tip iskaza. Naime, budući da nemaju vlastitu sintaktičku strukturu, usklične se rečenice ostvaruju aktualizacijom svih emocionalno neutralnih struktura – izjavne, obiju upitnih i zahtjevnih (zapovjednih i željnih) rečenica. Deziderativna je »paradigmatika« sastavni dio sintakse većine slavenskih jezika pa bi morala naći mjesta i u suvremenoj hrvatskoj sintaksi.

Kod željnih je rečenica poseban problem u tom što su one po svom sadržaju manje ili više emocionalno obilježene i što je kod njih teže nego kod drugih modalnih struktura odrediti tzv. objektivnu, emocionalno neutralnu (ili optimalno neutralnu) formu (shemu) koja bi imala paradigmatsku vrijednost. Bez takvoga se obrasca ne može utvrditi subjektivnost željnoga iskaza. Naime, kako se svaka razlikovnost utvrđuje u oprjekama, tako se i subjektivnost pojedinih iskaza utvrđuje u sintaktičko-semantičkoj, zapravo u modalnoj, oprjeci prema objektivnim, emocionalno neutralnim obrascima.

Željnim rečenicama valja utvrditi sintaktičke strukture karakteristične upravo za takav tip iskaza, odnosno može li se na osnovi takvih struktura izvesti određeni modalni obrazac po kojem bi se željne rečenice objektivno razlikovale od izjavnih, upitnih i zapovjednih (kao podvrste zahtjevnih) rečenica s jedne, odnosno od emocionalno obilježenih (subjektivnih) iskaza s druge strane.³⁸

³⁸ O deziderativnim iskazima u slavenskim jezicima. *Suvremena lingvistika*, 1996, br. 41-42. O željnim ili deziderativnim iskazima u slavenskim jezicima. *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, I, Zagreb, 2009., str. 39–47.

Raščlamba je u osnovnim crtama pokazala da deziderativni iskazi u jezičnom pogledu nisu proizvoljna, subjektivna, emocionalna ili psihološka kategorija (nisu usklikne rečenice), nego se na osnovi utvrđenih posebnosti mogu na sintaktičkoj razini kategorizirati (poput izjavnih i upitnih rečenica) kao samostalna modalna struktura. Ona se prepoznaje po modalno distinktivnim riječima (partikulama) i načinima, koji uz pripadnu intonaciju predstavljaju obrazac (paradigmu) željne ili deziderativne rečenice u slavenskim jezicima. Na osnovi izložene građe može se izvesti i njihova opća shema: željna rečenica = partikula + kondicional /indikativ + uzlazno-silazna završna intonacija.

Prema Sesar, čestice se kao posebna (deseta) vrsta riječi ne mogu definirati izvan sintakse.³⁹ S obzirom na modalnost kao opće obilježje čestica, na pitanje njihove distinktivnosti unutar jezičnoga sustava možda je najjednostavnije potražiti odgovor u njihovoj nesintagmatičnosti, odnosno u činjenici da u većini funkcioniraju kao »umetnute« riječi (poput umetnutih rečenica), odnosno kao svojevrsne parenteze. Većina priložnih čestica, pogotovo onih koje su sinonimi načinskih priloga, mogu se supstituirati umetnutim rečenicama, odnosno mogu se oblikovati složenije, ovisno o situaciji i osnovnoj intenciji kazivača – modalizatora. Parentetska pozicija čestica u rečenici i s njom povezana njihova nesintagmatičnost (nemogućnost da se sintagmatski povežu s drugim dijelovima rečenice) dovoljno su čvrsti pokazatelji njihove sintaktičke (u širem smislu gramatičke) posebnosti. Međutim, upravo ta obilježja čestica s druge strane otvaraju pitanje njihove opće sinsemantičnosti, koja je očito definirana na osnovi tradicionalno utvrđenih distinktivnih obilježja malobrojnijih, uvodnih ili introduktivnih čestica (imperativno-deziderativnih, upitnih i potvrdno-niječnih) kao neupitno posebne vrste riječi.⁴⁰

Među ostalim sintaktičkim radovima izdvajaju se članci o apoziciji i predikatnom atributu (proširku).⁴¹ Usporedba obrade apozicije i predikatnoga atributa u sintaksama hrvatskoga i slavenskih jezika (ponajprije češkoga, poljskoga i ruskoga) dokazuje da nije riječ samo o različitim teorijskim pristupima i različitim tradicijama, nego i o različitim navikama koje su stečene na tim tradicijama i koje mogu biti uzrok određenim teorijskim

³⁹ O mogućnostima kategorizacije partikula u hrvatskom jezičnom standardu. *Suvremena lingvistika*, 1992., br. 34; Čestice. *Zagrebačka slavistička škola – Zbornik radova* 2004., Zagreb, 2005.); Čestice – uvodne i umetnute riječi. *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, I., Zagreb, 2009., str. 49–56.

⁴⁰ *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, I., Zagreb, 2009., str. 56.

⁴¹ Apozicija – rečenični član i rečenični odnos. *Strani jezici*, 1996., br. 3-4. Apozicija i predikatni atribut u sintaktičkoj raščlambi pojedinih slavenskih jezika. *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, III., Zagreb, 2013.

neslaganjima pa i nesporazumima. Neslaganje proizlazi iz različitoga tumačenja smisla i posezanja za semantičkim rješenjem tamo gdje se ono strukturno ne temelji na dovoljno jasnim sintaktičkim pokazateljima.

U češkim i slovačkim sintaksama apozicija je obrađena najtemeljitiije, a oslanja se na teoriju V. Mathesiusa, koji je definira kao odnos široke istovjetnosti. Ruske sintakse onu imenicu koja poblizje određuje drugu tradicionalno smještaju iza imenice (pogotovo iza imena osobe) kojoj su nužna poblizja određenja. Razlog je za tu poziciju ponajprije je semantički, a podržava ga predikacija kao temeljni sintaktički (gramatički) odnos. Klasične poljske sintakse u formalnom su sintaktičkom pogledu određenije od hrvatskih; u njima je apozicija jasno definirana kao atribut izrečen imenicom, uvijek sročan s imenicom (ili s drugom osnovnom riječju) na koju se odnosi, a stoji iza te imenice.

Sve se sintakse slažu u određenju apozicije kao posebne vrste atributa iskazanoga imenicom ili sklopom kojemu je osnova imenica. Manje se slažu u određenju čvrstine gramatičke ili semantičke veze između apozicije i imenice na koju se ona odnosi. Značajne razlike između određenja apozicije u hrvatskim sintaksama i sintaksama triju spomenutih jezika upućuju na to da obradu apozicije u hrvatskim sintaksama valja temeljito provjeriti na sintagmatskoj i semantičkoj razini.

Na sintagmatskoj razini apozicija sa svojim glavnim članom (imenicom ili sklopom kojemu je nositelj imenica) ne tvori sintaktički par ili sintagmu, nego sintaktičku skupinu, jer se glavni član može poblizje odrediti ili dopuniti s više apozicija. Položaj apozicije određuje se načelom predikacije koje jasno pokazuje gramatičku podređenost apozicije odnosu između subjekta i predikata. Iako apozicija ne mora biti vezana uz subjekt, predikacijska sintagma definitivno određuje položaj apozicije i u drugim imeničkim sklopovima u rečenici. *Na semantičkoj razini* apozicija je svojevrsni sinonim za glavni član, njegova semantička inačica, dopuna ili specifikacija, pa je logično da slijedi iza njega, odnosno da je načelno riječ o jukstapoziciji.

Apozicijski je odnos u *sintaktičko-semantičkom smislu* zapravo vrsta subordinacije, jer je apozicija kao rečenični član determinirana glavnim članom, tj. članom koji zahtijeva poblizje određenje; iako je s glavnim članom povezana gramatički (sročna u padežu, a može biti i u rodu i broju), za njezino je određenje bitna i njezina semantička funkcija.

Apozicijski je odnos *sintaktički blizak i koordinaciji*, od koje se razlikuje semantički, naime, koordinacija podrazumijeva nizanje sintaktički istovrsnih, ali semantički različitih pojava, dok apozicija na drugačiji način označava semantički istu pojavu.

Kao *vrsta atributa iskazanoga imenicom* apozicija se može tumačiti u užem i u širem smislu – od dvočlanih imeničkih sklopova do složenih struktura kojima je nositelj imenica.⁴²

Iako se predikatni atribut ponegdje shvaća i tumači kao neodvojivi dio imenskoga predikata, njegova sintagmatsko-sintaktička specifičnost, kao i njegova semantička i obavijesna vrijednost, opravdavaju mišljenje da mu pripada mjesto posebnoga, dodatnoga rečeničnoga člana, gramatički odvojivoga dodatka glagolskomu predikatu. Usporedbe obrade predikatnoga atributa u hrvatskim sintaksama i sintaksama triju slavenskih jezika pokazuju da i u različitim sintaktičkim opisima valja uzeti u obzir opće kriterije.

Na *sintagmatskoj razini* predikatni se atribut razlikuje od sporednih (*nekonstitutivnih*) rečeničnih članova po svojoj dvostrukoj sintagmatskoj povezanosti s predikatnom ili subjektom, a određuje se predikacijom kao osnovnim sintaktičkim odnosom koji se gramatički iskazuje dvostrukom sročnošću – s predikatnom ili subjektom. Ako je predikatni atribut vezan uz objekt, koji je determiniran glagolskom rekcijom predikata, i tada je riječ o njegovoj dvostrukoj sintagmatskoj povezanosti – sročan je s objektom i zajedno s njim je upravljani (regiran) predikat.

Kad povezanost predikatnoga atributa sa subjektom ili objektom gramatički nije izražena sročnošću, tada je riječ o konstrukcijama s nepunoznačnim glagolima i glagolima koji zahtijevaju leksičku dopunu ili o nepromjenjivim oblicima (infinitivu, participima, prijedložnim konstrukcijama ...).

Položaj predikatnoga atributa u rečenici nije strogo određen. Ako se odnosi na objekt najčešće stoji neposredno iza predikata ili iza objekta. Složeniji predikatni atribut uvijek je na kraju rečenice i obično se odvaja zarezom.

Na *sintaktičkoj razini* predikatni atribut je svojevrsni sekundarni predikat, dopuna "temeljnemu" predikatu, a zbog povezanosti subjekta i objekta s predikatnom, on je ujedno i dopuna subjektu ili objektu. Za njegovo određenje kao rečeničnoga člana determinirana predikatnom i subjektom ili objektom, tj. članovima koje semantički dopunjuje, bitna je i njegova semantička funkcija.⁴³

⁴² *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, III., Zagreb, 2013., str. 106–107.

⁴³ Isto, str. 111.

3. Prevoditeljski prinosi

Prevodila je sa svih slavenskih jezika (ponajviše s češkoga, slovačkoga, ruskoga, poljskoga, makedonskoga, bugarskoga i ukrajinskoga). Prijevode potpisuje kao Dubravka Dorotić Sesar. O prevoditeljskim počecima kaže:

Prevođenje nije bilo moja profesija. (...) Bilo mi je svojevrsno pokriće za bavljenje translatološkom problematikom. Putokaz kroz to izazovno područje bio mi je Jakobson, odnosno njegova misao da suvremeni lingvist ne smije biti gluh za poetsku funkciju jezika, kao što ni književni teoretičar ne smije biti ravnodušan prema lingvističkim problemima. Kao umjetnost riječi književnost je plod intimne veze između lingvistike i poetike, a poezija je njezin vrhunac. Poeziju sam počela prevoditi iz znatiželje. Još u srednjoj školi, kad smo svi čitali Jesenjina, bezobrazno neskromno mislila sam da bih bolje od četvorice naših pjesnika prevela onu njegovu poznatu »Do svidanija, drug moj...« Na studiju slavistike uvjerala sam se da slabo poznajemo čak i mnoge slavenske klasike pa sam tako otkrila da na hrvatski nije preveden Máchin *Maj*, najznačajnija poema češkoga romantizma. To je bio pravi lingvističko-poetički izazov kojega nisam bila svjesna. Moje eksperimentiranje s jambom u izrazito nejambskom jeziku s početka 19. stoljeća trajalo je godinama, ali mi je na kraju, zahvaljujući Dušanu Karpatskome, donijelo niz velikih, neočekivanih priznanja. Karpatský mi je prvi dao krila, uporno me poticao i vjerovao da sam majstor u prevođenju vezanoga stiha. Drugi je bio Tonko Maroević koji mi je jedanput rekao da sam potrošila sav hrvatski rimarij.⁴⁴

Pridružuje se gledištima zagovornika suvremene translatologije kao samostalne discipline koja se u sklopu moderne tekstologije bavi *tekstom* izvornika i *tekstom* prijevoda, a ne *jezikom* izvornika i *jezikom* prijevoda. U takvom pristupu prevođenje nije primarno *jezični* nego *logički* proces s određenim lingvističkim aspektima (prema Georgeu Steineru):

Predmetom samostalne znanosti o prevođenju smatra se tekst u svoj širini toga značenja, odnosno tzv. *logem* (pojam je izveden prema pojmovima *fonem*, *grafem*, *morfem*, *sintagmem*, *semantem*, *stilem*). Logem je po definiciji sadržaj izvornoga teksta, a u užemu se smislu logemima mogu smatrati i pojedine sastavnice ili najmanji nedjeljivi elementi izvornoga teksta (takvi bi logemi bili i pojedina versifikacijska sredstva, npr. rime). (...) Ostanemo li u okviru analogne lingvističke terminologije, u odnosu na tekst (logem) kontekst ne bi mogao biti »alo-log«, nego jedno od obilježja ili (logička) sastavnica logema.⁴⁵

⁴⁴ Prevoditeljski portret – Dubravka Dorotić Sesar; <http://www.dhkp.hr/aktivnosti/portreti>.

⁴⁵ Prevođenje epigrama i pitanje konteksta. *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*,

U njezinu bogatu prevoditeljskom opusu naslovi su nekih od vodećih čeških književnika – kapitalno djelo modernoga češkoga pjesništva poema *Maj* Karela Hyneka Máche, roman *Markéta Lazarová* Vladislava Vančure, djela Karela Čapeka (*Razgovori s T. G. Masarykom*, *Knjiga apokrifa* i *O ljudima*) te roman Karela Poláčka *Muškarci u ofsajdu*.

Prepjevala je veći dio stihova u antologiji slovačkoga pjesništva *Tatre i Velebit* Jána Jankoviča (2008.). Godine 2014. objavila je prepjev Ráfusovih *Molitvica*, 2018. antologiju slovačkoga preporodnoga pjesništva *S Tatra zove more*, a 2020. *Bračke priče* Martina Kukučina.

Dubinsko poznavanje funkcionalnih stilova jezika s kojih prevodi stolpljeno s golemim znanjem o kroatistici i hrvatskom jeziku, njegovim stilovima, narječjima, dijalektima i govorima, napose o čakavštini, urodili su vrhunskim prijevodima. U velikoj antologiji *Zlatna knjiga češkoga pjesništva* (priredio Dušan Karpatský, 2003.) prevela je oko 9000 stihova. Kritika je prepjeve ocijenila kongenijalnim:

Riječ je nedvojbeno o remek-djelu znanja i umijeća, o ostvarenju koje ima težinu životnoga uloga, o rezultatu što ovu prevoditeljicu-prepjevateljicu, svrstava u sam vrh hrvatskih suvremenih kovača vezanoga stiha. (...) Zahvaljujući ponajviše njezinoj kvantitativnoj i kvalitativnoj (dakle, kreativnoj ili ako hoćete: empatijskoj, sukreativnoj) participaciji *Zlatna knjiga češkoga pjesništva* zadivljuje nas svojim potencijalima. (...) Prepjevi Dubravke Dorotić Sesar sami tvore crvenu nit praćenja kontinuiteta i tradicije češkoga pjesništva, oni su miljokazi od zlata na putu u lirski Prag i epske pokrajine uz Vltavu.⁴⁶

Nakon prepjeva *Máchina Maja* napisala je da je osjećaj za jezik i njegovu poetiku uvijek dublji i jači od jezičnoga znanja te da ne postoji receptura prenošenja poetike iz jednoga u drugi jezik. Najveći je uspjeh prevoditelja kad se njegov prepjev čita i čuje kao izvorni tekst na njegovu jeziku. Budući da je *Maj* i jezično i versifikacijski izuzetno zgusnuto i složeno poetsko djelo, piše kako je razumljiva bojazan čeških književnih znalaca da ga svaki prepjev može samo osiromašiti pa i osakatiti. Upravo joj je to bio poticaj da se okuša u njegovu prevođenje. Poseban je problem bila sintaktička struktura *Maja*, često »lomljena« u neuobičajenim inverzijama i opkoračenjima, povezanim s oblikovanjem određene metričke sheme. U tom sintaktičko-semantičko-versifikacijskom tropletu najteže je bilo naći i »rasplesti« skrivene niti semantičke igre. Da bi izbjegao dojam pretjeranoga

II., Zagreb, 2011., str. 324.

⁴⁶ Tonko Maroević: Miljokazi od zlata. *Zlatna knjiga češkoga pjesništva*, sastavio Dušan Karpatský, Nakladni zavod Matice hrvatske. *Vijenac*, 12(262), 18. ožujka 2004., str. 8.

ponavljanja jednosložica, Mácha se služi originalnim ponavljanjem slika kao semantičkom igrom, što je u prepjevu bilo najteže postići. U prevoditeljskoj je studiji izložila kojim se postupcima poslužila da bi, poštujući izvornik, dobila iste efekte u hrvatskom jeziku. Sudbina je, velikih, zaključila je, klasičnih književnih ostvarenja da su težak prevoditeljski zalogaj, ali »upravo od njih ne odustaje ni jedna prijevodna književnost koja drži do sebe«. ⁴⁷

Za oprimjerenje prevoditeljskih postupaka izabrala je, među ostalim, i »jednu od najljepših dionica – refrena u *Maju*«, baladičnu tužaljku nad pogubljenim razbojnikom s kojim se pjesnik identificira. Tu se na poseban način očituje prevoditeljevo *prepuštanje* Máchinu raspoloženju, ali i slobodnija interpretacija dijelova sadržaja. Da bi se oblikovao versifikacijski sklop blizak izvorniku, u tekstu su izvršene određene jezične preinake, uglavnom leksičke, koje ne narušavaju semantičku osnovu kompozicije. Tako je npr. zbog rime u petom stihu *gubi sjaj* trećemu stihu (»baš kao umrlih misao posljednja«) dodan (samrtni) *uzdisaj*, a rimom *put – skut* u sedmom i osmom stihu zamijenjena je izvorna rima *svit – cit*, odnosno »zviježde sjaj« – »osjećaj«, koja bi zbog ponavljanja *sjaja* na hrvatskom zvučala nezgrapno:

<i>Dalekoť jeho sen, umrlý jako stín,</i>	<i>Ugasnu njegov san, mrtav je kao sjen',</i>
<i>Obraz co bílých měst u vody stopen klín,</i>	<i>k'o bijelog grada lik u vodi potopljen,</i>
<i>Takť jako zemřelých myšlenka poslední,</i>	<i>k'o zadnja misao – samrtni uzdisaj,</i>
<i>Tak jako jméno jích, pradávoných bojů hluk,</i>	<i>k'o ime umrlóg, k'o davne bitke huk</i>
<i>Dávná severní zář, vyhaslé světlo s ní,</i>	<i>i sojetlost sjeverna što tiho gubi sjaj,</i>
<i>Zbortěné harfy tón, ztrhané strůny</i>	<i>zvuk, i harfe srušene prepuklih struna zvuk,</i>
<i>Zašlého věku děj, umřelé hvězdy svit,</i>	<i>vremena prošlog hod, umrle zviježde put,</i>
<i>Zašlé bludice pouť, mrtvé milenky cit,</i>	<i>komete pale let i mrtve drage skut,</i>
<i>Zapomenutý hrob, věčnosti skleslý byt,</i>	<i>zaboravljeni grob, vječnosti šator pust,</i>
<i>Vyhasla ohně kouř, slitého zvonu hlas,</i>	<i>zvuk zvona brončanog, ugasle vatre žar,</i>
<i>To jestiť zemřelých krásný dětinský čas.</i>	<i>u čežnji mrtvog srca – djetinjstva je čar.⁴⁸</i>

⁴⁷ Nad prepjevom Máchina 'Maja'. *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, II., Zagreb, 2011., str. 314.

⁴⁸ Nad prepjevom Máchina 'Maja'. *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, II., Zagreb, 2011., str. 312–313.

Inače je širemu hrvatskomu čitateljstvu Karel Hynek Mácha (1810.–1836.) gotovo nepoznato ime, izostavljeno iz naših antologija svjetske književnosti i književnih kritika. Ni u preporodno vrijeme, ističe Sesar, kad su hrvatsko-češke književne veze bile najintenzivnije i kad su se pjesnici ilirizma zanosili Kollárom, hrvatska književna sredina gotovo i ne spominje češkoga klasika. Za češku književnost on je »magnus parens moderne češke poezije«, najveće češko pjesničko ime uopće. Bio je uzor tzv. majevcima, generaciji čeških pjesnika okupljenih oko Jana Nerude, Vítězslava Háleka i suvremenika, koji su se 1858. godine oglasili almanahom *Máj*, nazvanim prema glasovitoj Máchinoj poemi.

Prevođenje joj je otvaralo i nove znanstvene izazove. Tako je pišući o *Povelji 77*, koju je cjelovitu prevela na hrvatski jezik, u uvodnom dijelu članka obuhvatila jezgrovitim pregledom s mnoštvom bibliografskih podataka književno stvaralaštvo iza »željezne zavjese« u Čehoslovačkoj s disidentskom (izgnaničkom) dionicom čeških i slovačkih književnika u Europi i prekoceanskim državama.⁴⁹ Riječ je o javnom prosvjedu koji je skupina intelektualaca, predvođenih književnikom i budućim predsjednikom Republike Češke Václavom Haveleom, filozofom i estetikom svjetskoga glasa Janom Patočkom i književnim kritičarom Jiřijem Hájekom, uputila čehoslovačkim vlastima u povodu kršenja ljudskih prava i nepoštivanja međunarodnih ugovora kojima je Čehoslovačka potpisnicom (Međunarodni ugovor o građanskim i političkim pravima, Međunarodni ugovor o gospodarskim, socijalnim i kulturnim pravima; potpisani 1968., potvrđeni u Helsinkiju 1975., stupili na snagu 23. III. 1976.).

U okolnostima političkih nesloboda, češka se poratna književnost ponovno našla u situaciji da u tradiciji srednjovjekovnih »pismaka« (prosvjetitelja i pučkih tumača Sv. pisma) djeluje u prvom redu prosvjetiteljski, odnosno politički i odgojno. Naime, glede ljudskih sloboda, a prije svega slobode književnog stvaralaštva razdoblje od 1948. do 1968. godine bilo je jedno od najtragičnijih, gotovo beznadnih razdoblja u razvitku češke književnosti. Zbog progona i grube represije protiv čeških književnika (likvidacija Závařa Kalandre, utamničenje Jana Zahradnička, Josefa Palivca, Zdeňeka Kaliste, Josefa Knapa, Františka Křeline, Václava Renča, Zdeňeka Rotrekla, Josefa Kostohryza i dr.) velik broj politički nepoćudnih pisaca odlazi u inozemstvo (Ivan Blatný, Egon Hostovský, Ferdinand Peroutka, Pavel Tigrid, Jan Čep, Ivan Jelínek, František Listopad i drugi) i tamo pokreće nezavisne listove i časopise te samoizdat publikacije.

⁴⁹ Povelja 77 u kontekstu češke disidentske književnosti. Pogled na jedan pokret. *Književna smotra*, 1997., br. 104/105, str. 125–130.

U svom prvom članku objavljenom u *Jeziku* 1987. u jeku polemike o promjeni naziva jezika u Ustavu SR Hrvatske,⁵⁰ profesorica Sesar piše, u širem slavističkom okružju, o odnosu češkoga i slovačkoga, uspoređujući ga s odnosom srpskoga i hrvatskoga. Problematizira pitanje bliske genetske veze kao argumenta za ustrajavanje na u zbilji nepostojećega srpskohrvatskoga jezičnoga standarda, na »iskonstruiranoj normi koja poništava strukturne i kulturološke razlike da bi u ime političkog ili nekog općeg jedinstva stvorila privid jedinstvenog sociolingvističkog fenomena kojemu je osnovna svrha da bude anacionalan ili nadnacionalan«. ⁵¹

Pri tom se, upozorava, još uvijek miješaju i zamjenjuju kategorijski različiti pojmovi o jeziku kao društvenoj instituciji oblikovanoj na određenoj organskoj osnovici i obilježenoj posebnostima razvitka i kulturne nadgradnje te osnovice i jezika koji se u strukturnom pogledu može povijesno-usporedbeno identificirati s ostalim svojim (bližim i daljnjim) srodnicima. Drži da uzroke takvom odnosu prema jeziku treba tražiti u još uvijek nedefiniranom društvenom statusu lingvistike kao znanosti i posredno – u posljedicama izvanlingvističkoga arbitriranja u području jezične teorije i uopće jezične kulture. Naime, »za jezičnu kulturu (kao bitnu sastavnicu opće kulture neke zajednice) prvenstveno je, ali ne i jedino, odgovorna lingvistika. Ovisno o društvenim prilikama – lingvistika može postati i izvršilac pogrešne jezične politike, ali je sigurno da će nakon strože znanstvene provjere uvidjeti svoje zablude. Njezina je dužnost da ih pokuša ispraviti«. ⁵²

Zablude jezične politike u češko-slovačkim odnosima, gdje se namećao više ili manje otvoreno većinski češki jezik, ostavio je u slovačkom najdublje tragove u smanjenju fonda riječi u znanstvenom i strukovnom nazivlju preuzimanjem češkoga nazivlja. Time je izgubljen ne samo slovački rječnički fond, nego i dio tvorbenih mogućnosti slovačkoga jezika, čime se zapravo gubi jedna od funkcionalnostilskih odlika standardnoga jezika. Zahvaljujući upornosti slovačkih jezikoslovaca takva je praksa zaustavljena i danas se slovački jezik kao službeni jezik Slovačke Republike razvija samostalno u rječničkom, gramatičkom i pravopisnom smislu te u

⁵⁰ O jednom primjeru jezične politike. *Jezik*, 1987., br. 2, str. 51–58. Članak je poslije doradivala i objavila tri inačice: Jezikoslovlje u zamkama politike, neke hrvatsko-slovačke sociolingvističke paralele. Slovensko-chorvátske jazykové a literárne vzťahy. *Zborník prác z medzinárodnej konferencie* (Bratislava, 22.–23. apríla 1999.), Bratislava 1999., str. 80–88. Jezična norma u Slovačkoj. *Jezična norma i varijeteti*, *Zbornik HDPL-a*, Zagreb – Rijeka 1998., str. 471–480. Jezikoslovlje i politika: neke hrvatsko-slovačke usporedbe. *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, II., Zagreb, 2011., str. 69–84.

⁵¹ O jednom primjeru jezične politike. *Jezik*, 1987., br. 2, str. 51.

⁵² *Isto*, str. 52.

potpunosti obavlja sve funkcije razvijenoga standardnoga jezika.⁵³

Nakon sovjetske okupacije u kolovozu 1968. instalirana neostaljinistička vlast s posebnom se brutalnošću bila okomila na intelektualce i pisce. Na tajnom popisu nepoćudnih »predstavnik i eksponenata desnice« našla se većina imena književnih stvaralaca. Zabranom časopisa *Listy* 1969. započela je likvidacija još petnaestak književnih i kulturnih časopisa. Nastavljaju se represalije prema »problematičnim« piscima, a njihove knjige podliježu cenzuri i dospijevaju na indeks Ministarstva kulture (1970.); iz književnih je fondova tada likvidirano oko milijun svezaka, a oko trideset filmova ostalo je u bunkeru. Novoosnovani samostalni Savez čeških pisaca, s Jaroslavom Seifertom na čelu, nakon federalne podjele i formalnoga razlaza sa Slovacima (1969.) već od osnutka potvrđuje nesklonost književne elite novoj kadrovskoj politici, zbog čega je Seifert kažnjen desetgodišnjom zabranom objavljivanja.⁵⁴

Profesorica Sesar prevela je i sintaktički vrlo zahtjevnu Seifertovu pjesmu *Proljetni rondeaux (Jarní rondeaux)*,⁵⁵ poetski strukturiranu od devet cjelina u formi rondela, koju čine tri strofe – dvije četristihovne i jedna šeststihovna. Unutar svakoga rondela prva dva stiha iz prve strofe ponavljaju se kao treći i četvrti stih druge strofe, odnosno kao peti i šesti stih treće strofe. Na sličan su način raspoređene i rime – u svakom se rondelu ponavljaju po sistemu koji je uvjetovan ponavljanjem spomenutih stihova:

⁵³ U srpsko-hrvatskim odnosima slika je drukčija: svojtanjem štokavštine kao isključivo srpskoga narječja, srpski jezikoslovci aktualiziraju Karadžićevu krilaticu *Srbi svi i svuda* i posežu za višestoljetnom hrvatskom štokavskom baštinom svojtajući i danas hrvatsku dubrovačku, dalmatinsku i slavonsku književnost. To postaje i temeljnim geslom suvremene srpske ekspanzionističke vojne politike koja genocidom i etničkim čišćenjem nastoji prisvojiti ne samo hrvatski državni teritorij nego i hrvatske povijesne pokrajine u Bosni i Hercegovini te Crnoj Gori. Takvu srpsku politiku podupire, na žalost i danas, dio međunarodne zajednice nastojeći preko nje ostvariti svoje gestrateške interese u jugoistočnoj Europi, a ona je i u temeljima nedavnoga rata i etničke diobe Bosne u kojoj su i brojčano i materijalno najveći gubitnici Hrvati, koji su je vojno obranili i na referendumu o samostalnosti sačuvali da ne nestane sa zemljovidu Europe.

⁵⁴ Jaroslav Seifert (1901. – 1986.), jedini češki dobitnik Nobelove nagrade za književnost, javio se stihovima tzv. proleterske poezije, nastavio pisati u duhu poetizma "devětsilske" avangarde, a 1930-ih okrenuo se pomirljivim tonovima. U tom melankoličnom "razdoblju kantilene" i sklada čovjeka i svijeta, nastalo je 20-ak iznimno popularnih zbirki, među njima i *Jaro, s bohem* (1937.), u kojoj je pjesma *Jarní rondeaux*. Nakon 8 godina šutnje ponovno se javlja refleksivno-meditativnom lirikom koja je obilježena promijenjenom, tamnom vizijom svijeta.

⁵⁵ O sintaksi jedne pjesme i njezina prepjeva. *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, II., Zagreb, 2011., str. 325–332. (prerađena inačica članka O sintaksi poezije i poeziji sintakse na jednom pjesničkom primjeru. *Suvremena lingvistika*, 2007., br. 64, sv. 2).

abba – abab – ababab. Izmjenjivanje osmeraca (a-rime) i deveteraca (b-rime) također se sustavno ponavlja, a metrički je riječ o četristopnom jambu s hiperkatalektičnim svršetcima u stihovima sa ženskim rimama. U prepjevu su sve rime pretvorene u ženske, čime je riješen problem izmjene osmeraca i deveteraca, a izvorna metrička shema time nije znatnije narušena. Cezure su pomične (iza 3., 4. ili 5. sloga), što je prevoditelju omogućilo veću slobodu. Raščlambom svoga prevoditeljskoga postupka sintaktički strogo vezanoga stiha ilustrirala je čaroliju jezika, prikazujući jednu od mnogih jezičnih funkcija u širokom prostoru umjetnosti riječi.

Za primjer se prepjeva navode dva rondela:

Proljetni rondeaux

*Od sivoplave pare tkana
je ponoć proljećem što diše.
U bijelu vilu neće više
pjesnici mrtvi davnih dana*

*u surkama od modra lana;
u utvare se pretvoriše.
Od sivoplave pare tkana
je ponoć proljećem što diše.*

*Na krovu, svijetla poput dana,
zakašnjela se luna njiše.
Dok blizu ti, mog srca rana,
sad spavaš, ja koracam tiše.
Od sivoplave pare tkana
je ponoć proljećem što diše.*

*Znam zašto proljeće već svojim
svim nemirima tako vrije,
u dlanovima nježnim tvojim
i pupoljak procvate prije.*

*Još jednom ću ti riječ il dvije
još reći, malo te se bojim:
Znam zašto proljeće već svojim
svim nemirima tako vrije.*

*To let je bio, život nije.
O mladosti u snima mojim!
Da vratit mi se da ko prije
pod starom urom sate brojim.
Znam zašto proljeće već svojim
svim nemirima tako vrije.*

U dvojezičnim izdanjima Matice hrvatske izabranih pjesama ruskih pjesnika srebrnoga vijeka – Sergeja Jesenjina (Zagreb, 2016.), Marine Cvjetajeve (2018.) i Borisa Pasternaka (2020.) – objavljeni su i njezini prepjevi. Tako joj se pružila prilika da ostvari srednjoškolsku misao kako bi ona bolje od četvorice prethodnih prevoditelja prevela glasovitu Jesenjtinovu pjesmu *Do svidanija, drug moj*. Evo njezina prepjeva:

Prijatelju, zbogom, doviđenja

*Prijatelju, zbogom, doviđenja,
u srcu si mom otkad te znam.
Ništa ovaj rastanak ne mijenja,
novi susret obećava nam.*

*Doviđenja, ne tuguj nevičan
da tiho, bez riječi odem ja.
U životu smrt je stara priča,
a ni život nije novija.⁵⁶*

U isti je izbor Jesenjtinovih pjesama uvrštena i jedna od, po Užarevićevoj ocjeni »najdojmljivijih (najljepših)«⁵⁷, također u prepjevu profesorice Sesar:

Radunicu Božju ćutim

*Radunicu Božju ćutim –/ uzalud ne živim, znam, /
obrasli me zovu puti / i u travi sretan sam. //
Kroz borove, šumu breza / s kovrčama bisernim, /
pod ojenčićem šumskog veza /
Isus mi se pričini. //
Ko u kraljevstvo me svoje /
u dubrave poziva. /*

⁵⁶ Sergej Aleksandrovič Esenin: *Izabrane pjesme*, Zagreb, 2016., str. 341.

⁵⁷ Josip Užarević: *Sergej Aleksandrovič Esenin. Izabrane pjesme*, Zagreb, 2016., str. 347.

*U brokatu lila boje /
tamna šuma gori sva. //
Božji duh, taj golub bijeli, /
kao jezik ognjeni, /
obuhvati put moj cijeli, /
krik mi slabi zatomi. //
U bezdanu oka – plamen, //
srce griju dječji sni, /
od rođenja svet je za me /
pokrov Bogorodičin.⁵⁸*

Nastala u razdoblju od 1910. – 1916. motivacijski spaja pjesnički doživljaj ruske prirode i seoskoga života rjazanskoga kraja s ruskim pravoslavljem, starovjerskim običajima i tradicijom usmenoga narodnoga pjesništva. Prvotni poganski kult mrtvih i slavljenje proljetnoga oživljavanja prirode povezuju se kasnije s kršćanskom idejom uskrsnuća mrtvih i vjerom u vječni – preobraženi – život tijela. Stoga se drži da riječ *radunica* odnosno *radonica* ima isti korijen kao *radost*, a smatra se bliskom i riječima *rod*, *poredak*.

Bogorodičin pokrov pak označuje crkveni blagdan nastao u spomen na događaj što se godine 910. zbilo u jednom Bogorodičinu hramu u Konstantinopolu. Nad ljudima koji su se molili u hramu Bogorodica je rasprostrla svoj pokrov (homofor, vrsta šala), što je protumačeno kao znamen zaštite ljudi i grada od svih neprijatelja i kušnja.

Užarević je prepjev ocijenio uspješnim u prenošenju svih aspekata izvornika u hrvatski, od strofne organizacije, semantike i kompozicije do broja slogova, metra i rime.⁵⁹

Pismo majci

*Jesi li mi živa, mati moja? / Živ sam i ja. Primi pozdrav moj! /
Svaku večer sjaj čudesnih boja / Neka pada na kućerak tvoj. //
Pišu mi da skrivaš brigu, mama, / i tuguješ što napustih dom, /
da na cesti često stojiš sama / u starinskom kaputiću svoom. //
U večeri plave da te muči / često isto priviđenje još: /
da u krčmi netko mi u tuči / usred srca zabi finski nož. //*

⁵⁸ Sergej Aleksandrovič Esenin: *Izabrane pjesme*, Zagreb, 2016., str. 49.

⁵⁹ *Život mora biti djelo duha*. Zbornik posvećen Dubravki Sesar, Zagreb, 2017., str. 337–344.

*Nije tako, umiri se, rode! / To je, draga, mučna tlapnja tek. /
Nisam takav pijanac da odem / ne vidjevši tebe, zauvijek. //
Kao nekad nježan sam i sada / i još maštam jedino o tom /
da ću prije no što bol me svlada / vratiti se u naš mali dom. //
Vratit ću se kad nam vrt procvjeta, / kad proljetni sve zabijeli coat. //
Al me nemoj, ko pred osam ljeta, / buditi u neki rani sat. //
Ne budi sve prošlo i već znano, / što se nije zbililo, ne diraj, /
previše sam gubio i rano / umori mi dušu život taj. //
I moliti ne uči me! Čemu?! / Povratka na staro nema nam. //
Samo ti si pomoć mi u svemu, / samo ti si sojetlosti mi plam. //
Zaboravi svoje brige, mama, / ne tuguj toliko nada mnom. //
Ne stoji često pored ceste sama / u već trošnom kaputiću svom.⁶⁰*

O ritmičkoj strukturi Jesenjinova *Pisma majci* pisala je u usporedbenoj studiji izvornika sa Cesarićevim prepjevom na standardni hrvatski i Jakšićevim na bračku čakavštinu.⁶¹ Utvrđuje da je pjesma oblikovana kao skladba od devet četverostihova s rimama *abab*. Stihovi se strukturno mogu interpretirati kao petostopni trohej s karakterističnim (usječenim, nepotpunim) završnicama u parnim stihovima (devetercima s muškom rimom), što je u skladu i s trohejskom inercijom u ruskom usmenom pjesništvu, s kojim je Jesenjin blisko i bitno povezan. Metrička »odstupanja« od pravilne trohejske matrice zapravo tu matricu dinamiziraju, razbijaju njezinu »monotonost«. Matrica se remeti i cezurama: u nekim je stihovima iza petoga sloga, u nekima iza trećega ili četvrtoga, a u nekima čak iza šestoga, ovisno o sintaktičkim cjelinama koje čine stih. U pjesmi nema ni jednoga opkoračenja, što je također u skladu s ruskom usmenom poetikom. Čini se da je sintaksa najvažniji uzrok remećenja trohejske matrice. Pitanja, usklidi, molbe (imperativi), različito pozicioniranje rečenica u stihovima (npr. razbijanje stiha dvjema rečenicama, ili uklapanje više stiho-va u jednu rečenicu).

Cesarić je u svom prijevodu sve Jesenjinove deveterce pretvorio u trohejske deseterce (osim u jednoj strofi), odnosno u petostopne troheje sa ženskim rimama. Njegov prepjev potvrđuje da hrvatski književni jezik ne može slijediti rusko smjenjivanje raznosložnih stihova (ovdje deseteraca i deveteraca), odnosno smjenjivanje muških i ženskih rima (ženska je rima za slog duža od muške). Potvrđujući da je rima u prepjevu s ruskoga važ-

⁶⁰ Sergej Aleksandrovič Esenin: *Izabrane pjesme*, Zagreb, 2016., str. 209, 211.

⁶¹ O čakavskoj inačici jednoga čuvenoga ruskoga pisma. *Stručak riječima ispunjen*, Zbornik radova posvećen Antici Menac o njezinu 90. rođendanu, Zagreb 2012., str. 97–109.

niji versifikacijski čimbenik od broja slogova, Cesarić je za slog produžio Jesenjinove deveterce i rimu reducirao na parne stihove: *Jesi li živa, staričice moja? / Sin tvoj živi i pozdrav ti šalje. / Nek uvečer nad kolibom tvojom / Ona čudna svjetlost sja i dalje.*

Jakšić je u čakavštini lako pronašao riječi s naglaskom na posljednjem slogu, čime je postigao jesenjinovske ritmičke cjeline s nepotpunim završnicama u parnim stihovima s muškom rimom. Iako te krnje trohejske završnice i u izvorniku i u čakavskom prepjevu remete osnovnu trohejsku matricu, one je istodobno čine dinamičnijom, ostavljajući dojam jamba.

U svom se prepjevu na standardni hrvatski jezik ritmički i sadržajno približila izvorniku toliko da se može ustvrditi da je riječ o vrhunskom umijeću. U devetercima je usječenost glavninom postigla jednosložicama.

U Matičinu je nizu uredila sve tri knjige (Jesenjinovu sa A. Menac) te napisala pogovor o Pasternaku, jednomu od najistaknutijih iz glasovitoga naraštaja prve trećine 20. stoljeća.⁶² Kretao se u umjetničkim krugovima, otac mu je bio slikar, mati glazbenica. Nakon završena studija filozofije, posvetio se književnosti. Razvojni je pjesnički put prešao od simbolizma, futurizma preko kružokâ društveno angažiranih pjesnika do potpunoga distanciranja nakon revolucije 1917. i obrata u lirici. Emocionalna uznemirenost očituje se i u dinamičnim strukturama u zbirkama *Sestra moja – život* (1922.), *Teme i varijacije* (1923.), *Drugo rođenje* (1932.), *U ranim vlakovima* (1943.). Jedini mu je roman, *Doktor Živago*, objavljen prvo na talijanskom u Milanu 1957., a potom i na ruskom 1958., donio iste godine Nobelovu nagradu, koje se morao odreći. Prognan zbog »protusovjetske djelatnosti« u Peredelkino pokraj Moskve, u osami je prevodio i pisao intimističke, posmrtno objavljene stihove u zbirci *Kad se razvedri* (1961.).

Nobelova nagrada

*Kao zviijer sam ulovljen i sputan, / Tamo sloboda, svijet u sjaju, /
A za mnom vika, hajka ljuta, / Bar van da iziči mi daju. //
Jezero malo, šuma tamna, / Jelino deblo odvaljeno, /
Put zatvoren je sa svih strana, / Što bude, bit će, sad svejedno. //
Kakvo učinih zlo, zar zao / sam ubojica kog se boje? /
Sav svijet sam u plač natjerao / nad svom ljepotom zemlje moje. //
Al' ipak, premda već pred grobom, / vjerujem – novo doba sviće – /
moć podlosti sa svakom zlobom dobrote duh nadjačati će.⁶³*

⁶² Boris Pasternak: *Izabrane pjesme*. Zagreb, 2020., str. 331–336.

⁶³ Isto, str. 327.

U ranim vlakovima

*Te zime žiojeh izvan grada, / svud studen, snijeg i vjetar s njim, /
al' često išao sam tada / u Moskvu s poslom ponekim. //
Odlazio sam zorom ranom, / na ulici ni prosjaka, /
i šumom prosipao tamnom / svud škripu svojih koraka. //
Pred prugom vrbe bijele samo / u pustoši su bile toj.
Zvijezda se dizahu nad tamom / u jami siječnja ledenoj. //
Obično usput stizao me / poštanski vlak kroz onaj smet, /
a ja sam išao po svome – u šest i dvadeset i pet. //
Odjednom svjetla bi se bore / ko pipci stegnule u krug. /
Reflektor širi sjaja more / na omamljeni vijadukt. //
U zapari vagona svojeg / predao bih se bićem svojim /
slabosti urođenoj, što je / usisah s mlijekom majčinim. //
Kroz minula vremena grozna / i nevolje i ratove /
ja šutke Rusije tad spoznah / sve crte neponoovljive. //
Soladavajući udivljenje / s ljubavlju gledah čeljad svu. /
Bravari, đaci, stare žene, / i svijet iz predgrađa je tu. //
U njima kmetstvu traga nema, / na koje nužda prisili, /
i jad i sve što život sprema / svi gospodski su nosili. //
Tu skupa, ko na vozu sijena, / u različitim pozama, /
s užitkom su, ko navijena, / čitala djeca, mladost sva. //
Moskva nas čekaše u mraku / protkanu zorom srebrnom, /
metroa svjetlost još dvojaku / mi ostavismo za sobom. //
Potomstvo ograde se drži, / dok putem miris prati ih
sapuna divlje višnje svježi / i paprenjaka medenih.⁶⁴*

Stihove rano preminuloga ukrajinskoga pjesnika Bogdana-Igora Antonyča prevela je i objavila u zbirkama *Pjesme* (Disput, Zagreb, 2011.) i *Most iznad vremena* (Udruga hrvatskih ukrajinja, Zagreb, 2011.). Antonyč je pripadnik prastarih galicijskih Lemki, etničke skupine koja je opstala i sačuvala stoljetnu kulturu unatoč naporima mnogobrojnih osvajača da ju unište. Danas je poljska Łemkowszczyzna ukrajinski kutak u krilu zapadnoga slavenskoga svijeta, nekoć s glavnim gradom Lavovom (ukrajinski L'viv, poljski Lwów), koji je bio poljsko i ukrajinsko kulturno središte.

U povodu ruskoga napada na Ukrajinu u Hrvatskoj je reviji 2022. (br. 22) prigodno objavljeno nekoliko Antonyčevih pjesama pod naslovom

⁶⁴ Isto, str. 157, 159.

Molitva za Ukrajinu,⁶⁵ popraćenih životopisom i interpretacijom profesori-ce Sesar. Uz pjesmu *Parvum psalterium* piše: »Molitva koja vrijedi za sve trenutke u životu, molitva u kojoj nema zagonetnih mjesta, koja je puna tišine i koja se stalno diže u visine da bi dohvatila nebo zadrhtat će tek kad vidi ognjeno Božje lice. U pjesmi se nižu svi stupnjevi ljudskoga odnosa prema Nebu – od labudova leta nad selom, gotičkoga tornja, topole u polju raži i orlova hrabroga leta do Božjih visina. Je li čovjek pred Božjim licem svjestan koliko je malen i koliko mu je molitva malena u Božjim očima?«

Parvum psalterium
(Molitva)

*Molitva ljudska k'o dim je laka, / k'o labud bijeli leti nad selom, /
dok kao dub zlatnih uvojaka / kristalno nebo ne dohvati cijelo. //*
*Molitva ljudska je gotički toranj / što plavetno nebo dodirom čuti, /
k'o majstora vez, pun čežnje i bolan, / nad žamorom svijeta stoji i šuti. //*
*Molitva ljudska je nalik topoli, / nad poljem raži što u nebo gleda, /
k'o struna tanka, nježna do boli, / od vjetra drhti, al slomit se ne da. //*
*Molitva ljudska k'o orao leti, / nad oblake lako diže se s hridi,
k'o prepelica dok ne zadrhti, kad lice Božje ognjeno vidi.*

O teorijskim i praktičnim problemima prevođenja, odnosno prepjeva književnih djela objavila je više radova.⁶⁶ S prevođenjem je povezano pitanje očuvanja i razvijanja nacionalne jezične kulture kao sastavnoga dijela opće kulture u stalnici društvenih mijena pa suvremeni globalizacijski

⁶⁵ Vrstan poznavatelj poljskoga jezika i književnosti, školovan u poljskoj kulturnoj tradiciji kao polonist i slavist, pisao je na materinskom ukrajinskom jeziku. Objavio je pjesničke zbirke *Pozdrav životu* (1931.), *Tri prstena* (1934.), *Knjiga Lava* (1936.); posmrtno su izišle 1938. *Zeleno evanđelje* i *Rotacije*, a zbirka duhovne poezije *Velika harmonija* objavljena je 1967. Ostavio je niz publicističkih i književnoteorijskih članaka, književnih kritika, recenzija i nedovršeni roman *Na drugoj obali* (<https://www.matica.hr/hr/717/bogdan-igor-antonyc-molitva-za-ukrajinu-33507>).

⁶⁶ O prevodljivosti Máchina 'Maja'. Prevođenje. *Suvremena strujanja i tendencije*, Zbornik HDPL-a, Zagreb, 1995.; prerađena i dopunjena inačica: Nad prepjevom Máchina 'Maja'. *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, II., Zagreb, 2011. Treba li ponovno prevoditi 'Švejka' i kako? *Filologija*, 1995., br.24/25. Uz Nerudinu 'Baladu o duši Karla Havličeka Borovskoga'. *Književna smotra*, 1996., br. 100. Kako (s obzirom na kontekst) prevoditi epigrame?. *Tekst i diskurs*, Zbornik HDPL-a, Zagreb, 1997.; prerađena i dopunjena inačica: Prevođenje epigrama i pitanje konteksta. *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, II., Zagreb, 2011. O sintaksi poezije i poeziji sintakse na jednom pjesničkom primjeru. *Suvremena lingvistika*, 2007., br. 64, sv. 2. prerađena i dopunjena inačica: O sintaksi jedne pjesme i njezina prepjeva. *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, II., Zagreb, 2011.

procesu samo aktualiziraju i neka prije postavljena pitanja, primjerice o jezičnim dodirima, potrošenosti jezika i novogovoru u totalitarnim društvima.

S posljednjim je u vezi i rasprava profesorice Sesar o Čapekovoju kritici »riječi od gipsa«, tj. analizi »usavršavanja već postojećih obrazaca verbalnoga zamagljivanja zbilje, kojima su obilovali i prvi masovni mediji – novine«. ⁶⁷ Čapek je u razdoblju između dvaju svjetskih ratova, od 1918. do 1936. godine, u časopisima i novinama objavljivao članke i kolumne o jeziku. Dio je objavljen u knjigama već za života (1920., 1927., 1929.), a svi posmrtno (1947., 1948., 1969.). Knjiga *U sužanjstvu riječi (V zajetí slov, 1969.)* obuhvaća i tekstove iz knjige *Kritika riječi (Kritika slov a úsloví, Prag 1947.)*, koja se 1948. našla na popisu zabranjenih izdanja, kao i druge Čapekove knjige. Dobar poznavatelj filozofije jezika i izniman stilist, Čapek osjeća težinu riječi, ili bolje rečeno – lakoću kojom se njima služe tzv. javni ljudi. U analizi njihova jezika svu pozornost posvećuje frazi. Njegova definicija fraze i njezinih obilježja teorijski je bliska mišljenjima u suvremenoj sociolingvistici i psiholingvistici, ali ne proizlazi samo iz poznavanja jezika i njegovih društvenih funkcija, nego ponajprije iz osjećaja za jezik kakav imaju samo veliki pisci. ⁶⁸

»Fraza nije ustaljeni izričaj (kako se obično definira) nego ustaljena laž; da bi neki ustaljeni izričaj postao fraza, u njemu mora biti nešto lažno. Tako će umjesto jednostavne tvrdnje da je ljudima previše poreza neki frazer reći da »naš narod stenje pod bremenom nepodnošljivih poreza«. Fraza ima svoju filozofiju i svoju specifičnu logiku: ne računa s tim da će biti shvaćena doslovno, jer se i ne zasniva na stvarnosti. Nije maštovita i nema estetsku vrijednost, a njezina slikovitost »ima unaprijed određen noetički alibi: izmiče kontroli usporedbe s činjenicama.« U etici fraze »najgore je to što ona nije ni svjesna ni namjerna laž.« Ona stoji izvan istine i izvan laži, ekskulpirajući frazera kojega se ni u što ne može uvjeriti jer laže nesvjesno. Poništavajući razliku između istine i neistine, fraza korumpira ljudsku misao uspješnije od ikakve logičke podvale. Po Čapekovu sudu fraza nije samo sredstvo nego i izvor demagogije, koja uvijek započinje retorikom javnih laži, a završava teškim političkim posljedicama. Njezina je destruktivnost podjednako pogubna i za ljudsku misao i za sam jezik. Zlorabeći ga, fraza sustavno kvari i jezik i stil, ali upravo jezik omogućava prepoznavanje njezine prazne retorike i zato treba naučiti čitati između redaka i njegovati osjećaj odgovornosti prema jeziku.

⁶⁷ O Čapekovoju kritici »riječi od gipsa« i drugim jezikoslovnim temama. *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim III.*, Zagreb, 2013., str. 245.

⁶⁸ Isto, str. 245–246.

Čapek je rano uočio pojavu koju smo mi tek osvijestili pa je još sustavno ne istražujemo, piše Sesar, a to je *moć jezika*, odnosno sve sofisticiranije medijsko manipuliranje jezikom u demagoške svrhe. Njegova istraživanja na daleko užem medijskom prostoru od današnjega pokazuju začuđujuću stalnost i vitalnost određenih *gipsanih modela*, kao i veliku sličnost između ondašnjega češkoga i današnjega hrvatskoga javnoga diskursa, što znači da je javni jezik zapravo univerzalan.⁶⁹

I dok se u jezikoslovnim krugovima raspravlja o jezičnoj kulturi, jezikom svakodnevice i dalje caruje fraza – osnovno sredstvo korupcije jezika, a time i korupcije mišljenja, navodi Fideliusovu ocjenu Sesar.

Iako su govorili o različitim jezikoslovnim kategorijama i različitim razgovornim varijetetima koji ugrožavaju književni jezik – *Pražani* o supstandardu, a Čapek o medijskom (novo)govoru i jezičnim navikama stvoreni-*ma efektom zvučnika*, u spomenutom su sporu došli do istoga zaključka; i *Pražani* i Čapek izabrali su razgovornu inačicu književnoga jezika, tzv. *hovorový jazyk*, kao kompromisno rješenje koje je ublažilo napetost između književnoga, pisanoga jezika, odnosno standarda (*spisovná čeština*) i opće-*českoga supstandarda (obecná čeština)*.

Odnosom standardnoga i govornoga idioma u glasovitom Hašekovu djelu *Doživljaji dobrog vojaka Švejka* Sesar se bavi u okviru češke službene i čitateljske kritike, koja je svojedobno bila zapanjena »neliterarnošću« teksta. Usporedbom izvornika s hrvatskim prijevodom *Švejka* Ljudevita Jonkea, raspravlja koji bi govorni hrvatski idiom mogao poslužiti kao funkcionalni ekvivalent švejkovskomu govornomu idiomu. Uzevši u obzir sve okolnosti zbivanja radnje – prostorne (srednjoeuropske), vremenske (nakon prvoga svjetskoga rata), političke (raspad Monarhije), kulturne i druge, Sesar hrvatske književne ekvivalente tipološki bliske *Švejku* nalazi u Krležinim domobranskim novelama, pa bi ekvivalent švejkovskomu govoru bio »hrvatski kajkavski dijalekt, točnije – urbani (agramerski) kajkavski interdijalekt ili domobranski K. u K. žargon, karakterističan više za njegove urbane nego za ruralne korisnike.«⁷⁰ Bez obzira na izbor govornoga idioma zaključuje da on ne može zasjeniti umjetničku vrijednost Haškova romana, a stajalište suvremene češke normativistike, koja drži da sloboda izbora književnoga izraza podrazumijeva i slobodu idioma, koji ni na koji način ne može poremetiti ili ugroziti stabilnu normu, govori inače u prilog polaznoj postavci teorije odnosa književnoga jezika i tzv. pokrajinskih jezika Dubravke Sesar: dobra književnost ne može biti napisana nacionalno marginalnim jezikom, neovisno o njegovoj raširenosti.

⁶⁹ Isto, str. 255.

⁷⁰ *Filologija*, 1995., br.24/25, str. 313.

U članku o prevođenju epigrama i pitanju konteksta⁷¹ utvrđuje da je za prevoditelja veći problem otkrivanje i tumačenje odnosa između epigramskoga teksta i njegova konteksta nego očuvanje njegove stroge stihovane forme. Kako je epigram vrsta kratke lirske pjesme, valja ga prepjevati u skladu s mogućnostima koje nudi poetika prijevodnoga jezika. Pri tom se ponekad versifikacijska načela stavljaju iznad tekstualnih. Romantičarski su pjesnici pojačavanjem ritmičnosti silabičkoga stiha i uvođenjem tonskoga načela nastojali prevladati stroge norme starijega, silabičkoga stihotvorstva, formiravši tako manje-više »pravilan« silabotonski versifikacijski sustav. Prozodijske i versifikacijske razlike među četirima slavenskim jezicima (poljskim, ruskim, češkim i hrvatskim) odražavaju se i u prepjevima epigrama, koje je pri raščlambi uspoređivala profesorica Sesar. Poljskomu naglasnomu sustavu – gdje među slogovima nema razlike u kvantiteti a naglasak je na predzadnjem slogu – najviše odgovaraju kombinacije stopa s naglašenim predzadnjim slogom – troheja i amfibraha; češkomu naglasnomu sustavu – s razlikom u kvantiteti slogova i naglaskom na prvom slogu – najviše odgovaraju kombinacije troheja i daktila; u ruskom naglasnom sustavu dinamičkoga naglaska različite jačine, koji može stajati na svakom slogu, moguće su kombinacije jambova i troheja; hrvatskomu naglasnomu sustavu – gdje naglasak može biti na svakom osim na zadnjem slogu i gdje postoje razlike u kvaliteti i kvantiteti slogova – odgovaraju kombinacije troheja i daktila.

Usporedba prepjeva s izvornikom pokazuje da je i u mnogim izvornim epigramskim tekstovima forma podređena sadržaju pa se pojavljuju slobodnije rime, neujednačene fonetske cjeline i neujednačen ritam u paralelno rimovanim stihovima.

Prepjevi pak pokazuju veću slobodu u versifikacijskoj organizaciji nego u interpretaciji izvornoga teksta. Uporaba pojedinih stilskih sredstava u prepjevima obično slijedi izvornik (iste figure, iste ili slične metafore, ekvivalentni frazemi, isti stilski obrasci i oblici i sl.). Kako jezik ipak ograničava mogućnosti prepjeva, epigramski kontekst ponekad nadopunjava ispušteni ili upozorava na izmijenjeni sadržaj teksta, a u njemu se može pojaviti i slobodni, prozni prijevod epigrama. Kontekstualna tumačenja često prate i izvorne, posebno starije epigramske tekstove.⁷²

Razlozi odstupanja od izvornika ponajprije su versifikacijski, ali i semantički i jezični uopće. Npr. u Mickiewiczewu se epigramu *Stopnie prawd* sintaktička struktura »Są prawdy (które mędrzec wszystkim ludziodm

⁷¹ Prevođenje epigrama i pitanje konteksta. *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, II., Zagreb, 2011., str. 315–324.

⁷² Isto, str. 324.

mówi)« na češki može prevesti gramatički identičnom konstrukcijom (što Havlíček Borovský nije učinio iz versifikacijskih razloga): »Jsou pravdy (jež mudřec všem lidem říká)«, ali ne i na hrvatski, gdje bi odgovarajući (doslovni) prijevod glasio: »Ima istina (koje mudar čovjek svim ljudima kaže)«.⁷³

Adam Mickiewicz

Stopnie prawd

Są prawdy, które mędrzec wszystkim ludziom mówi,

Są takie, które szeptem swemu narodowi;

Są takie, które zwierza przyjaciołom domu;

Są takie, których odkryć nie może nikomu

(Mickiewicz 1970:379)

Stupně pravdy

Některé pravdy mudřec zvěš'uje každému,

některé zase šepce národu jen svému,

některé svěří jenom příteli věrnému,

některé ale zjevit nemůže žádnému.

(prepj. Havlíček Borovský 1897:176)

Stupnjevi istine

Ima istina koje mudrac kaže svima,

Ima ih koje šapće sunarodnjacima,

Ima ih koje povjerava drugu bliskom,

Ima ih koje ne može otkriti nikom.

(prepj. Malić 2006:60)

Stupnjevi istinā

Uman čovjek istine neke kaže svima,

neke samo narodu svom prišapnut ima,

neke prijatelju tek povjerit se smiju,

a neke od svakoga mudri ljudi kriju.

(prepj. Dorotić Sesar 2010:13)

U istom stihu poljska riječ *mędrzec* i češka *mudřec* semantički ne odgovara hrvatskoj, jer ona u izvornom tekstu ima neutralno značenje – pametan,

⁷³ Isto, str. 323.

razborit, mudar, uman čovjek, a ne obilježeno, arhaično ili ironično preneseno – *mudrac*. Gotovo svaki prepjev pokazao bi niz sličnih primjera.

O prevođenju i prevoditeljskim mukama s hrvatskim rječnicima i različitim pravopisnim propisima ostavila je svjedočenje koje obvezuje državne institucije na odgovorniji pristup njegovanju i očuvanju hrvatske jezične baštine:

Naši mladi prevoditelji imaju jedan problem koji ne bi smjeli imati i za koji nisu krivi. Ja sam godinama s velikim zadovoljstvom vodila jedan kolegij o književnom prevođenju i odavno sam uočila isti problem, a on je u hrvatskom jeziku. Hrvatski jezik ne daje uvijek nedvosmislene odgovore na niz pitanja, dopušta uporabu inačica koje stilski ne definira, ne razlikuje uzornu normu od uporabne, prihvaća »demokratsko« načelo uporabne učestalosti, nema riješena ni mnoga pravopisna pitanja itd. Moji su studenti shvaćali da *dobar prijevod ne smije nositi ožiljke borbe s izvornikom*, da se mora čitati kao da je izvorno napisan na hrvatskom, da sintaksa prijevoda ne smije odati jezik izvornika, da izvorna imena ne treba prevoditi, da valja paziti na frazeme i krilatice, a posebno na lažne prijatelje, da supstandardne ili dijalektne elemente treba dobro provjeriti i da za njih nema odgovarajućega ekvivalenta u hrvatskom itd. itd.⁷⁴

U *Izabranim pjesmama* Marine Cvjetajeve stoji njezina urednička napomena:

Usljed nedosljednosti u hrvatskoj pravopisnoj transkripciji ruskih (i drugih slavenskih) imena prezime pjesnikinje napisali smo latinicom na način koji je najbliži hrvatskome izgovoru: »Цветаева: «Cvjetajeva» – za razliku od »Cvetaeva« (transliterirano) ili »Cvetajeva« (uobičajeno), i to po uzoru na pisanje imena ruskih pjesnika, npr. »Есенин«: »Jesenjin« (tradicionalno), i »Есенин« (transliterirano), ili »Белый«: »Bjeli« (prihvaćeno) i »Белы« (transliterirano).⁷⁵ (str. 273)

U pogovornoj se studiji *Lirika Marine Cvetaeve* Josip Užarević priklonio transliteriranomu liku, a u zaključnoj se napomeni Dubravkino ime našlo s imenima »vodećih hrvatskih slavista – znalaca ruskoga jezika i književnosti, sveučilišnih nastavnika koji su se cijeloga života bavili ruskim jezikom i kulturom: Anticom Menac, Radomirom Venturinom i Dubravkom Dorotić Sesar«, što je dostatno, veli Užarević, »da čitatelj stekne povjerenje u danu knjigu, mada je Cvetaeva jedan od najzahtjevnijih, najtežih ruskih pjesnika kad je riječ o razumijevanju i prevođenju«. ⁷⁶

⁷⁴ Prevoditeljski portret – Dubravka Dorotić Sesar; <http://www.dhkp.hr/aktivnosti/portreti>.

⁷⁵ Marina Cvetajeva: *Izabrane pjesme*. Zagreb, 2018., str. 273.

⁷⁶ Isto, str. 320.

4. Književni prinosi

Pod pseudonimom Vojna Zrinski objavila je 1968. u iseljeničkoj *Hrvatskoj reviji* tekst *Kip domovine na Dušni dan 67-me*, a 1970. pjesme *Na pragu novog proljeća : Utjeha vremena; Uspomena; Pobratimstvo srca; Mom bratu; Sa-znanje otvorenog puta; Krenuli smo ...; Na starom putu*.⁷⁷

Njezina proza *Stupnjevi istine* tiskana je u *Zadarskoj smotri* (2011, br. 2/3), a pismo *Mrtvom prijatelju* u *Hrvatskoj reviji* (2021., br. 2).

Putopisi *Litomyšl, Venecija, Varšava, Sankt Peterburg* objavljeni su u knjizi Irene Lukšić *Gradovi, sela, dvorci* (Zagreb, 2012.).

U bibliografiji *Trideset godišta časopisa Marulić (1968. – 1997.)* navodi se njezin tekst *Ročendan* (1969, br. 4, str. 74–77).

Dva prozna teksta Dubravke Dorotić Sesar mladenački *Kip domovine na Dušni dan 67-me* i *Mrtvom prijatelju* – nastala u razmaku od pola stoljeća, povezana su dvama prijelomnim događajima iz novije hrvatske povijesti: *Deklaracijom o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* i obnovom hrvatske državnosti, ostvarene u Domovinskom ratu 1991. – 1995. Među njima je premosnica Hrvatsko proljeće, čiji su dionici Dubravka i njezini prijatelji, pripadnici studentskoga proljećarskoga pokreta, jednoga od krila svenarodnoga gibanja 1970-ih godina u Hrvatskoj. Motivirani su slobodarskim težnjama hrvatskoga naroda u vjeri »*da ćemo jednoga dana dignuti našu zgaženu zastavu*« i svi bili brutalno gušeni: prvo u srazu sa stogodišnjim beogradskim diktatorskim režimom u karadževićevskoj Jugoslaviji, skončanim najposlije pristupom nacističkomu Trojnomu paktu, u komunizmu zagrnuti ideologemom *bratstva i jedinstva*, a u globalizmu za hrvatske državnosti potiskivani ispraznicom integralnoga *multikulturalizma*.

Motiv slobode kao ključno egzistencijalno pitanje pojedinca i naroda središnji je u književnim sastavcima Dubravke Sesar. S njim je povezano i pitanje jezične slobode, posebno naglašeno u višejezičnim jednopartijskim komunističkim državama gdje jezična prestižnost brojnijega naroda potiskuje jezike manjih i s vremenom postaje ugrozom njihove opstojnosti (SSSR, SFRJ, ČSSR).

Kip domovine na Dušni dan 67-me nastao je nakon objave *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* i pogroma kojemu su bili izloženi

⁷⁷ Podatke o pseudonimu i suradnji dala mi je osobno Dubravka Sesar dok smo u Leksikografskom zavodu radili *Bibliografiju Hrvatske revije*, koja je objavljena u su-izdavaštvu Matice hrvatske i Leksikografskoga zavoda. V. *Bibliografija Hrvatske revije*. Razgovor. *Hrvatska revija*, 2003., br. 4, str. 10. Potpune bibliografske podatke o objavljenim pjesničkim sastavcima v.: *Bibliografija Hrvatske revije 1951–2000.*, Zagreb, 2003., str. 198. i 229.

njezini sastavljači, potpisnici i podupiratelji te tisuće hrvatskih građana identificiranih s tim prvim poratnim proturežimskim činom širega odjeka, koji je uzdrmao same temelje jugoslavenske komunističke diktature.

Reakcija državne vlasti bila je brza i energična jer su u javnost izišle bjeleodane činjenice koje se učinile bezvrijednom parolašku socijalističku *zbračimljenost* jugoslavenskih naroda i narodnosti, skovanu u Drugom svjetskom ratu. Naime, u ratnim je dokumentima ZAVNOH-a i AVNOJ-a u Hrvatskoj bio izrijekom naveden kao službeni jezik hrvatski jezik, a u miru je on uskraćivan agresivnom i samoživom politikom većinskoga srpskoga naroda, čiji su predstavnici brojčanu prevlast projicirali na jezičnu politiku i nametali srpski kao državni jezik u svim republikama. Predsjednik SFRJ Josip Broz Tito »deklarašima« je suprotstavio radništvo, tj. »neradničkoj inteligenciji« proletere, izjavom da se od gramatike ne živi, zaboravivši pri tom da se ne živi ni od ispraznih ideologema jugoslavenskoga novogovora, o čem je s Ivanom Vidović Bolt vrsno pisala Dubravka Sesar.⁷⁸

Ozračje posljedeklaracijske represije i zatvaranja studenata, Dubravkinih kolega, te vjera u mlade naraštaje koji će izboriti slobodu iskazani su u autobiografskom zapisu mirogojskoga susreta s dječakom, sinom hrvatskoga emigranta, koji svijeću za oca, preminula negdje u tuđini, pali na grobu hrvatskoga mučenika Stjepana Radića, žrtve atentata na hrvatske zastupnike u beogradskoj skupštini. Radić je u narodnoj memoriji simbol hrvatskoga otpora protiv tiranskoga karađorđevićevskoga režima i borbe za slobodnu republikansku Hrvatsku, a njegov grob nadahnuće i okupljalište domoljuba na Dan mrtvih. Da Deklaracijske žrtve nisu bile uzaludne dokazom je ulazak odrednice *hrvatski književni jezik* u amandmane i Ustav SRH.

Treći tekst, *Stupnjevi istine*, napisan je 2007. o desetoj obljetnici smrti profesora Zdravka Malića, uglednoga zagrebačkoga polonista, Dubravkina profesora, koji je i sam bio svjedokom i aktivnim sudionikom minulih događaja kao predstavnik vlasti i član Komunističke partije:

Bivao sam, u svome dugom vijeku, na još nekim povijesnim zagrebačkim zborovanjima. Na onom, naprimjer, u dvorištu Studentskog centra u Savskoj, 1968. godine. Na onom 1972., u maju, na istom Trgu.⁷⁹

Događaji pokrenuti 1968. završili su za Malića tragičnim i neprežaljnim raspadom Jugoslavije, stubokom su promijenili njegov život, nesrećili ga i na kraju toliko ogorčili da je zazivao što brži vlastiti odlazak.

⁷⁸ O novogovoru u hrvatskom ruhu (s Ivanom Vidović Bolt). *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, II., Zagreb, 2011., str. 237–249.

⁷⁹ *Noć bez sna. Dnevnik devedesetih*, Zagreb, 2019., str. 726. Riječ je o današnjem Trgu bana Josipa Jelačića.

U zaglavku teksta Mickiewiczev epigram *Stupnjevi istine*, po kojem je naslovljen, zatvara vječnu filozofsku temu različitih viđenja istih zbivanja, koja je našla odraz i u svjetskoj književnosti i filmu.

Analizirajući odnos Učitelja i učenika, profesorica Sesar poslužila se prisposodobom o svetom Pavlu, koji se od progonitelja Isusovih učenika i sljedbenika obratio u jednoga od najvećih promicatelja kršćanstva, na čijim su ekumenskim mislima iz pisama i poslanica položeni temelji moderne Europe i zapadnoga svijeta.

Na sv. Pavla navraća se i Malić u svom dnevniku, ali je njegov put bio obrnut: od zaštitnika i zagovaratelja hrvatskoga književnoga jezika 1960-ih prometnuo se u progonitelja njegova imena i sadržaja nakon što je po slomu Hrvatskoga proljeća postao dionikom izvršne vlasti kao član Predsjedništva SKH i predsjednik Komisije za ideološka pitanja CK SKH. Malić je dobro izvježbani vojnik Partije, što se vidi i u jeziku kojim je pisan tekst *Komunikacija bez šumova*, objavljen u zborniku *Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata* (Zagreb, 1969.). Da bi izrekao jednostavnu činjenicu – da se tijekom svoje povijesti hrvatski jezik iz zajedničke usmene štokavske narodne osnovice razvio posredovanjem hrvatskih dijalektalnih sastavnica i književne sastavnice u književni jezik koji se po tom razlikovao od srpskoga – morao je tekst umotati u nekoliko slojeva partijskoga birokratskoga jezika, primjerice:

Demokratizacija i debirokratizacija društvenog života koja se odvija po crti ostvarivanja proizvođačko-potrošačkog jedinstva, po crti usklađivanja proizvođačkih sposobnosti i potrošačkih potreba našeg čovjeka danas, zahtijeva i sve će više zahtijevati ne samo uklanjanje svih onih normativnih propisa koji onemogućavaju ili na ma kakav način zaprečavaju slobodnu realizaciju jezične prakse širokih društvenih slojeva, nego traži i novu, drukčiju od dosadašnje, nedvosmislenu i kompleksno razrađenu idejnu artikulaciju te prakse. (str. 221)

U dvama opsežnim dnevničkim svescima na više od 1500 stranica Malić komentira profesionalna i politička zbivanja, piše zabilješke o pročitanim knjigama, kazališnim predstavama i koncertima kojima je pribivao, odgledanim filmovima ... Nejasne su okolnosti koje su njegovu višičlanu obitelj u Bosni dovele u egzistencijalnu bijedu, oca u zatvor, a Malića prisilile da prekine školovanje i zaposli se kako bi obitelj preživjela. Dolaskom iz Sarajeva u Zagreb, Malić je nastavio školovanje, završio studij, politički se aktivirao i započeo fakultetsku karijeru. Vjerojatno je njegova cjelovotna osjetljivost za osiromašeno i poniženo radništvo povezana s teškim djetinjstvom i mladenaštvom, pa je, deklarirajući se kao marksist, naglasio da je »dženist«, jer mu je, kako navodi, bila duhovno bliža ljevičarska

inačica Marxove supruge Jenny zbog, među ostalim, »njezine ljudske uspravnosti u siromaštvu, posvemašnje solidarnosti s obespravljenom i bezvlasničkom većinom čovječanstva, nepopustljivosti i nepatetične vjernosti radničkom pokretu, superiorne antigospoštije i spontanoga, ateističkoga protestantizma«.⁸⁰

Književnim mu je i ideološkim uzorom među hrvatskim piscima Miroslov Krleža, pa je Malić i krležar i krležolog, ali odmjerujući značajeve i značenje, između Tita i Krleže bira – Tita:

Tito je bio veći, kao čovjek. Meni bliži, razumljiviji. Tito je umio ostajati običan čovjek. Znao je razlikovati potrebu taktike od biti čovječnosti. Što ne znači da u raznim i ne rijetkim prilikama nije davao prednost taktici. Poslije 1940/1941. Krleža je u tom pogledu izgubio kriterij (...) Doći će vrijeme i vidjet će se razlika između velikih i malenih, između vizionara i mediokriteta. A ja ostajem uz Tita svim (malograđanskim) razlozima protiv. Tito je čovjek široke ruke i široka duha. Svijet je gledao, kako je on govorio, u širokim »masštabima« / mjerilima/.⁸¹

U povodu 100. obljetnice Titova rođenja i prigodnoga skupa u Kumrovcu Malić govori o njegovu povijesnom značenju u kriznim jugoslavenskim godinama, izdvajajući 1968. kao prijelomnicu koja je navijestila kraj njegove vladavine i buduću raspad Jugoslavije, kojemu upravo u trenutku pisanja dnevnika s gorčinom svjedoči, duboko uvjeren da će s odmakom vremena Titovo političko djelovanje biti objektivnije valorizirano:

Ta je obljetnica došla prerano. Ona 2092. bit će nešto posve drugo. Baš mi je žao što mene ondje neće biti. Rekao bih tada ono što sada o Titu mislim, a što nemam gdje ni kome reći. A mislim svašta. *Dotičnik je mješavina velikosti i malosti kao pravi Heroj, kao, recimo, Odisej ili kao Kraljević Marko. Kao Taršanin. Vjernik i heretik ujedno* (isticanja N. B.). Njegove su godine 1918, 1928, 1938, 1948, 1958. Godina 1968. njegov je prvi veliki poraz. Posljednjih 18 godina života ... kamo sreće da ih nije doživio! Vlast je ostavio mediokritetima. I oni evo uvelike vladaju razarajući sve što je nekoliko posljednjih generacija stvorilo, sve njihovo dobro. Samo se zlo nastavlja na zlo. Dobro vje-tar vremena raznosi prahom.

Od titovske državne zajednice ravnopravnih naroda nije ostalo gotovo ništa. Ruševine i zgarišta. Uzajamne optužbe, odbojnost, sjećanje puno gorčine i zamjeranja. Od pregnuća i nadanja narodonooslobodilačkog rata 1941-1945. ostala je samo svijest o prijeveri, o nepodudarnosti riječi i djela, o izdaji narodnog povjerenja, o uzaludnosti kolektivne žrtve.

⁸⁰ Isto, str. 55.

⁸¹ Isto, str. 542.

Propasti titoizma svesrdno su pripomogli antiproleterski ešaloni činovnika, čiji je oficirski i podoficirski kadar, skrivajući se ispod Titovih skutova, zavladao zemljom na najbrutalniji, najciničniji, najimbecilniji način.⁸²

Sučelice dakle u *Stupnjevima istine* stoje Dubravka sa svojim nepatvorenim hrvatstvom i Zdravko Malić s nepatvorenim jugoslavenstvom, koje se srušilo s propašću jugoslavenske države, a u čiju obnovu u okviru neke buduće svjetske krležinske plamene revolucije on vjeruje:

U povijesti jugoslavenskih naroda nema datuma koji bi se s 29. studenim 1943. mogao usporediti sadržajem slobodarskog ponosa i prkosa, nade u društvenu jednakost i želje za bratstvom među narodima. Pocrnili ste crvenilo tog datuma, gospodo, samo na kalendarskom papiru, ne i u našem pamćenju. (...) Do viđenja u Jajcu, nekog drugog 29. novembra! (...) Posao oslobađanja rada i radnika ponovno je na početku. Sve dok požar Svjetske Revolucije ne obuhvati čitavu planetu. Plamenje će tog ognja dosegnuti nebo, a na zgarištu ... niknut će cvijeće u bašči slobode.⁸³

Politički se model, skrojen i po Malićevoj ocjeni za očuvanje povlaštenoga položaja Partije i ideološki joj bliskoga »naroda« Titovom taktikom stalnoga podizanja programske letvice promjena na višu razinu i istodobna brzoga podizanja razine odskočišta, potrošio. »Obarali« su se naime rekordi, preskočena cifra stalno je rasla, a skakači preskakali stalno istu visinu, pa čak i manju od one koju su preskakivali dok su bili mladi i bez trbušina,⁸⁴ pa je model najposlije i gospodarski bankrotirao. Malić međutim za propast jugoslavenskoga gospodarskoga i političkoga »čuda« ne optužuje njegova tvorca i izvršitelje nego nacionalizme, u prvom redu primitivnu malograđansku hrvaštinu, koja »tapka na mjestu i preživa povijesne izmišljotine«:

Mi još nismo izišli iz folklornog podzemlja na svjetlo povijesti. Kod nas još uvijek lukavstvo glumi um, a nasilnost junaštvo. Na smjenu boljševičkom klerikalizmu došao je klerikalizam nacionalistički. (...) Nacija kao politička stranka oklop je koji se lako ne razbija. Savez križa i trobojnice tvrđava je debelih zidina i visokih bedema. (...) Nacionalistički vođe izmilješe na danje svjetlo iz malograđanskog mraka i smrada. »Oni mute svoje vode da bi vode izgledale dublje«. (...) Nabija se cijena Mislavima, Domagojima, Branimirima, manje-više praznim, besadržajnim imenima kneževskim i banskim, veličaju se vojskovođe izgubljenih bitaka, vazali se slave kao suvereni, sluganstvu se pripisuje gazdinstvo, o piscima molitvenika govori se po simpozijima kao o nacionalnim literarnim korifejima, budnice su im pjesme nad pjesmama, na riječ »domovina« pada se u padavičarski zanos.⁸⁵

⁸² Isto, str. 301, 591, 187.

⁸³ Isto, str. 105., 60.

⁸⁴ Isto, str. 70.

⁸⁵ Isto, str. 150., 60., 105., 338., 263.

Malić Dubravki nije bio sklon. U ladici pisaćega stola »zaboravio« je gotovo tri godine njezin magisterij, razmišljajući kako da joj zapriječi fakultetski put. Pamtio ju je još od studentskih dana kad je uoči sloma Hrvatskoga proljeća kao proljećarka dolazila s ušivenim hrvatskim grbom na rukavu bluže, aludirajući na žutu traku progonjenih Židova za nacističke strahovlade, a u indeks upisivala »svoj materinski jezik hrvatski, samo i uvijek – hrvatski«.

Ipak je taj put sama otvorila: svojim znanjem, radom i plemenitošću. Kad joj je nakon hrvatske pobjede u Domovinskom ratu i proglašenja slobodne i nezavisne hrvatske države pristupio i kao vojnik Partije po komunističkom smjenskom modelu ponudio svoje mjesto voditelja Katedre za slavenske književnosti, ona ga je glatko odbila s obrazloženjem: »Profesore, mi se nismo za to borili«.

I Učitelj i učenica težili su za istinom i slobodom. Malić piše da su današnji oblici podređivanja manje očigledni, manje izravni, pa se podređenost čini manjom i zaključuje kako su »biti slobodan i sanjati o slobodi još uvijek sinonimijska stanja«. ⁸⁶

Jedan mu je od najviših oblika slobode sloboda jezičnoga izražavanja, a iskonski materinski jezik njezin jamac i nepresušno vrelo. Godinama je u sebi nosio pa onda na papiru dorađivao »svoj životni tekst« o suvremenom hrvatskom jezičnom separatizmu i lektori(ca)ma carinicima na istočnim jezičnim granicama koji čiste jezik od srbizama i rusizama te ga najposlije objavio u *Danasu* 1988. pod naslovom *Jezič pod osobitim nadzorom* (br. 338 i 339). Ključne su misli iz teksta i zbivanja u vezi s prijedlogom izmjene ustavnoga članka o nazivu jezika ovdje zabilježeni prema Malićevu dnevniku:

Ime nam je jezika zapelo kao kost u grlu. Mislimo da imenom možemo spriječiti moguće i vjerojatne manipulacije od strane većinskog naroda. Ime jezika nema te snage. Imenom se jezika ne nadomješta manjak jezične kulture ... ali ono ipak funkcionira ili može funkcionirati kao strategem, kao opći putokaz. Zovimo ga hrvatski ili srpski, ili nekako drukčije, ne znam kako, ali mu ne dirajmo u novoštokavsku dušu-strukturu. (...) Na sinoćnjem skupu Hrvatskog filološkog društva bio sam jedini za mijenjanje naziva »hrvatski književni jezik« u dvoimenu sintagmu. Teško je povjerovati da baš ja imam pravo naspram kompaktne mase prisutnih filologa, pa ipak mislim da ne griješim. Vjerujem da tako kao što ja mislim misle mnogi, samo ih sinoć nije bilo u velikoj dvorani Filozofskog fakulteta. A zašto ih nije bilo? Ne znam. ⁸⁷

⁸⁶ Isto, str. 38.

⁸⁷ *Stazom pored druma. Dnevnik osamdesetih*, Zagreb, 2018., str. 387, 389.

U kroatističkom jezikoslovnom krugu nije bilo odziva ni polemike na pisanje polonista jer je primijenjeno prešutno pravilo da se strukovno loši tekstovi sveučilišnih nastavnika javno ne komentiraju ako u njima tko od kolega nije poimence prozvan. Tekst je zaista loš jer Malić nije uočio da su među riječima koje proglašava sastavnicama hrvatskoga jezika u hrvatskih književnika između dvaju svjetskih ratova i one riječi koje su i onda i danas sastavnicom srpskoga jezika i kao takve vremenski i prostorno ograničene (primjerice *mermer, duvati, kafana, ćutati, ćutanje, ćutke, drum, ostrvo, talas, poučenje, vasiona, vasionac, satara, ponjava, sapatnik, samoubica, vajar, hartija, sto, stonjak* i dr.). Rabili su ih književnici koji su ili privremeno boravili u Srbiji i preuzeli dio srpskoga leksika (Matoš, Ujević) ili oni koji su nakon ujedinjenja prihvatili Skerlićev prijedlog – jezičnu trgovinu prema kojoj bi za budući zajednički jezik Hrvati trebali žrtvovati ijekavicu, a Srbi ćirilicu. Ijekavska hrvatska žrtva nije bila dovoljna pa se na meti uskoro našao i hrvatski leksik: sastavljeni su popisi hrvatskih riječi koje je trebalo izbaciti i namjesto njih unijeti u budući rječnik srpsko-hrvatsko-slovenačkoga jezika srbizme. Takve su riječi nametane i nakon Novosadskoga dogovora krivotvorenjem njegove osme točke sa srpske strane, što je bio neposredan povod za objavu *Deklaracije* 1968.

Malić je i u političkim i u kroatističkim stajalištima ostao osamljen, a samoća i odbačenost su ga izjedali:

Nekad je u mojoj fakultetskoj sobi petkom bivalo žamorno. Sada mi ne zađe ni šepav pas. Sjedim i, ako nemam ispite, čitam novine ili tako nešto. Dođem oko 11^h, odem oko 13^h. Razbježao se narod od mene. Pust prostor. Samujem. Dok me vid služi (dokle?), s knjigama se družim. Može i tako. Dokle izdržim.⁸⁸

Možda bi mu bilo lakše da je doživio mir u milosti vjere. Istinskoj vjernici, koja je u obiteljskim rukopisnim *Zlatnim dancima* ljupko pjevala Majci Božjoj

*Pred kućom mi zavičaj miriše: / grmić smilja i lavande plave,
ružmarin i vrisak što sve više / ko san cvate usred jave.//
U odori od sunčeva zlata / smiješi mi se, ipak malo nujna!
Zvijezda mora, kraljica Hrvata: / Na putu sam, doći ću do rujna!*

stajao je nasuprot namrgođeni ateist – Moja je nezgoda što sam uvjereni ateist, tj. panteist, bogovi svih vjera i sljedbi meni su jednako bliski,⁸⁹ mrzitelj institucionalne crkve i svećenstva:

⁸⁸ Noć bez sna. Dnevnik devedesetih, Zagreb, 2019., str. 576.

⁸⁹ Isto, str. 330.

Diljem Hrvatske, s izuzetkom naselja pod srpskom vlašću, jučer se obilježavao dan državnosti. Negdje ovako, negdje onako, ali svugdje i u crkvama, na svečanim misama. Hrvatska crkveni. Po ne znam koji put u našoj povijesti popovi posežu za vlašću, združuju križ s mačem. Za čije dobro? Za zlo. Gdje popovi popuju, narod crkava. Drukčije nikad i nigdje bilo nije, nije i neće biti. Oni sebi priređuju kraljevstvo na zemlji, a narod upućuju na nebesku adresu. Dvoličnjaci. Vjekovni neprijatelji naroda.⁹⁰

Kad piše o biblijskim temama i likovima Malić se služi slengom, iskazujući i na taj način nepripadnost religijskomu. Tako su mu Isusov »prvoborački odred« činila 72 sljedbenika, između kojih je izabrao 12 apostola. Isusu najmiliji Ivan, nametljivi je hvastavac koji »nije mogao propustiti priliku a da na jednom od najvažnijih mjesta evanđelja ne istakne svoj trkački rekord. Prvak u svemu, u ljubavi, istini i cross-countryju.«⁹¹ Pod posljednjim se razumijeva Ivanova hitnja s Petrom na Golgotu pohoditi Isusov grob na vijest da je prazan i da se Isus ukazao Mariji iz Magdale.

Maliću je najmiliji trinaesti apostol, Pavao, čije je djelo nadahnulo Dubravku da napiše *Stupnjeve istine*. Za njega je on lik iz pučke pjesme »Ljutica Bogdan Novoga zavjeta« i »muljator« kad propovijeda dobročinstvo:

A moj Pavle kaže: daj danak i plati pristojbe, jer vlast je od Boga. I čini dobro, pokorno i s ljubavlju, pa će te vršitelji te vajne Božje vlasti pustiti na miru. Ni Pavle nije uvijek onaj pravi. Ljutica Bogdan Novoga zavjeta. I on ponekad muljari, i njemu se ponekad omakne malodušnost. A kako i ne bi, u kakvu je vremenu živio! Po njemu je Nazarećanin bogočovjek, a Taršanin – samo čovjek. Vjerujte, kaže, nadajte se i volite (se) ne zato što je svijet dobar, nego zato što je na vama da u njemu budete dobri. Jer samo ćete takvi, u dobru, zaslužiti dar iskupljenja. Jer drukčiji ste ne zato što ste dobri, nego zato što možete nastojati u dobru. Tako nekako. Ovozemaljski red nije onaj vrhunaravni, ali čovjek ga može nagnuti naspram Neba. Može, ali ne olako, nego nastojeći, s naporom, jer i onda kada je nemoćan, ostaje mu želja, na nju neka osovi ljestve i njima će se, vidjet će, uspeti, početi uspinjati. Želja dobra čovjekova je molitva. Put djelu. Spas. Jer Bog vidi i ono što je čovjeku i u čovjeku nevidljivo. Bog zna. Osamljeni čovječe, i onda kada ti se čini da si najsamiji, sam nisi. Tako nekako, Pavle.⁹²

Krut i kategoričan u prosudbama, na kraju si je muku olakšao podijelivši rezultate traganja za istinom sa Diderotom, pa posljednja dnevnička bilješka 21. kolovoza 1997. glasi: »Ja ne moram naći istinu, ja istinu moram tražiti.«

⁹⁰ Isto, str. 303.

⁹¹ Isto, 514.

⁹² Isto, 142.

Višeznačnost pak za nju »čarobne« riječi *sloboda* Dubravka definira u odnosu na subjekt koji ju živi ili izvršava: ako je izvršava tuđinska vlast, onda se već na sam spomen riječi načuluju uši i pokreću radnje za njezino suzbijanje. Oni kojima je postala važnijom od života, ne pitaju za njezinu cijenu. Dubravku sama pomisao na nju ushićuje i ispunjava nekom uzbudljivom jezom.

Mickiewicz u svom epigramu (ovdje na str. 27) ne problematizira pitanje što je istina nego samo iskazivanje (izricanje) istine vezuje uz sadržaj i umnika koji ih izriče: neke se mogu izreći javno, neke prišapnute narodu, neke povjeriti samo prijatelju, a neke mudri ljudi skrivaju od svakoga. Tako postavljen problem može se nastaviti u razmišljanju koje su to istine što se skrivaju od svakoga, a koje i kako se prišapljaju narodu?

5. Prilog

Kip domovine na Dušni dan 67-me

Svijećé su dogorijevale, a bilo ih je more, ugrijale su i osvijetlile hladno, mračno veče. Stajala sam pod Arkadama, a u meni je gorjela sva ova vatra zakriljena tamom. Nisam ni molila, nisam mogla razmišljati, tupo sam buljila preda se, umorno, skoro apatično, brojila svijetle plamičke. Onaj pogled ... Činilo mi se da me prekorava. Ponavljala sam u sebi onaj njegov stih:

Budimo svoji, svatko na svom,
branimo složno hrvatski dom.

Radić je šutio, ali ona krv u Parlamentu, oni Račićevi pucnjevi ... sve je oživjelo. Jedan je dječak tiho pristupio grobnici, kao da se je bojava uznemiriti sjene; kleknuo je, skinuo kapu, prekrizio se i upalio lumin. Jedan mali dječak ...tko li ga je uputio ovamo?

– Nitko, došao sam sam. Tu je negdje i tatin grob, samo ne znam za njega.

Gledala sam ga zapanjeno.

– Prije smo ovamo dolazili zajedno. Onda je on otišao preko granice. Puno nas je, ja sam najmladji, ovdje nema kruha za svih.

– Ali, zar nisi rekao ...

– Rekao sam, da. Tata je govorio, da će jedino ovdje moći počiniti, da mu je tu mjesto. Nije to tako tužno kao što izgleda, jer još uvijek svi smo živi!

U dječjoj glavi puno sanja o pustolovinama, neke su crte već bile duboke i oštre, one ostaju čitav život. Ponijela sam njegove riječi u sebi, one su bile misaoni je od naših skrivenih parolašenja.

Donijeli smo svijeeće i srca, vjetar je lagano mahao trobojnicom ... donijeli smo strepnju i šutnju. Da, htjela sam pobjeći iz naših studentskih razgovora, htjela sam prekinuti tu svakidašnju jadikovku, htjela sam razderati onu mrku zavjesu prostora i vremena, jer sam iza nje naslućivala svijetlo. Nisam mogla pjevati: »Na krili' slave letimo«; još uvijek su me žaljali okovi na zglobovima mojih kolega, još uvijek su mi olovnom težinom padali na glavu oni leci, bačeni s nebodera; gušile su me uniforme »čuvara reda«, gubila sam se medju ulicama i zidovima ispisanim i izlijepljenim transparentima. Ludnica, ludnica je to bila. U njoj su nas učili lagati, a mi smo shvatili i prihvatili rječitost šutnje. Glasno smo mogli samo praviti viceve i smijati se gorko vlastitoj ironiji.

– Pazi kaj laješ ... Goljak je uvijek blizu!

Da, pazi kaj delaš! Na Jelačić trgu i sad piše samo: Zagreb je naš. Zna se tko je napisao, pa ipak – zašto da ne potpišemo Hrvatsku!?

– Pokušali smo biti hrabri, pa su nam rekli, da smo glupi. To, valjda, i ide jedno s drugim. Spuštali smo se sa Sljemena, okićeni borovicom i pjevali smo, pjevali smo glasno, jer ponekad srce pukne i izlije svu istinu, svu bujicu dugo taložeenih riječi.

»Ustani, bane, Hrvatska te zove ...« Zvali smo Tomislava, da nas ponovo ujedini; zvali smo Krešimira, da nas ojača; zvali smo Svačića ... Da, sve se je ponovilo, i naš poraz na Gvozdu, a još uvijek nismo se osjećali pobijeđeni. Samo smo rane prepustili vremenu i čuvali smo se za jedan trijumfalni preporod.

Kad smo upisivali semestar, navodili smo svoj materinski jezik hrvatski, samo i uvijek – hrvatski. I ... ništa. Tu je ona potonula vika, onaj vrisak zagušen »bratstvom«. O, kako smo davno shvatili, da nas samo Bog i svemir mogu zbratimiti. Kako je lijepa i prozirna bila ona laž, koju su nam nalijepili na ledja, da je nosimo svijetom.

Uvijek iznova proživljavam tihe zimske večeri, kad smo zajedno lutali Cmrokom i Savskom cestom, kupujući za večeru tople perece ispred Kazališta. Nosim u sebi Mirogojske puteljke i sve sastanke pred Starčevićovim spomenikom u Šestinama. Hodali smo, obučeni u našu staru narodnu nošnju, ali nas nitko nije opazao.

– Trebalo bi da budemo veseli – ponavlja je netko – trebalo bi da više vjerujemo sebi.

Znamo mi to, da, zato se i tješimo onim davnim prokletstvom okrvavljene Zvonimirove krune. I dan danas mi čekamo, mi potajno gradimo barikade na granicama, i vjerujemo, da ćemo jednoga dana dignuti našu zgaženu zastavu.

– Dečki, slažimo riječi, spremajmo osjećaje, skupljajmo snagu!

– Za koga? Sami smo! A toliko smo puno griješni i dužni, da i nismo svoji.

Rasplinjavamo se u sudaru vjere i beznadja; mi smo ti koji plaćemo po krčmama i ponekad u apstraktnim stihovima izražavamo svoje ideje; mi smo ti, koji rane zalijevamo vinom, da bi još jače pekle. Umirali smo bezbroj puta, i isto toliko puta smo uskrsnuli. Nismo zaboravili Matoša i vjerovali smo, da ipak »Regnum regno non ...«, ne, ne, samo smo htjeli vjerovati. Od Gaja do Lisinskoga, od Kumičića do Ujevića, od Šenoe do Preradovića, lutali smo. U dnu duše nosili smo zgrušan jedan prkos, lance i tišinu, u očima oganj. Svi su stihovi bili ponovljeni u nama. I nakraju, pred razapetom agonijom Boga, šapćući uvijek »1909«-tu, jedino nam je ostalo, da bar skrušeno molimo: »u Tvoom polju daj mi!

groba«!

Hodam pokraj ukočenih mramornih spomenika, vrludam između križeva. Razgranate vrbe natkriljuju staze, topole se bjelasaju od sjaja svijetla. Kako je kruta i hladna ova pravda među mrtvima, kako je tajanstven i stravično privlačan ovaj mir! .. Usred svega je On, razapet kao ova Zemlja, znojan i šutljivo, ali – postojan. Prijatelji su otišli već davno, ja sam još uvijek tražila smirenje i istinu među neživima. Da, oni su otišli veseli, jer Mirogoj je uvijek jedno uskrsnuće.

To uskrsnuće ... odjeknulo je u riječima onoga djeteta, rodilo se iz raskrinkane laži, iz spoznaje. Čemu plakanja? Naša je misao dovoljno jaka da pobijedi. Onaj je dječak najjednostavnije i najpametnije izrazio optimizam svoje Nacije: »Nije to tako tužno kao što izgleda, jer još uvijek smo svi živi!« Ne zaboravimo to.

Zagreb se protegao podno Sljemena, preko Save. Naš Zagreb! Svijetlio je stotinama prozora, uličnih sojetiljki, stotinama domova, a tamno se nebesko krilo nadvilo nad njim. Osjećala sam u kroi taj grad, koji svakome donosi jedno novo žiljenje, jednu utjehu i nadu. Tu se je i moja duša očistila, tu sam i ja našla svoje mjesto. Vraćala sam se pješke, da bih umjesto ove male zemlje, koja je podnosila svu našu težinu, da bih u ime nje molila mirno i dugo:

»Gospodine, nisam dostojna ...«, ali reci samo riječ, da ozdravi duša, da zacijeli srce. Jer »dok je srca, bit će i Croatiae«

Mrtvom prijatelju⁹³

Mome prijatelju Jerku Đereku, koji se 20. lipnja 1990., uoči prvih slobodnih izbora, trajno preselio u daleki hrvatski kutak Vječnosti

Dragi Jerko,

još ne znam hoću li Ti ovo pismo poslati, naime, ne znam hoće li i taj posve osobni čin ponovo zapeti na pitanju hrabrosti, odnosno mudrosti. Hrabrost je reći, a mudrost je šutjeti, to znaš. Čak i pred prijateljima kojih ovdje više nema.

⁹³ Hrvatska revija, 2021., br. 2; Prilozi za »malu povijest« Hrvatskog proljeća; <https://www.matica.hr/hr/663/mrtvom-prijatelju-32037/>

Povod ovome pismu je Ivandin film Poezija i revolucija koji je prvi put (!) prikazan na OTV-u uvečer 3. veljače 2000., na blagdan svetoga Vlaha, odnosno svetoga Tripuna, za mene – u ozračju oživljene pučke feste u Dubrovniku i Kotoru. Dan prije (2. veljače 2000), na Svjećnicu iliti na blagdan prikazanja Gospodino-va u hramu, konstituiran je novi Zastupnički dom Hrvatskoga državnoga sabora, prvi nakon Tuđmanove smrti i izbornoga poraza HDZ-a, odnosno prvi u kojem je nakon jednoga burnoga desetljeća većinu dobila crveno-žuta koalicija, odnosno Račanovi komunisti i Draženovi liberali, a uz njih i šaroliki seljačko-narodnjačko-istoregionalno-liberalni četverac. S dva-tri popustljiva hadezeovca imat će sigurnu natpolovičnu većinu. Račan je već složio novu vladu i akademik Pavletić mu je svečano predao ključeve vlasti. Narod se, eto, ljuto osvetio svojim, ali slavi manje od naših međunarodnih tutora koji su u svome trijumfalizmu izgubili svaki osjećaj za diskreciju. Novi su sabornici na svojoj prvoj sjednici zaboravili i himnu, a u sramotnu strahu od bjelosvjetskih komentara nitko se pokojnome prvome Predsjedniku hrvatske države nije usudio posvetiti ni trenutak šutnje. Prešutjeli su i šutnju. Čak i hadezeovci, što se moglo i očekivati od onih koji su ušli u Sabor samo kao nositelji izbornih lista (čast rijetkim iznimkama), a svojim su načinom vladanja zapravo doveli na vlast svoje navodne protivnike. Zbog takvih se može dogoditi da se svaki osobni čin ponovno počne mjeriti količinom hrabrosti ili mudrosti. Nakon svega žao mi je samo jedno: žao mi je što je i Hrvatska upala u tipičnu, glupu tranzicijsku paradigmu unatoč činjenici da je u tzv. tranzicijski proces ušla posve atipično – osamljena, opterećena nametnutom hipotekom u povijesti nečuvene i znanosti nepoznate genocidnosti cijeloga naroda, izložena prijetnji golome opstanku, teško izranjena, ratom poharana, raseljena, puna skupnih grobnica i prognaničke gorčine, u crno zavijena. Vjerojatno smo preživjeli samo zato što je naš optimizam u najtežem trenutku bio razmjeran veličini naše nesreće.

(nastavak, nakon više od 20 godina)

Mirjana me molila da napišem nešto za Reviju posvećenu sedamdeset i prvoj. »Ideja je jedna sudbina«, kaže ona, a ne povijest; nju neka pišu neki drugi, oni koji misle da je znaju. Tako sam Ti ipak odlučila pisati. Tebi ne moram spominjati datume, više ih i ne pamtim, a dnevnik mi je uništila mama one noći s 11. na 12. prosinca 75. nakon pretresa, kad su nam odnijeli Holjeveću knjigu »Hrvati izvan domovine« i odveli moga oca, a Tebe i druge »kontrarevolucionare« ošišali i obrijali na nulu. Šime je tako ošišan dolazio u Zajčevu bolnicu na posao. Junačina, nikomu se nije micao s puta. Umro je prije nekoliko godina. Kad se spomene Šime, prvo mi padne na pamet premijera Matkovićeve drame »General i njegov lakrdijaš« u HNK-u polovicom veljače 70. Nas je na balkonu bilo pedesetak i čim smo počeli protestirati, vidjeli smo da u bočne lože ulaze murjaci u civilu. Lonza je

polako gubio tlo pod nogama, a Šovagović je najedanput stao i naklonioši se publici rekao da ne može dalje. Kako je i mogao kad je Jakov s balkona vikao: »Kako vas nije sram to glumit!« Protest se razbuktao kad je na pozornicu izišao Škiljan, intendant, i rekao da o repertoaru neće odlučivati publika. I sada vidim kako Šime ljutito skida kravatu i trpa je u džep. Predstava je prekinuta, a mi smo izišli i krenuli na tramvaj prema Savi. U jednom trenu se oko tramvaja stvorilo nekoliko marica i murjaci su iz njega počeli izvlačiti studente. Neki su pokušali ili uspjeli pobjeći, neke su zaklonili i zaštitili putnici, a neki su završili u Đorđićevoj. Bila je poledica, padali su i studenti i milicajci, samo je sv. Juraj mirno gledao. Kao i uvijek, nakon takvih su se događaja pričale anegdote, pa tako i da je Franc stigao u dom prije tramvaja. Ante je u dom stigao oko ponoći, navodno zahvaljujući Šimi koji je istražitelju rekao da ne zna tko je »galamio«, ali dobro zna tko nije! Ante nije, Ante je studirao medicinu kao i Šime, stalno je učio, a u kazalište je zabasao slučajno, pokupio ga cimer koji se cijelo vrijeme zbog toga kajao. Ujutro su u dom stigli i ostali i svi su bili dobre volje.

Eto, tako je počinjalo. Dugo je tinjalo, skupljalo se, polako se kotrljalo i raslo, dok se nije zavaljalo. Onda je počelo »zapravo« i ja znam (znam!) da je počelo od Tebe, da si Ti zakoturao kotač i da to malo tko zna. Možda su Te zato prešućivali. Ali neki su znali! Zašto su šutjeli, ne znam. Toga si dana stajao kraj porte na izlazu s faksa, bolio Te zub, lice Ti je bilo natečeno – i pitao me »Di ćeš ti?« »Doma«, rekoh. »Nema ić doma! Skupi te svoje kolegice pa u sedmicu na skupštinu!« »Kakvu skupštinu? Baš me briga za neku skupštinu ...«, branila sam se, ali – poslušala sam Te. Koliko si ljudi toga dana vratio s porte i poslao u sedmicu? Skupštinu studenata FF vodili su neki »fosovci« i odmah počeli predlagati svoje kandidate. Ti si ustao i pitao čiji su to kandidati, ta imena na ploči. Šandor H. (mislim da je to bio on) Te gledao onako visoka i natečene face i izgovorio nešto zbog čega se vjerojatno poslije kajao. To su kandidati Fakultetskoga odbora, ali svatko ima pravo predložiti koga želi. Dobro, rekao si i predložio Dubravku Dorotić. Gotovo sam pala na pod. Dok je Šandor pisao na ploči moje ime, mozak mi je radio brzinom svjetlosti. Onda mi se upalila lampica, digla sam ruku i predložila – Jerka Đerka. I drugima je sijevalo nevjerojatno brzo i kad smo se temeljito ispredlagali, na glasovanju je prošao samo jedan njihov kandidat, i to Mario, s kojim nikad nismo imali problema. To nam je bila prva pobjeda. Ne sjećam se da smo slavili. Tako smo ušli u akad. godinu 1970/71.

Dana 21. prosinca 70. prvi put u povijesti našega sveučilišta birali smo studenta prorektora. Do danas svi pamte da je kandidat tadašnje partijske vlasti bio Damir Grubiša, kojega su mediji predstavljali kao da je već izabran. Mi nismo imali izbora – Čičak je bio najpoznatiji, najgrlatiji i najžilaviji momak koji mu se mogao suprotstaviti. Naš izbor možda nije bio politički najmudriji, ali trebalo je zatvoriti oči i skočiti. Berac je došao na mudru ideju da mi predložimo i drugoga

kandidata iz njihovih redova, da im razbijemo glasove. Taj drugi bio je zgodan i duhovit momak s našega faksa, sviđao se curama, zvao se Frane Plančić i svi su ga brzo zaboravili. I Tebe su zaboravili. Zapravo nisu, samo Te ne spominju. Čičak mi je prije početka skupštine prišapnuo da ja iziđem pred mikrofon, ali tko sam ja? Zamolila sam Tebe da to učiniš, Ti si visok i markantan, ostaoljš dobar dojam, Tebe će svi slušati. I sad se sjećam početka Tvoga »govora«; rekao si da te izbor studenta prorektora podsjeća na izbor pape pa neka dopuste nama studentima da izaaberemo svoga papu. Nisi Ti vikao »Živjela demokracija«, nitko to nije vikao pa ni Ante Ž., s kojim su Te pobrkali. Anti nije bilo mrsko što je tako "ušao" u povijest, a Tebi nije bilo stalo ... Nakon prooga glasovanja u kojem je Frane otpao, a Čičak imao (koliko se sjećam!) pedesetak glasova, mi smo u zadnjim redovima u sedmi-ci digli takvu galamu kao da je pobjeda na dohvata ruke. Cijela se dvorana okrenula prema nama. U drugom glasovanju Čičak je već ozbiljno prijetio Grubiši, a mi smo pljeskali kao ljudi. Trebalo je ponovno glasovati i treća – sreća, izabrali smo ga. »Dubravčice, jesmo li pobijedili?« pitao me u toj gužvi moj nekadašnji sred-njoškolski profesor koji je poslije prešao na Sveučilište. Bila je gužva, mi smo bili uzbuđeni, gurali smo se prema Čičku, nismo vidjeli njihovu konsternaciju, nismo se pitali što sada, ništa nismo mislili. Stajala sam kraj Tebe kad si ozbiljno i mirno izgovorio: »Slušaj, Čičak, mi smo te izabrali i ne budeš li kako treba, mi ćemo te i maknuti.« Kao Taras Buljba ...

Imali smo nezaboravnoga rektora Ivana Supeka, velikoga kao Partenon (tako ga je nazvao jedan stari gospodin na tramvajskoj postaji u Frankopanskoj), imali smo i već zaboravljenoga dekana Borisa Petza, mudroga poput Solona. Sad smo dobili i svoga tribuna!

Ovih sam dana malo prelistavala tekstove o događajima 71. i našem proljeću. Koliko laži, polulaži, prešućivanja, neprovjerenih imena i mjesta, koliko dezinformacija i jadnih mudrovanja iz pera onih koji su tada doživjeli svoj intimni slom, kojima se tlo izmicalo pod nogama pa su se u panici nastojali opravdati tako da optuže druge. Ima i naših momaka koji su poželjeli ući u povijest na mala ili na velika vrata i samo o veličini vrata ovisi veličina njihove istine. Što veća vrata, to manja istina. I obrnuto.

Čitam »memoarske zapise« Pere K. iz 2020. i pitam se zašto nitko ne reagira na već izluzane od ponavljanja laži, npr. kad je riječ o (povijesnoj) skupštini Saveza studenata Zagreba, održanoj 4. travnja 71. u Studentskom centru, na kojoj je za predsjednika izabran naš Dražen. Kao izabrani delegat bila sam neposredni svjedok događaja koji su poraženi titoisti, maoisti, trockisti, cheguevaristi i drugi crvenisti opisivali kao puč u kojem je nekakva hunta razularenih »čičkovaca« (sveučilištarcima se daje cinično i podrugljivo obilježje) fizički napala dotadašnje studentsko rukovodstvo. Grupa kršnih »čičkovaca« navodno je nesretnoga Damjana Lapainea zgrabila za ruke i noge, iznijela iz dvorane SC i bacila na dvorište.

Nevjerojatno! Svaki je detalj laž. Mi smo uistinu gledali kako se nekoliko redara (s trakom oko ruke) sa strane penje na pozornicu, ali prije nego što su se popeli, Lapaine i družina su poskakali s bine i odmaglili u ABH kabinet, gdje su održali paralelnu skupštinu. Naš rektor Supek ostao je s nama u velikoj dvorani, a Šibl, Haramija i partijski vrh potvrdili su legitimitet naše skupštine i našega izbora. Tako smo dobili i "svoga" političkoga vođu, svoga smirenoga govornika i pametnoga zagovornika. Viteza svoje generacije.

Ti si bio nezgodan tip, neobičan, nisi imao ambicije vođe, a bio si autoritet. Svakomu bi u oči rekao što misliš. Katkad je to bilo jako mučno kao npr. onoga popodneva kad smo na putu u dom naišli na Rođu. Približavao nam se nasmijan i čekao da mu Ti (ja nisam važna) čestitaš što su ga jučer, 18. svibnja 71., u Dubrovniku izabrali za predsjednika Rvacke, a ti si stajao kao kip, ledena pogleda i spuštenih ruku. Zemljo, otvori se! Voljela bih da nisam čula što si mu tada rekao. Eto, naš je Rođo već u rujnu 91. otišao za Tobom. Ubili su ga. Dočekali ga u mraku i izrešetali. Najklasičniji atentat. Jesi li ga Tamo napokon dočekao ispruženih ruku?

Studentski štrajk trajao je samo dva tjedna (od 22. studenoga do 3. prosinca 71), a djelovao je kao potres koji je uzdrmao temelje države izgrađene na lažnom bratstvu i jedinstvu. Hrvatski političari nisu znali za taj štrajk, a da su mogli, vjerojatno bi ga bili spriječili. Usljedilo je Karađorđevo pa sjednica SKH pa prva hapšenja. U Studentskom je centru 11. prosinca uvečer uhapšen i Tvoj brat Nedo i naš »mali« Filip koji je na šapirografu umnožavao »Poziv sveučilištarcima« na demonstracije. Na policiji je cijelu noć pljuvačkom prao svoje crne ruke, čime je sebi priskrbio slavni nadimak Gutenberg. U slobodnoj je Hrvatskoj postao značajna osoba u diplomaciji, a umro je ove godine u siječnju. Više se ne sjećam redoslijeda događaja nakon upada milicije u SC, samo znam da je Čičak sam otišao u Đorđićevu protestirati zbog hapšenja pa je odmah ondje i ostao, da je već sutradan uhapšen Dražen, a Rođo je uhvaćen nakon nekoliko dana. Navodno se kolegi koji ga je upozorio da ga traže požalio: »Ja ti, prijatelju, već tri dana ovako hodam po Trgu i nitko da me prepozna!« Poslije se navodno žalio i na to što je Budiša osuđen na četiri, a on na "samo" tri godine. Eto, takvi su bili vicevi o Rođi. Ti im se nikad nisi smijao.

Onaj 12. prosinca dočekali smo na Milkinoj svadbi u jednome podrumu u Petrinjskoj. Na šanku su nam cijelu noć »dežurali« murjaci, a u zraku se osjećala napetost. Ujutro nismo otišli u dom, nego k Seki u stan, jer je ona imala televizor. Ondje smo onako mamurni i pospani gledali kako Savka podnosi ostavku u svoje i Pirkerovo ime i kako pada hrvatska vlada. Nastao je duboki muk. Tvoj brat Nedo znao je reći da ga je sram kako smo bili naivni, ja sam mu oponirala da me te naše naivnosti nije sram, a Ti nisi htio biti pametniji nakon bitke – jednostavno si znao (!) da će sve što smo učinili i doživjeli jednoga dana uroditi slobodom.

Sloboda je ključna riječ!

Idućih smo tjedana brojili tko je ostao. Ispisivali smo transparente i spremali demonstracije, ali su nas spriječili Đodan i njegovi. Navodno su tenkovi bili spremni izići na nasip. Ne znam je li to istina. Istina je da smo s krovova naših paviljona u Šarengradskoj gledali vlak koji je prolazeći nadvožnjakom dugo zviždao, a ljudi su nam iz njega mahali. Rektor je jednoga polumračnoga jutra tajno došao u Šarengradsku i podijelio studentima korisne savjete o tome kako se treba ponašati na miliciji kad počnu istrage. Nikad nisu doznali ni u kojem je paviljonu bio ni s kim je bio, a istrage su trajale i trajale. Informativni razgovori, noćni prepadi, racije i pretresi, provjere svih vrsta, provokacije, zasjede, pritvori i zatvori... Ti o tome nisi govorio.

Nastao je muk. Svi smo se požurili diplomirati, naći posao i otići iz domova. Kad sam Te ujesen 73. srela u ambulanti u Zapruđu, činilo mi se da je prošlo sto godina od naše studentske bitke. Šetali bismo po parku Maksima Gorkoga (!), Ti s Domagojem, a ja s Ivanom, i evocirali događaje, raspravljali o političkim enigmama i smijali se nekim mitovima i mistifikacijama. Komitet pedesetorice... Valjda je to bilo nas pedesetak naioaca iz Šarengradske, a oni su tražili neprijatelje u partijskom vrhu. Maspok (kakav sovjetizam!)... pa istina je da nas je bila masa i da se masa nas začas znala naći u isto vrijeme na istome mjestu. Obavijesti su išle usmenom predajom! Hrvatsko proljeće! To nije loš naziv, pogotovo ako se ima na umu da su glavni nositelji tih događaja bili mladi ljudi! Mladi ljudi, studenti, a ne hrvatsko partijsko rukovodstvo kojemu nije ni vlas pala s glave.

Dragi Jerko, znam da si Ti onaj Drugi iz Cesarićeve »Skrivene boli« (Netko sa svojim bolom ide ko s otkritom ranom: svi neka vide. Drugi ga čvrsto u sebi zgnječi i ne da mu prijeći u suze i riječi.) i da to nema nikakve veze s tzv. hrvatskom šutnjom. Mnogi su otišli za Tobom – i Tvoj prijatelj Srećko i Praljak i Tvoj brat Nedo ... i bolje je da ovdje s nama ne dijele nove gorčine i nove spoznaje o cijeni slobode. Jer sloboda je i dalje ključna riječ.

Čekaj i mene tamo – u slobodi djece Božje. Jer druge slobode možda ni nema.

Dubravka

Stupnjevi istine

Moj Učitelj bio je podrijetlom iz zelene Cilicije. Ne znam točno gdje je rođen, ali znam da je u Jeruzalemu došao iz Tarza, u kojemu su uz rimski zakon i židovsku strogost vladali grčki duh i grčki jezik. Bio je građanin Rima, kao i njegovi roditelji. Otac mu bijaše farizej, strog i učen čovjek ugledni suvremenik slavnoga staroga Atenodora, koji je nekad bio učitelj Augustov, a poslije i Senekin.

U školu i sinagogu sigurno je išao sa Šaulom iz Tarza, onim što se poslije odmetnuo i završio tako nesretno. Bio je od njega nešto stariji, vjerojatno i mudriji, jer nije tratio vrijeme slušajući rasprave stoika i cinika u hladovini uz Kidnos. Tarz je bio prepun bjelosvjetskih skitnica – đaka, kojekakvih učitelja i mudraca, ali on je znao da dobar sin Izraelov ne smije podleći učenjima Helena i običajima pogana. Iz prikrajka je gledao svečanosti u čast Baal-Tarza i Zeusa, Sandana i Herakla, prolazio je kraj Sardanapalova grobnoga spomenika ne osvrćući se. Podnosio je vrevu lučkoga velegrada u koji se sa svih strana slijevao šaroliki svijet, ne dopuštajući da ga njegova neobuzdanost dotakne – i nikad nije posumnjao u jedinu istinu. Istinu koju je usisao s majčinim mlijekom, koju mu je u svojoj farizejskoj revnosti prenio uvijek ozbiljni otac i koja se čuva u svitcima Tore.

Držao se svoje obitelji i svoje židovske zajednice, koja se brojnošću, bogatstvom, obrazovanjem i čvrstom međusobnom povezanošću uspješno opirala poganstvu. Ponosan na svoje pleme, moj je Učitelj, kao svako židovsko dijete, u petoj godini znao ispričati sadržaj Zakona – veliki Hallel, koji je s ostalima pjevao o velikim blagdanima. Znao je i sve važne blagdane svete godine. Iako se u kući govorilo grčki, otac ga je poučio starohebrejskom jeziku pisama.

U šestoj je godini, u pratnji pedagoga koji je nosio njegovu torbicu s voštanom pločicom i priborom za pisanje, krenuo u vinograd. U toj je školi naučio povijest svoga naroda i spoznao njegovo posebno mjesto u povijesti svijeta. Upijajući sionske hvalospjeve i babilonske tužaljke, njegovo se dječjačko srce ispunjalo vjerom u dolazak Mesije, čiji će sjajni mač zasjeniti sjaj Apolonova koplja što se čuva u Tarzu. Jer gdje su bili Atena i Rim u slavno doba Davidovo! Gluh i slijep za božanstva i junake svojih grčkih vršnjaka, dječak se u osami svoga srca klanjao samo svemoćnom Jahvi.

Kako to znam? Znam, jer je takav ostao do kraja. Znam i to da ga je strogost usmenih zakona, kao i svako dijete u odrastanju, morala ispuniti strahom od grijeha i razbiti mu dječju sliku ljudske nevinosti. Rabini nisu voljeli pitanja. Božji je zakon neumoljiv i oni su ga provodili zabranama, zapovijedima, propisima i prijetnjama. Izraelci u dijaspori bili su u tome revniji i dosljedniji od onih u Palestini. To ih je održalo. On je to znao i prihvaćao je to obuzdavajući sve svoje mladenačke dvojbe. S petnaestak godina došao je kao rabinski gojenac u Jeruzalem da bi u slavnom Hramskom sveučilištu proučavao Talmud. Znao je da će jednoga dana i sam postati učitelj i da će bespogovorno provoditi Zakon, čak i kad ga pogled prekršitelja bude molio da shvati. Zatvorit će oči, uroniti u Toru i uteći se Bogu svojih otaca. On će mu biti utočište.

Ne znam kako je postao član Velikoga vijeća, ali to nikoga nije iznenadilo, jer bio je naš čovjek – po mjeri Vijeća. U našoj jeruzalemskoj školi isticao se iznimnim znanjem i apsolutnom vjernošću Zakonu, a samodisciplina koju je sigurno izgradio

još u Tarzu, u roditeljskom domu i u školi, bila je savršena osnova za obnašanje dužnosti koje se prihvatio. I uvjeti za to bili su povoljni, jer zapravo je dobro kad dio odgovornosti za javne stvari snosi tuđinska vlast. Dok našom zemljom vladaju ludi rimski carevi i njihovi mudri namjesnici, naši glavari mogu svoju političku nemoć nadomještati stroгим provođenjem vjerskih zakona. Savršena podjela vlasti.

Veliko vijeće nisu zanimali naši snovi o slobodi. A ona se, kažu neki, bila namiješila iza Tiberijeve vlasti, točnije – u vrijeme Pilatove uprave, kad su Nazarećanina osudili na smrt razapinjanjem. Moj je Učitelj tada bio dječak. O događaju je sigurno čuo jer se o njemu pričalo godinama, a u Jeruzalemu je morao upoznati i neposredne svjedoke te nesretne epizode s lažnim Mesijom. Sto li je o tome mislio? Možda ništa. Do ulaska u Veliko vijeće, živio je mirnim životom uglednoga rabina, oženjenoga uzornom Palestinkom, koja mu je jedno za drugim, rodila troje djece. Nama, svojim učenicima, bio je dobar i pravedan učitelj, ali nikad nije spominjao rimsku vlast. Kao da nije postojala. Kad bi se neke naše zelotske duše povremeno ponadale slobodi, uslijedilo bi razočaranje, veće od poraza i progona. Grijeħ protivnika bio je uvijek dvostruk: kršenje Zakona i pobuna protiv Rima. Oni kojima je sloboda bila važnija od Zakona nisu to ni sebi smjeli priznati.

Događaj koji je bacio sjenu na savršeni lik moga Učitelja vezan je uz sudbinu njegova nešto mlađega vršnjaka i staroga znanca, Šaula iz Tarza. Prošli su gotovo isti životni put, možda su bili i prijatelji, možda su zajedno sjedili do nogu Gamalijelovih čitajući stare tekstove na hebrejskom i aramejskom, a onda su se razišli da bi se ponovno našli u muževnoj dobi, i to iz razloga od kojega ih je dijelilo otprilike trideset i pet godina ili gotovo cijeli njihov život. A razlog je onaj raspeti Nazarećanin, koji se i mom Učitelju i Šaulu dogodio u drugom nekom gradu.

Mišljenja o Nazarećaninu bila su podijeljena. Oni koji su ga mrzili pričali su da je bio opsjenar i lažljivac, hulitelj i kršitelj Zakona, da je ljude zavodio krivo vjerjem, da je bunio narod i da je u toj svojoj ludosti bio opasan. Tko bi razuman takvooga luđaka pustio da vršlja okolo i okuplja istomišljenike! Oni koji su ga voljeli i slijedili obično su o njemu govorili negdje u skrovitosti pa se nešto moglo doznati samo ako se potruđiš. Oni treći, poput mene, prihvaćaju osudu Velikoga vijeća kao голу činjenicu, a za se zadržavaju pitanje – zašto im je toliko smetao. I zašto im još uvijek smeta. Kakvu je to moć imao da se, unatoč progonima, broj njegovih sljedbenika stalno povećava umjesto da svi nestanu bez traga.

To novo ludilo još ne prestaje. I tko bi, ako ne Veliko vijeće, mogao pokrenuti iskorjenjivanje krivo vjerja? Tko bi drugi narodu trebao otvoriti oči? Pa Nazarećanin je javno govorio protiv Zakona! Navodno mu je suprotstavljao ljubav... Smiješno. Bilo bi mi shvatljivije da mu je suprotstavljao slobodu, slobodu od tuđinske vlasti koja u osvajanjima nema mjere. Ali nije. Predstavljao se kao kralj židovski

pa su mnogi nasjeli. A onda je otkrio da njegovo kraljevstvo uopće nije od ovoga svijeta, da je na nebesima. Tko bi razuman povjerovao u takve tlapnje tko bi pošao za njim? A ipak su mnogi pošli. I sad idu za njegovim učenicima.

Krivovjerje se mora suzbijati u korijenu, sustavno i organizirano. Naravno da je Veliko vijeće moralo postupati mudro, ta i ono je stalno pod budnim okom rimskoga upravitelja. Mora taktizirati, jer nema ni svoje pretorijance ni svoje kohorte. A Rimljane treba samo uvjeriti da se nova sekta bori za slobodu. Sloboda je čarobna riječ i za mobilizaciju svake tuđinske vlasti.

Veliko je vijeće krenulo na Nazarećaninove ljude uz opću podršku naroda. Mudro, ne izlažući se. Ta taktika funkcionira već četiri desetljeća. Uhode otkrivaju pobunjenike, progonitelji ih gone i hvataju, a imaju na raspolaganju i hramsku stražu i podzemne prostorije sinagoga za ispitivanja. Noćni prepadi, pretresi, uhićenja, zatvaranja, bičevanja... tamnice su i sad navodno pune. Mnogi bježe u provinciju, ali tajne službe dopiru i do provincije. Veliko vijeće ima posebne povjerenike, progonitelje koji ne odustaju. Velike progonitelje koje ne obvezuje samo služba Vijeću i Zakon, nego i osobna mržnja prema krivovjercima.

Jedan od najvećih, a možda i najveći bio je Šaul iz Tarza, po pravdi zakonskoj čovjek bez mane. Hvatao ih je kao zečeve. U kakvoj je vezi bio s mojim Učiteljem – ne znam, ali nisu je skrivali i vjerojatno je ta veza bila i osobna. Njih dvojica morali su biti mozak i srce svake zajedničke operacije. I sve je išlo dobro do Stefanove smrti, koju ću pamtititi dok me pamćenje bude služilo.

Rasprave i verbalni dvoboji o Nazarećaninu odvijali su se u mnogim sinagogama, obično subotom, nakon službe Božje. Šaul je subotom dolazio u svoju cilijsku sinagogu, jednu od mnogih provincijskih sinagoga u Jeruzalemu. Natpis nad njezinim ulazom ispisan je aramejskim i grčkim jezikom, a rasprave u prepunoj dvorani uvijek su žestoke, žešće nego drugdje, možda zbog one grčke note i židovskoga prkosa u temperamentu Cilićana.

Stefan i Šaul stajali su u sredini, jedan drugome sučelice. Mladi odmetnik grčkoga ili latinskoga imena otvoreno brani nauk Raspetoga i valja mu priznati izvrsno poznavanje pisama, blistav um i veliku hrabrost. Izvlači Izaiju i dokazuje da je prorokov Mesija upravo Raspeti, patnik koji je umro na križu. Dvorana glasno prosvjeduje. Sablazan! Proklet tko visi na drvetu! – uzoraća i Šaul citatom iz Pisma. Mudrost Stefanova sve više je razjarivala slušateljstvo, a Šaul je odolijevao snagom iskrenoga branitelja baštine otaca. Je li Šaul znao da su u publici i provokatori koji će svojim povicima nagnati mnoštvo da Stefana izvede pred Veliko vijeće? I da će sve njegove argumente grubo obesnažiti plan likvidacije mladića koji je već postao jedan od vođa Nazarećaninove zajednice? Je li i sam pristao na takav plan? Po svojoj vjernosti Zakonu možda i jest, ali neka mi bude dopušteno vjerovati da je kao ponosan čovjek smrtni udarac Stefanu ipak htio zadati sam.

A nije uspio. Razjareni Židovi odvucli su Stefana pred Veliko vijeće. Vukli su ga kroz uske uličice sve do hramskoga dvorišta i velike dvorane u kojoj su već sjedili svi glavari izraelski. Veliki svećenik Jonatan, sin Anin, mrko je promatrao čas mladoga pobunjenika, čas svoga židovskoga pretorijanca, a moju je pažnju najviše zaokupljalo smireno lice moga Učitelja. Izveli su i svjedoke, svi smo znali da su lažni, ali sudište ih mora imati. Oni su se natjecali tko će Stefana teže optužiti, tvrdili su da su čuli i ono što u sinagogi nisu čuli – da će Nazarećanin razoriti Hram i dokinuti Mojsijev zakon, da će njihove svetinje pretvoriti u prah i pepeo. Stefan je sve to slušao šutke, a lice mu bijaše ozareno nekim čudnim sjajem. Na pitanje Velikoga svećenika je li sve to istina, odgovarao je dugo i nadahnuo. Govorio je o Božjem obećanju Abrahamu, o Izaku i Mojsiju, o Božjem gnjevu na sinove Izraelove i njegovoj ljubavi prema njima. Završio je strašnom optužbom protiv progonitelja proroka. Koga od proroka nisu progonili očevi vaši? Poubijali su one koji su najavljivali dolazak Pravednika koga vi već ubiste, baš vi koji ste primili Zakon od anđela, a niste ga vršili! To je prelilo čašu. Dok je govorio, smireno se lice moga Učitelja pretvaralo u grč, a ruka je sve jače stezala sovitak. Suđenje je doseglo vrhunac kad je Stefan uzdigao pogled k nebu i rekao da vidi slavu Božju i Sina čovječjega kako sjedi s desna Ocu. Na to je nastala silna buka i svi su najedanput stajali na nogama. Šaul je vidio da od glasovanja neće biti ništa i polako je krenuo prema vratima, kao da je znao što će se zbiti. A moj Učitelj, moj pravedni učitelj, mahao je stisnutom šakom i nešto izgovarao izobličene vilice. Nikad neću doznati što.

Mnoštvo me izguralo na ulicu i poput bujice odnijelo do damaških vrata, a odatle na ono mjesto za kamenovanje izvan grada, ograđeno visokom pregradom. Po Mojsijevu zakonu proi je svjedok gurnuo Stefana s pregrade i on je sigurno pao na bok, jer ga nitko nije morao okretati. Onda je drugi svjedok bacio kamen, a nakon njega došao je red na narod. Spazih Šaula kako, kao jedini pismoznamac, sa strane nadgleda pogubljenje i prihvaća bijele ogrtače muškaraca na čuvanje. Da se ne okrvave i da im ruke budu slobodnije. Što mi je činiti? Baciti kamen i otići? Što bi učinio moj Učitelj? Moj Učitelj, koji nije morao izići iz Hrama, ali nije učinio ništa da suđenje završi glasovanjem. Da se bacanjem kamenčića u kutiju kriv je sačuva bar proivid pravednoga suđenja.

Ne mogu baciti kamen na čovjeka koji sav krvav i izudaran pokušava kleknuti i predajući svoj duh Gospodinu moli da nam ovo ne uzme za grijeh! Ako mi Jahve išta oprost, bit će to zbog njegove molitve.

Jesam li kukavica, rabi? – pitam u duhu svoga Učitelja. On sjedi pognute glave i zahvaljuje Jahvi što nije morao biti na Šaulovu mjestu. Ali Šaul je sretan! Sretan je kao i svi oni što ciljem mogu opravdati sredstvo.

Stefana pokopaše njegovi, prirediše mu i posmrtnu svečanost. Nakon pogubljenja Šaul je istoga dana krenuo u žestoki progon krivovjeraca u Jeruzalemu. Njihova se zajednica rasprišla i gotovo svi pobjegoše u Judeju i Samariju, a mnogi potegnusi i do Damaska. Činilo se da je priča gotova.

Ali nije bila, pogotovo ne za Šaula. Čim je Jeruzalem očišćen od helenističkih krivovjeraca, Šaul je krenuo u Damask da tamo uništi izbjegličko gnijezdo i zaštititi veliku koloniju vjernih Izraelaca. Što se na tom putu dogodilo zna samo Svevišnji. Mi znamo da je strastveni lovac bio ulovljen na samom ulasku u grad. Da je pao s konja i oslijepio, da ga je njegova pratnja odvela u svratište nekoga Jude u Ravnoj ulici i otišla oglasiti svrhu njegova dolaska u Židovskoj četvrti, dok je on tri dana i tri noći sjedio zatvoren u svojoj sobi. Tu ga je posjetio neki bjegunac Ananija, koji ga je odveo na rijeku Baradu i tamo ga krstio. I napokon znamo da je, progledavši, već iduće subote u sinagogi dokazivao da je Raspeti uistinu Mesija, i to tako odlučno da se čak i njegovoj novoj braći učinilo malo prežestoko. Svakako, morao je kriomice napustiti grad, a u Jeruzalem se nije smio vratiti. Navodno je otišao u pustinju ...

Što se dogodilo Šaulu, rabi? – opet pitam u duhu svoga Učitelja. – Zar je poludio?

On više nije Šaul. Šaul ne postoji. Sad je Pavao, i kao što je žarko i tordo branio Zakon, sad žarko i tordo brani nauk Nazarećaninov. Do sada je lovio, a od sad će bježati.

Prošle su možda tri godine kad se opet pojavio u Damasku. Opet se smjestio u svratište kod Jude i opet je u subotu pošao u sinagogu i opet je dokazivao da je Raspeti Mesija. Usudio se! On koji je u Jeruzalemu progonio Nazarećaninove sljedbenike i koji je svojedobno poslan u Damask da ih pohvata! Izazvao je bijes Izraelaca i oni učiniše sve da uz pomoć arapskoga etnarha šeika Aretina uhvate izdajnika. Zbilja je bio nepromišljen. Vremena su se doduše promijenila i Kaligula je u početku bio popustljiv i širokogrudan car; Herodu Agripi vratio je njegovo kraljevstvo, a Damask je prepustio beduinskom kralju Nabateju Areti, koji je židovskoj koloniji dao veliku autonomiju.

Jedva izvukavši živu glavu, Šaul je dakle pobjegao iz Damaska i njegova su braća sigurno odahnula što su se riješila neopreznoga zanesenjaka. Iz Damaska je pošao ravno u Jeruzalem, iako ga tamo nije čekala ničija dobrodošlica. Nitko mu nije vjerovao. Čekajući ga uzalud pune tri godine, Veliko je vijeće zaboravilo svoga bivšega pretorijanca i popustilo u progonima Nazarećaninovih sljedbenika. Njihovi apostoli koji ostaše u Jeruzalemu izbjegavali su svaki sukob s farizejima i njihove su zajednice rasle u ozračju neke opće popustljivosti, zaobilazeći razgovor o Mojsijevu zakonu, koji je mogao biti kamen smutnje. Pristupali su im čak i mnogi farizeji.

Je li Stefanova smrt bila cijena za pomirljiviji odnos među krvavim protivnicima? Nakon toga strašnoga pogubljenja na Jeruzalem je legao dugi, teški muk, a vijest o Šaulovu odmetništvu pukla je kao grom iz vedra neba i pritisnula mnoge već opterećene savjesti. Jahve je Bog nemilosrdan i svi su željeli samo mir. A Šaul je mogao donijeti samo nemir.

Njegovi ga nisu prihvaćali, sadašnji njegovi, jer one prijašnje nije ni tražio. Navodno mu je ruku pružio tek stari prijatelj Barnaba, nekad ugledni levit Josef iz Cipra. Obračenici ... tako su sebe nazivali ti otpadnici, te vreće i zakrpe. Ali bili su zanimljivi i trebalo je pričekati da se Šaul pojavi u sinagogi. Trebalo se strpiti, jer Šaul se teško približavao Kefi i njegovima.

I pojavio se, u sinagogi libertinaca, koja je postala poprište žestokih rasprava između njega i bivših mu istomišljenika. Taj strašni i beskompromisni čovjek dirnuo je u sve što su zbog krhkoga mira oprezno zaobilazili, a najprije u Mojsijev zakon. Kao da je htio biti drugi Stefan. Neuspjeh je bio gori od onoga u Damasku, završio je Šaulovim uhićenjem. Ali Veliko vijeće nije bilo spremno za obračun sa svojim bivšim čovjekom i sigurno nije željelo drugoga Stefana. Moj je Učitelj vjerojatno odahnuo kad su ga pustili. Je li znao da ga vrebaju helenisti? Među helenistima, s kojima je Šaul rado raspravljao, bilo je najlakše naći i potkupiti ubojice. To je znao čak i Kefa i svi njegovi pa je Šaul jedne noći nestao iz Jeruzalema i dugo se nagađalo što se s njim dogodilo. Nakon nekoga vremena pojavio se u židovskoj četvrti u Tarzu! U rodnom gradu u rodnoj Ciliciji. Poslali su ga k poganima! Nitko ga putem nije vidio, njegovi su mu sigurno zabranili da se igdje zadržava. Tako su i on i njegova braća bili spašeni od nove nevolje. Do kada?

Dok se opet ne vrati u Jeruzalem. A vratit će se jer se mora vratiti, kao što se morao vratiti u Tarz da se smiri, da nauči čekati. Čekanje je sazrijevanje, skupljanje snage i mudrosti za sve ono što dolazi.

Moj Učitelj ne zna da me je upravo on naučio čekati.

Burni događaji koji su u međuvremenu zaredali učiniše da Šaula zaboravim. Mudri car Klaudije dopusti obnovu Herodova kraljevstva i velikodušno uzvratiti vjernost Agripi dajući mu Judeju i Samariju. Gradnja trećega zida probudila je u nama nove nade, a kad je Herod iz Halkide imenovan nadglednikom Hrama s pravom da izabire Velike svećenike, zaboravismo kojom smo cijenom poganskome Rimu plaćali kakvu-takvu autonomiju.

Sjeme krivovjerja nije nestalo, naprotiv, vjetrovi ga raznesoše poganskim svijetom i tamo je navodno rađalo čudesnim plodovima. Njihovim središtem postala je velika i bujna Antiohija, u kojoj dobiše i svoje ime – christianoi, helenistički kršćani, učenici Pomazanika koji se zvao Krist. Neka čudna grčko-židovsko-latinska mješavina ... Preopćenito, ali već ih svi tako zovu pa ću ih odsad zvati i ja. Šaul je, kažu, nekoliko puta nakratko dolazio u Jeruzalem, prvi put s Barnabom u

doba gladi, donijeli su pomoć svojim. I brzo se vratili, vjerojatno opet u Antiohiju, svoje najsigurnije utočište. Ta njihova čvrsta povezanost imponira, ali i prijati.

Što ih to unatoč svemu toliko ohrabruje? Nedugo nakon što je Velikim svećenikom imenovan Ananija, sin Nebedejev, jeruzalemski su kršćani održali svoj veliki sabor na kojemu su s farizejima koji prigriše njihovu vjeru raspravili na koga se sve odnosi Mojsijev zakon i donijeli neke odluke, primjerice o židovskim i poganskim obraćenicima. S njima su tamo bili i Šaul i Barnaba, ali brzo se vratiše u svoju Antiohiju. O tome mi je pripovijedao moj školski prijatelj Mišael, farizej koji im se pridružio, obraćenik. Ne znam treba li ga shvaćati ozbiljno jer Mišael je uvijek bio povodljiv. Više me zanimalo što o svemu tome misli moj Učitelj, ali članovi Vijeća nikome nisu govorili što misle.

Za Neronove vladavine Agripa II. imenovao je šest Velikih svećenika, među njima i moga Učitelja. To se dogodilo nakon što je nezahvalni prokurator Felix dao pogubiti Velikoga svećenika Jonatana. Felix je bio ljut što mu je pobjegao onaj Egipćanin, lažni prorok i razbojnik koji je bunio narod i dizao ustanak. Njegovi pristalice, mahom Galilejci, uznemiravali su Izraelce i prijetili Rimljanima. Fanatično su se borili za slobodu. Sloboda! Što god ona značila, pomisao na nju uvijek me ispunjava nekom uzbuđljivom jezom.

Je li moj Učitelj bio sretan? U jednom slučajnom kratkom susretu zbunjeno mu čestitah na visokom položaju i dometnuh da ne znam treba li mu na njemu zavidjeti. Ne, odgovorio je kratko, odmahnuo glavom i blago nasmiješen prošao. Priзнаjem, čestitka nije bila posve iskrena, a bojim se da nije bio ni odgovor. Što li je mislio o meni? Ne mogu se oteti sumnji da me je smjestio nekamo u protivnički tabor i tješilo me samo to da je ljudima pri vlasti i inače je svojstveno trpati među protivnike sve koji čine glas naroda. Tu nema lijeka.

Njegovo najteže iskušenje pojavilo se opet u liku Šaula iz Tarza. Kao da je bio njegova sudbina. Zbilo se to u vrijeme Pesaha, Jeruzalem su preplavili hodočasnici i rimska je posada dovela pojačanje iz Cezareje. Iz mnoštva uvijek prijati opasnost. Šaul se s petoricom svojih pojavio u Hramu, mirno je prošao kroz vanjsko predvorje u kojemu je vladala neopisiva gužva i velikim je stubištem ušao ravno u predvorje pogana. Zbog Efežanina Trofima nije ni pomišljao ući u unutrašnje dvorište, gdje je bilo mirnije i tišinu je narušavalo jedino blejanje i hroptanje žrtvenih životinja, a uokolo se širio dim s mirisom paljenica. Šaul se uredno prijavio svećenicima i cijeli je tjedan sudjelovao u cjelodnevnim molitvama i žrtvama. Dao je svojim goniteljima dovoljno vremena.

Bijesni kažiprsti optužbe da krši Zakon i uvodi u Hram pogane ubrzo se pretvoriše u podignute šake spremne na krvavi obračun s izdajnikom. Buka je nadjavala i levitske trublje. U strahu da razularena sojetina ne oskorne Hram, čuvari nekako istjeraše rulju iz unutrašnjega dvorišta na stubište i zalupiše za njom

teška mjedena vrata. Taj olujni nalet Šaul je preživio zahvaljujući trenutcima neodlučnosti napadača da ga ubiju u predvorju Hrama. Zapovjednik Lizija vidio je s utvrde što se događa i ponadao se da su ulovili Egipćanina. Rimska im je straža doslovce otela Šaula i iznijela ga pred Liziju svega poderanoga i krvavoga. Nema sumnje da je Šaul ostao priseban i da je, progovorivši grčki, pridobio zapovjednika čim se predstavio. Pa bio je *civis romanus*, Židov iz glasovitoga Tarza. Lizija mu je čak dopustio da se s tvrdave obrati uzburkanom mnoštvu u kojemu su bili i članovi Velikoga vijeća. Strašan prizor. Šaul je rukom stišao gomilu i prozborio aramejski. Dok je trajao tajac, potražih pogledom svoga Učitelja i učini mi se da briše znoj s čela. Ali mnoštvo je slušalo samo dok je Šaul govorio o svojoj poslušnosti Jahvi. Čim je spomenuo pogane i njihovo pravo na Riječ, gomila je podivljala i oko mene su pobješnjeli farizeji i zeloti urlajući kidali svoju odjeću. Što su mogli zaključiti Rimljani, koji nisu razumijeli nijedne Šaulove riječi? Iskušana metoda morala je smiriti situaciju i Lizija dade Šaula bičevati. I kad ga vojnici već svezашe remenjem dogodi se obrat. Po rimskom pravu rimski građanin nije smio biti osuđen bez istrage, a istraga se nije smjela provesti uz mučenje! Zakon vlastodršca bio je jači od Mojsijeva zakona i Šaula odvedoše labavo vezanoga za jednoga vojnika. Kakav porazni prizor! Pogledah krišom lice svoga Učitelja i začudih se njegovoj hladnoći. On uhvati moj pogled krajičkom oka i skrenu u stranu.

Sutradan je sam Lizija predvodio postrojbu koja je dovela Šaula pred Veliki sanhedrin – Velike svećenike i članove Savjeta. Za sudište je određena ista ona prostorija vanjskoga predvorja u kojoj su nekad preslušavali Stefana. Je li to Jahvina velika ironija ili neki njegov plan koji ne možemo dokučiti?

Šaul je prodornim pogledom obilazio sudnicu. Naslućivao je sukob farizeja s oholim saducejima, ali nije mogao znati na što je sve spreman Veliki svećenik Anan, sin Anin, kojega nije resilo židovsko dostojanstvo. Ljut što ne vodi postupak protiv Šaula, na samom početku suđenja napravio je nezamislivo izgred – naredio je sluzi da Šaula usred govora udari po ustima. Cijela se dvorana smrzla od užasa, a čini se da se i optuženik na trenutak izgubio. Ipak uzvratio je prijatnom suda Božjega i nazvao Anana obijeljenim zidom! Moj je Učitelj sjedio pognute glave i prekrpio lice dlanovima.

Šaul se pribrao i nastavio; lukavo je progovorio o uskrsnuću i izazvao prepirku koja je prerasla u svađu, a na kraju i u tučnjavu. Skrivili su je saduceji. Grohotom su se smijali i Šaulu i nama farizejima. Došlo je dotle da su neki naši stali braniti Šaula i sve se pretvorilo u ružnu farsu, koju Lizija nije razumio pa je jednostavno odlučio odvesti svoga zatočenika i ostaviti nas da se međusobno razračunavamo bez njega.

Kako je nisko pao Sinedrij! Kako smo jadno morali izgledati u ofima onih rimskih pogana! Sram koji me preplavljiavao bijaše jači od srdžbe na one što skriviješe

ovo poniženje. Šaul se gotovo opravdao! A mi se pograbismo međusobno, kao razbojnici oko plijena.

Moj je Učitelj samo stajao i zgranuto gledao u tu gužvu. Učini nešto, rabi, viknuh mu iz svega glasa, ovo je sablažnjivo! Ne znam je li me čuo ili je i sam tako mislio, ali vikao je dosta, dosta, dosta – i galama se malo stišala. Netko mu najednput dobaci da štiti svoga prijatelja iz Tarza i da ni sam nije posve nevin. Taj je udarac bio pretežak i nasto muk. Moj se Učitelj jedva suzdržao, vilica mu se iskri-
vi i oči mu sijevnuše. Onome što ga je optužio nije odgovorio, samo je povišenim tonom rekao da sudnica Velikoga vijeća nije ni vježbalište za licemjerne branitelje Zakona, kojima je sva snaga u rimskom oružju, ni kazalište za rimsku posadu u Jeruzalemu. Napustio je dvoranu da sačuva posljednje mrvice dostojanstva. Nije izgovorio ono što se pročulo poslije – da nije nikakvo čudo što su se od nas toliki odmetnuli.

Šaul se više nije pojavio pred sudom, iako su to mnogi očekivali. U gradu se navodno pojavio neki njegov rođak i tražio od Lizije da ga zaštiti od urotnika, koji se baš i nisu trudili sakriti svoj naum da Šaula ubiju. Kažu da ih je bilo četrdesetak.

Što se dogodilo? Veliko vijeće nije odustajalo od optužaba i Veliki svećenik Anan morao je poći u Antipatridu da suđenje održi pred rimskim namjesnikom. Mudri je Felix bio oprezan; nije se htio zamjeriti Židovima, ali ni sužnju iz Cilicije, koja je bila carska, a ne senatorska pokrajina. Šaul je ostao u njegovu sužanjstvu, zapravo pod njegovom zaštitom, a isto se dogodilo i za namjesništva Festova, kad ga ni sam Agripa nije osudio.

Ne znam u kakve se rimsko-židovske mreže zapleo Šaul. Tvrdoća Izraelaca učinila ga je rimskim sužnjem, zapravo dvostrukim taocem nepovjerljivih i nepomirljivih nositelja vlasti. Bilo kako bilo, to mu je sužanjstvo spasilo glavu.

Nekoliko godina kasnije Anan je svoj slijepi bijes iskalio na Jakabu, pobožnom starcu koji je, štjujući Zakon i slijedeći Nazarećanina, bio utjelovljenje posebnoga zajedništva sinova Abrahamovih. Kamenovaše ga kao i Stefana. Veliko je vijeće sigurno odahnulo kad je Agripa II. opozvao Anana. Uza sve što nam činili Rimljani, toliko smo zla činili i sami sebi.

Na vijest o velikom rimskom požaru podijelismo se na one koji su povjerovali da su ga podmetnuli kršćani i na one koji su u tome vidjeli Neronov izmišljeni povod za progone. Među potonjima opet nasto podjela na one koji su cara opravdavali i one koji su strepili da će nas stići ista sudbina. I doista, od požara u Rimu nisu prošle ni dvije godine, a u Aleksandriji je pobijeno nekoliko tisuća pobunjenih Židova. Istodobno je Flor razapinjao na križ jeruzalemske Židove. Iz slova Zakona niknulo je sjeme pobune i urodilo neredima u Cezareji i po svoj zemlji. Sloboda je mnogima postala važnija od života.

Kad su pobunjenici, odbioši napad Celestija Gala, zauzeli Jeruzalem i uspostavili svoju vlast, mnogi moji sugrađani pobojaše se za svoje živote. Zeloti i Idu-mejci nisu štedjeli izdajnike, a izdajnicima su smatrali sve koji su pronalazili neki modus vivendi s Rimljanima. Teško je reći je li veća opasnost prijetila od ustanička ili od Rimljana; nakon ugušene pobune rimske su legije već zauzele Galileju.

Mnogi naši uglednici napuštali su grad. Među onima koji su se dvoumili neki su vrlo brzo platili glavom. Ni najpoznatiji među njima, Veliki svećenik Anan, nije umaknuo bodežima sikarija. Taj krvavi događaj uznemirio je i one koji se uistinu nisu imali čega bojati.

Vjerojatno je i moj Učitelj razmišljao o odlasku, ali pretekla ga je smrt. Izdalo ga je srce. Ta me vijest potresla do srži, čak me na neki način povrijedila. Kakav je to odlazak bez pozdrava! Nije me začudilo što su na oproštajni obred došli ljudi koji bi u nekoj drugoj prilici jedni drugima iskopali oči. Oni koji su imali povlasticu da nešto o njemu kažu, izgovorili su same pohvale. Zvučale su mi prazno poput isprane bakrene posude. U takvim se prilikama uvijek jave oni koji najmanje znaju pa i najmanje tuguju. A oni najbliži uvijek zanijeme.

I moj je Mišael bio tamo. Pitao me hoće li mi smetati da se kući vratimo zajedno, bar dio puta. Zašto bi mi smetalo? Ta to što nije dobro da me netko vidi s njim. Bilo mi je svejedno, neka me sorstaju gdje ih volja. Prepustih se sjećanjima na neke davne dane kad smo obojica sjedili do nogu Učiteljevih i upijali svaku njegovu riječ.

Znaš li, upita me Mišael, da je u tebe čvrsto vjerovao i kad ti nije vjerovao, a meni je vjerovao sve, iako u mene uopće nije vjerovao. Bio je mudar čovjek.

Zastadoh. Više od razlike između vjerovanja nekome i vjerovanja u nekoga zapanjila me Mišaelova obaviještenost. Ali on je mirno nastavio: tako je svojedobno i slavni Gamalijel, dok su zajedno sjedili do njegovih nogu, našega Učitelja razlikovao od Šaula.

Kako to Mišael zna?! Zna, jer mu je to rekao sam naš Učitelj. Znači, s njim je razgovarao! Njemu je vjerovao, njemu – otpadniku, takozvanom obraćeniku! A meni? Meni je ostavljena jadna zadovoljština da je vjerovao u mene. Kakva žalost.

Ti očito još ne znaš, nastavio je Mišael, da su Šaula nedavno u Rimu pogubili, odrubili mu glavu. Ta me vijest ošinu poput groma. Ne zato što su Šaulu skinuli glavu (nije mu pomoglo njegovo caesarem appello), ne ni zato što Mišael i to zna (naravno da zna, njihov je), nego zato što Učiteljevu smrt odmah povezah sa Šaulovom. I zgrozih nad vlastitim pitanjem: je li naš Učitelj to znao?

Naravno da je znao, nasmiješi se Mišael. I ne pitaj se ništa. Sjeti se Stefanove smrti i događaja koji su uslijedili; u njima su ti svi odgovori.

Koji odgovori, kakvi odgovori!? Prijatelju, meni treba samo istina! A istina je jedna.

Jedna je, da, prihvati Mišael nekako nužno. Samo, mi ne znamo njezine dubine, ne prepoznajemo njezino lice. Nazarećanin je govorio da je on istina, eto. Meni je to bilo dovoljno. A tebi nije.

Kakav zanesenjak! Njemu je to bilo dovoljno. Jedva čekam da skrene u svoju ulicu i da me ostavi. Želim stižati tu buru u sebi. Želim o svemu razmisliti u miru i tišini.

Ali nije me ostavio. Kao da mije pročitao misli, zaustavio se i skrenuo s teme. Slušaj, reče mi šaptom, vremena su strašna, treba se skloniti, ovdje je postalo vrlo opasno, a ni Rimljani neće dugo čekati. Moji su uglavnom otišli u Pelu. Važno je preživjeti prve nalete, mrtva glava ne služi ničemu ... Savjetovao nije da se sklonim, da pođem s njim, da ne odgađam i da se ne zanosim svojom pravednošću. Istina je vrijedna života.

Tu se oprostismo. Moj dobri Mišael našao je svoju istinu i pojednostavnio stvari. Odbih njegovu ponudu i uđoh u mrak svoje ulice. Nitko nije bio usamljeniji od mene.

Veliki se svijet s nama poigrava kao olujno more sa slabašnom brodicom. Mišael još nije stigao u Pelu, a cijelo je carstvo brujalo o Neronovu samoubojstvu. Vespazijan je zaposjeo dolinu Jordana, razorio Kumran i čekao ... Kao kobac. Unatoč svemu odlučih ostati. I čekati. Više nije važno zna li moj Učitelj da me je upravo on naučio čekati.

Zagreb, mjeseca rujna 2007.

(tekst napisan povodom skupa posvećenoga prof. Zdravku Maliću o 10. obljetnici njegove smrti)

Adam Mickiewicz, Wiersze, Warszawa, 1970.

Prepjevi:

Stupnjevi istine

Ima istina koje mudrac kaže svima,

Ima ih koje šapće sunarodnjacima,

Ima ih koje povjerava drugu bliskom,

Ima ih koje ne može otkriti nikom.

(Z. Malić, Gost u kući. Prijevodi i prepjevi iz poljskoga pjesništva, Artresor Zagreb, 2006.)

Stupnjevi istinā

*Uman čovjek istine neke kaže svima,
neke samo narodu svom prišapnut ima,
neke prijatelju tek povjerit se smiju,
a neke od svakoga mudri ljudi kriju.*

(D. Sesar, Kako prevoditi epigrame? u: *Tekst i diskurs*, Zbornik HDPL-a, Zagreb 1997.)

Nataša Bašić